

2

VASPITANJE I OBRAZOVANJE

ČASOPIS ZA PEDAGOŠKU TEORIJU I PRAKSU

VASPITANJE I OBRAZOVANJE

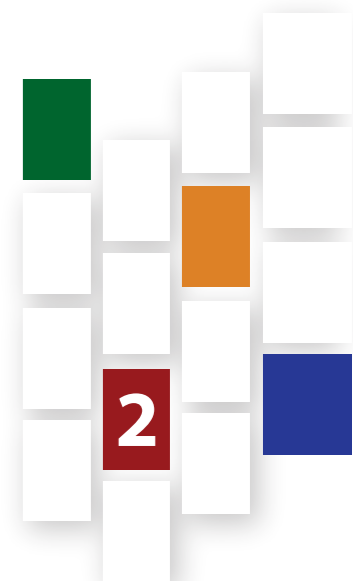
EDUCATION

єДУКИМ

Образование

Ausbildung

éducation

VASPITANJE I OBRAZOVANJE

Glavni urednik

Radovan Damjanović

Odgovorni urednik

Dr Božidar Šekularac

Redakcija:

Radovan Damjanović

Dr Rajka Glušica

Dr Ratko Đukanović

Dr Izedin Krnić

Zorica Minić

Dr Božidar Šekularac

Dr Nataša Đurović

Sekretar Redakcije

Smiljana Prelević

Lektor

Slavko K. Šćepanović

Prevodilac

Radoslav Milošević-Atos

Korektor

Vesna Vujović

Korice

Slobodan Vukićević

Kompjuterska obrada

Suad O. Salagić

Marko Lipovina

VASPITANJE I OBRAZOVANJE

ČASOPIS ZA PEDAGOŠKU TEORIJU I PRAKSU

2

Podgorica, 2010

Uredništvo i administracija
VASPITANJE I OBRAZOVANJE
Podgorica, Cetinjski put bb
telefon: 020 265-014; 067 391-391

Prvi broj časopisa Vaspitanje i obrazovanje je izašao 1975. godine.

Časopis izlazi uz finansijsku pomoć
Ministarstva prosvjete i nauke Crne Gore

Pretplata se uplaćuje na žiro račun: 510-267-15

Godišnja pretplata:

- za studente 5.00 €
- za pojedince 10.00 €
- za ustanove 15.00 €
- za inostranstvo 20.00 €

Iznos pretplate za veći broj primalaca od 5 (pet) umanjuje se za 20%

Izlazi tromjesečno

Rukopisi se ne vraćaju

Tiraž 1000

Štampa: „Štamparija Obod” ad Cetinje

e-mail: casopisvio@mn.yu ili radovan.damjanovic@gov.me

Glavni urednici:

Radivoje Šuković (1975-1978); Stevan Kostić (1979 - 1983);
Miloš Starovlah (1983-1991); Dr Božidar Šekularac (1992-1996);
Krsto Leković (1997-1998), Dr Pavle Gazivoda (1999-2007)
Radovan Damjanović (2007, ...)

Odgovorni urednici:

Natalija Sokolović (1977-1978), Borivoje Četković (1979-1998)
Dr Božidar Šekularac (1999-...)

SADRŽAJ
CONTENTS

SADRŽAJ

NAUČNO-ISTRAŽIVAČKI RAD

Danilo KNEŽEVIĆ Hydrografski turistički potencijal planina Crne Gore	13
Emilija LAZAREVIĆ Gramatička razvijenost disfazične djece	35
Anđelka MARTINOVIĆ Pristup obrazovanju korisnika u narodnoj biblioteci	49

NASTAVNO-VASPITNI RAD

Snežana GRBOVIĆ Vesna RADULOVIĆ Projektna nastava geografije – na primjeru globalnog ekološkog problema –	65
Lidija VUKČEVIĆ Jedna mogućnost kreativne interpretacije u oglednom predavanju – Interpretacija pjesme „Priviđanja“ M. Crnjanskog –	79
Ivana VODOGAZ Marijana JURIČIĆ Važnost vokabulara u nastavi engleskog jezika	87
Jelena MARTINOVIĆ-BOGOJEVIĆ Neki aspekti klavirske pedagogije – o samostalnom radu učenika –	95
Duško BJELICA Metode obučavanja i treniranja	103
Edita ŠALOV Petra GRGIČEVIĆ-BAKARIĆ Fawlty towers ili britanska kultura na zanimljiv i komičan način	111

Vidran KLJAJEVIĆ Objektivnost ocjenjivanja i uticaj ocjene na stepen zadovoljstva učenika u nastavi fizičkog vaspitanja	121
Andrea ĆOSO Obrada četvorozvuka u nastavi solfeđa u srednjem muzičkom obrazovanju	129
AKTUELNO	
Saša MILIĆ Udžbenik u kulturološki senzitivnim nastavnim predmetima	151
Jezdimir – Luka OBADOVIĆ Web sajтови u savremenoj nastavi	157
Bosiljka CICMIL Reorganizacija bibliotečko-informacionog sistema Univerziteta Crne Gore	173
IZ ISTORIJE ŠKOLSTVA	
Radosav D. KASTRATOVIĆ Iz istorije hemije: Sjećanje na akademika Vukića M. Mićovića	193
Nenad PEROŠEVIĆ Ukidanje vjerske nastave u školama u Crnoj Gori	205
PRIKAZI	
Jovanka VUKANOVIĆ Etički koliko i medicinski fenomen – Akademik Dragutin P. Vukotić: <i>Vremenska nepodudarnost biološkog i hronološkog starenja u Crnoj Gori</i> , CANU, 2009. –	217
Slavka GVOZDENOVIĆ Doprinos pedagoškoj teoriji i praksi – Prof. dr Rade Delibašić: <i>Istorija pedagoške misli u Crnoj Gori</i> , CID, 2009.	223
Ivan TEPAVČEVIĆ Vrijedan prilog istoriografiji Crne Gore – Zbornik radova <i>Noviji historiografski prilozi o Petru I Petroviću Njegošu</i> –	227
IN MEMORIAM	
Dragan Kujović	233

CONTENTS

SCIENTIFIC - RESEARCH WORK

Danilo KNEŽEVIĆ Waters in mountain tourism offer of Montenegro	13
Emilija LAZAREVIĆ The grammar development of dysphasic children	35
Anđelka MARTINOVIĆ An approach to education of users of public libraries	49

TEACHING AND EDUCATIONAL WORK

Snežana GRBOVIĆ Vesna RADULOVIĆ Project based teaching of geography – Including an example of global ecological problem –	65
Lidija VUKČEVIĆ One way of creative interpretation during an experimetal lecture – Interpretation of the poem «Illusions» by M.Crnjanski –	79
Ivana VODOGAZ Marijana JURIČIĆ The importance of vocabulary acquisition in the teaching of English language	87
Jelena MARTINOVIĆ-BOGOJEVIĆ Some aspects of piano pedagogy – Individual work of a student –	95
Duško BJELICA Instruction methods and training.....	103
Edita ŠALOV Petra GRGIČEVIĆ-BAKARIĆ <i>Fawlty towers</i> or British culture in an entertaining and comic manner	111

Vidran KLJAJEVIĆ Objectivity of evaluation and impact of grading on the level of student's satisfaction in the teaching of physical education	121
---	-----

Andrea ĆOSO Interpretation of kvartseptaccords in solfeggio teaching in secondary music schools	129
---	-----

CURRENT NEWS

Saša MILIĆ Textbooks for teaching culturologically sensitive subjects	151
--	-----

Jezdimir – Luka OBADOVIĆ Web-sites in contemporary teaching	157
--	-----

Bosiljka CICMIL Reorganisation of library and information system of the University of Montenegro	173
--	-----

FROM THE HISTORY OF EDUCATION

Radosav D. KASTRATOVIĆ The History of Chemistry: In memory of Academician Vukić M. Mićović .	193
---	-----

Nenad PEROŠEVIĆ The Abolishment of teaching religion in the schools of Montenegro	205
--	-----

REVIEWS

Jovanka VUKANOVIĆ Both ethical and medical phenomenon – Academician Dragutin P. Vukotić: <i>Time incompatibility of biological and chronological ageing in Montenegro</i> CANU, 2009. –	217
---	-----

Slavka GVOZDENOVIC A Contribution to Pedagogic Theory and Practice – Prof. dr Rade Delibašić: <i>History of Pedagogic Theory in Montenegro</i> , CID, 2009.	223
--	-----

Ivan TEPAVČEVIĆ A noteworthy contribution to Montenegrin historiography – Collection of works <i>The historiographical contributions of recent years on Petar I Petrović Njegoš (Njegosh)</i>	227
---	-----

IN MEMORIAM

Dragan Kujović	233
----------------------	-----

NAUČNO - ISTRAŽIVAČKI RAD

Данило КНЕЖЕВИЋ¹

ХИДРОГРАФСКИ ТУРИСТИЧКИ ПОТЕНЦИЈАЛИ ПЛАНИНА ЦРНЕ ГОРЕ

Резиме

Тежиште обраде теме усмјерено је на природне, хидрографске туристичке потенцијале за развој планинског туризма, у који спадају многобројне и живописне ријеке, врела, извори и глацијална језера, међу којима су највећа Плавско, Црно и Биоградско језеро, затим ријека Тара, Пива, Морача, Ибар и друге. Ту су и многобројни извори и врела кристално бистре воде.

Посебна компаративна предност црногорских планина за развој туризма огледа се у великој туристичкој вриједности биодиверзитета и могућностима развоја ловног и риболовног туризма.

Кључне ријечи: ријеке, језера, врела, извори, планина, туризам.

На домаћем и иностраном туристичком тржишту Црна Гора је препознатљива као приморска туристичка дестинација. Море је највећа туристичка вриједност и представља главни мотив доласка туриста у Црну Гору. Оно је најбоље туристички валоризован природни ресурс.

Планине још увијек представљају слабо валоризоване туристичке ресурсе у овој Републици. Њихова предност за развој двосезонског туризма слабо је искоришћена. Главни разлог томе је слаба материјална база планинског туризма.

Копнене воде – ријеке, језера, врела, термоминерални извори и друге, планинској Црној Гори представљају значајан туристички ресурс, али у садашњој фази развоја планинског туризма још увијек већином представљају комплементарне и недовољно валоризоване туристичке вриједности. Већи водени објекти (ријеке и језера) представљају

¹ Др Данило Кнежевић, директор Основне школе „Хајро Шахмановић“ Плав

полиатрактивне туристичке вриједности које омогућавају развој самосталних облика туризма (ријечни, језерски), или комбинованих облика, као што су језеро – планина, ријека – планина и др. Привредни и туристички значај водених ресурса у планинским регијама Црне Горе огледа се и кроз водоснабдијевање насеља и туристичких објеката, наводњавање пољопривредних површина, хидроенергетско искоришћавање, производњу конзумне рибе у рибањацима и др.

Богатство Црне Горе разноврсним копненим водним ресурсима условили су природни фактори: сложен геолошки и педолошки састав терена, рељеф и клима. Предјели састављени од вододрживих стијена обилују површинским воденим токовима, док су терени састављени од водопропустљивих карбонатних стијена оскудни површинском, а богати подземном хидрографијом. Сјевероисточни дио Црне Горе са површином од 7.256 km², који обухвата Црноморски слив, добија просјечно годишње 1.315 mm падавина, док слив Јадранског мора површине 6.556 km² прима 2.332 mm (Радојичић 1996).

Ријеке у понуди планинског туризма

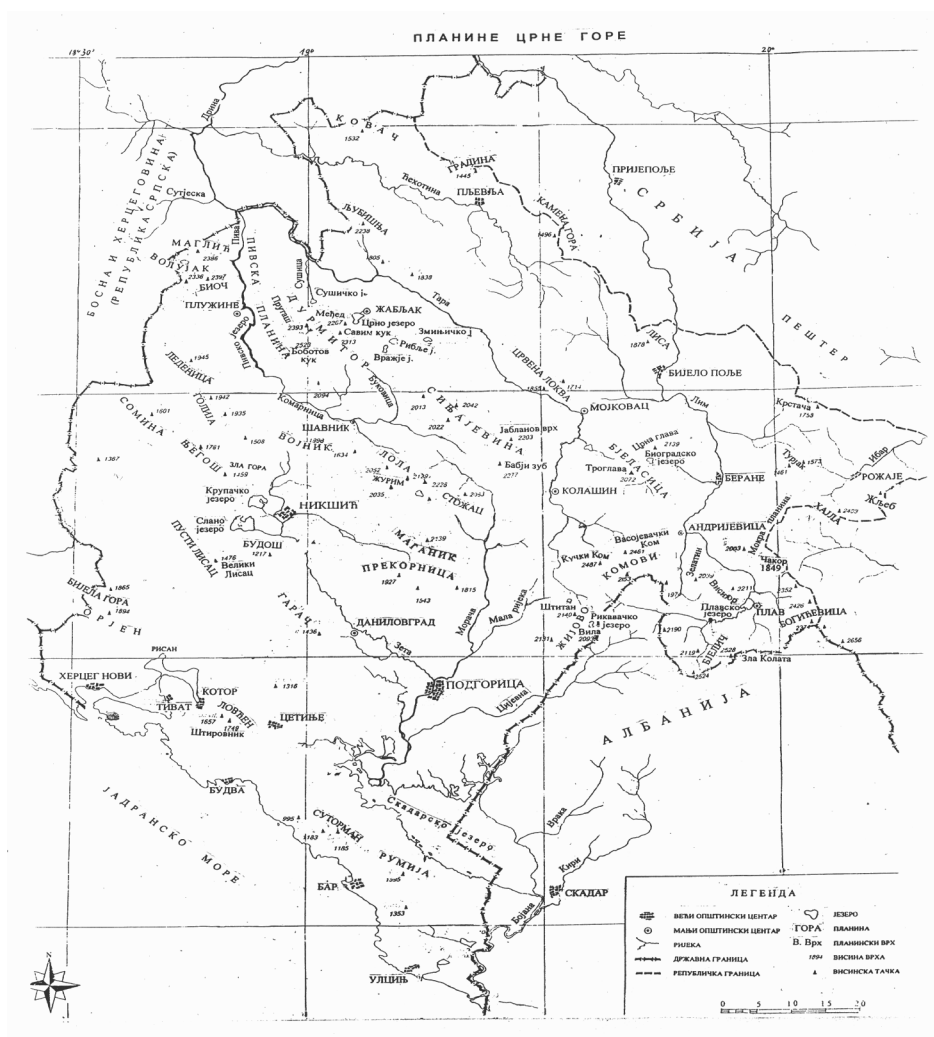
Са гледишта туристичке валоризације треба сагледати оне елементе ријека од којих највише зависи њихова туристичка функција. То су: дужина тока, водостај, протицај, речни режим, пад ријечног корита, температура воде, богатство рибом и погодност за спортске активности. Од антропогених елемената најважнији су смјештајни капацитети, саобраћајна приступачност, уређеност и опремљеност за спортске активности, купање и сунчање.

Основне хидролошке одлике важнијих планинских ријека Црне Горе

Ријека	Надморска висина изворишта у m	Просјечни пад у %	Протицај у m ³ /s	Дужина у km	Површина слива у km ²
Тара	1.215	5,2	81,9	150	2.040
Лим	907	3,9	70,1	100	2.557
Морача	945	14,4	58,5	60	1.023
Пива	1.110	7,6	78,0	89	1.567
Ибар	1.360	19,6	6,8	30	413
Ђехотина	1.020	5,2	19,7	100	1.109

Извор: (Статистички годишњак ЦГ, 2003).

Ови показатељи су важни за оцјену услова и могућности коришћења ријека за спортске активности на води. На основу изложених података произилази да најдужа и водом најбогатија планинска ријека Тара пружа најпогодније услове за сплаварење, рафтинг и кајакарење. Лим и Пива такође су погодне ријеке за поменуте спортске активности, док се то не би могло констатовати за Ибар у горњем току и Морачу, јер обије имају велики пад ријечног корита, што проузрокује честе брзаке и каскаде. Спортске активности на Ибру у лјетњој сезони су ограничене и због малог протицаја ријеке. Највиши уздужни профил има Ибар, са извором на 1360 m н.в. а затим Тара са извориштем на 1.215m н.в., а најнижи Лим са извором на 907 m н.в.

Ријеке и планине Црне Горе

Спортско – рекреативне активности на ријекама

Тара има највећи укупан (106 m) и просјечан пад (19,8 %) на свом уздужном профилу од Калудре до Сплавишта, на дужини од 21 km. Од Сплавишта до Радован луке (23 km) укупан пад износи 90m, док је одатле до Шћепан поља (35km), укупан пад 115 m, а просјечан 3,3%. Од Сплавишта до Шћепан поља издвајају се три етапе сплаварења и рафтинга: Сплавиште– Радован лука, Радован лука – Брштановица, и Брштановица – Шћепан поље. Године 1984. низ Тару се спустило 270 сплавова, рафтинга и кајака са 2.100 домаћих и 1.400 страних учесника (Касалица, 1988). Кајакашке етапе на Тари су исте као и сплаварске, с тим што постоји једна етапа више узводно од Сплавишта. То је Калудра–Сплавиште. Сплаварење, кајакарење и рафтинг на Тари представљају изузетан спортско–туристички доживљај, не само због борбе са воденом стихијом, него и због визуелних ефеката при разгледању кањона и природних ријеткости у њему (водопади притока, врела, ријетке биљне врсте и др.)

О природној вриједности Таре и њеног кањона довољно говори чињеница да је овај хидрогеоморфолошки комплекс као природни феномен укључен у свјетску баштину природних вриједности и еколошки резерват под заштитом UNESCO – а.

Карактеристични уздужни профили за спорско – рекреативне активности

Карактеристични профили	Дужина у km	Укупан пад у m	Просјечан пад у %
1. Тара	150	780	5,2
Калудра-Сплавиште	21	106	5,0
Сплавиште-Радован лука	23	90	3,9
Радован лука-Брштановица	22	52	2,3
Брштановица-Шћепан Поље	13	63	4,8
2. Лим	100	387	3,9
Плав – Мурино	13	87	6,6
Мурино – Андријевица	16	75	4,7
Андријевица-Беране	17	85	5,0
Беране-Б.Поље	36	84	2,3
Б.Поље-Добраково	15	56	3,7

3. Пива	89	675	7,6
Дужи-Коштанице	12	48	4,0
Мратиње-Шћепан поље	10	80	8,0
4. Морача	60,1	864	14,4
Ман. Морача-Међуречје	7	83	11,8
Међуречје-Биоче	25	81	3,2

Извор: Кајакашки водичи за наведене ријеке

Лим је због мањег пада корита мање погодан за сплаварење и рафтинг од Таре, нарочито у јулу, августу и септембру када је низак водостај и протицај воде. Међутим, са Плавским језером и ријеком Ључом пружа погодне услове за кајакашење на мирним и брзим водама, а низводно од Плавског језера до излаза из Тифранске клисуре код Берана, крајем маја и у јулу мјесецу веома је активиран за спуштање рафтингом и регатом. За кајак једносјед погодан је дуж читавог тока, за двосјед је возив низводно до Андријевице, а погодан од Берана. На црногорском дијелу издвајају се шест етапа кајакашког и пет етапа рафтинг спуста. То су за кајак Гусиње–Плав (16 км, 3h вожње), Плавско језеро–Мурина (13 км, 2-3 h), Мурина–Андријевица (16 км, 4-5h), Андријевица–Беране (17 км, 4-5h), Беране–Б. Поље (31 км, 6-7h) и Бијело Поље–Добраково (15 км, 4-5h). Прва етапа је на мирним, а остале на брзим водама. Од Добракова до Пријепоља и до ушћа у Дрину настављају се етапе дуж србијанског дијела тока. Најтеже етапе за савлађивање су Плав–Мурина, Мурина–Андријевица и кроз Тивранску клисуру, гдје се услед просјечног пада речног корита од 6,3% јављају јаки брзаци и вртложне струје, а посебну опасност представљају остенаци у кориту.

Почев од 2001. године на Лиму се крајем маја и почетком јула одржава традиционална Лимска регата, тј. спуштање низводно у већим гуменим чамцима са великим бројем учесника. Она добија међународни карактер, јер су учесници из бивших република СФРЈ и других земаља. Етапе су исте као и за кајакарење. Старт је од Плавског језера или Лимског моста, а завршетак у Пријепољу. Траје 4 до 5 дана. Регата је 2004. године кренула од Лимског моста 22 маја. Посљедња етапа која је требало да се тада одржи од Б. Поља до Пријепоља отказана је због невремена и повећаног водостаја Лима. На почетку треће етапе у Тивранској клисури, гдје су јаки брзаци и стијене у кориту Лима, дошло је до превртања неколико чамаца и из таласа набујалог Лима тешком муком спасено је десетак учесника регате. То указује на двије чињенице. Прва је да Лим ништа мање није изазован за рафтинг у мају од Таре, а

друга да се учесници у овом спорту морају озбиљније припремати за њихово обављање уз претходни тренинг.

Кајакарење на Пиви састоји се из двије етапе Дужи–Коштаница и Мратиње–Шћепан поље. На Морачи су такође двије етапе: Морача–Међуречје и Међуречје–Биоче.

Купалишна функција ријека

Да би се размотрила купалишна функција ријека потребно је анализирати њихове термичке карактеристике и ријечни режим. Располажемо подацима само за Лим, Тару и Ћехотину, а за ријечни режим осталих ријека, немамо података.

Вода Лима код Бијелог поља са средњом годишњом температуром од 9,7 °С погоднија је за купање од воде осталих токова. У току јула и августа температура воде Лима премашује условну границу од 18 °С, а у поподневним часовима максималне температуре воде често прелазе 20 °С.

Средње мјесечне и годишње температуре воде Лима, Таре и Ћехотине

Ријека	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Год.
Лим код Андријевице	2,4	2,6	5,2	6,7	9,4	11,7	14,0	15,0	13,4	9,3	6,0	3,7	8,4
Лим код Б. Поља	4,2	4,6	6,4	7,6	10,4	13,2	16,2	16,7	15,1	10,9	6,7	4,5	9,7
Тара код Бистрице	2,4	3,1	5,5	6,1	9,1	11,3	12,6	13,2	12,4	9,4	6,2	4,6	7,9
Ћехотина код Пљеваља	3,6	4,7	6,1	7,9	11,0	12,8	15,0	13,2	10,7	7,9	6,6	3,2	8,5

Извор: Савезни завод за статистику 2005.

Купање на Лиму је могуће на бројним дубоким вировима, гдје вода спорије тече и гдје је ријечно корито проширено. Обалски пијесак и филитске плоче на обалама вирова погодни су за сунчање. Треба напоменути да су плаже на планинским ријекама дивље и неуређене. За потребе развоја сеоског туризма потребно је плаже уредити за купање.

Тара, Пива, Горња Морача, Лим, Ибар и Ћехотина припадају нивално – плививијалном режиму динарско–македонске варијанте и одликују се знатним осцилацијама водостаја и протицаја у току године. На њима се јављају два максимална и два минимална водостаја. Први минимум је у

августу или јулу, а други у фебруару, или марту, а на Ћехотини у јануару. За вријеме високих вода–поплава ријеке имају бујични карактер и наносе штете пољопривреди и саобраћају. Тада су на ријекама искључене било какве туристичке активности, поготово спортови на води. За такве активности ријеке су најпогодније крајем маја и у јуну, а за купање у јулу и августу.

Услови за спортско – риболовни туризам

Развоју спортско–риболовног туризма на планинским ријекама у Црној Гори досада није посвећивана потребна пажња, па он није нашао адекватно мјесто у туристичкој понуди. Главни разлози томе су неријешено питање газдовања риболовним водама, слаба заштита вода од криволова и организациони проблеми.

При разматрању услова за спортско–риболовни туризам важно је указати на дужину и приступачност ријечних токова, њихово богатство рибљим популацијама, материјалну базу туризма и допунске атрактивности.

Укупна дужина водених токова Лима, Таре, Пиве, Мораче, Ћехотине и Ибра на територији Црне Горе износи 529 km. Како су рибом насељене и све веће притоке ових ријека, дужина риболовних вода знатно је већа и износи 1.715 km, а површина 2.062 km² (Кнежевић 1981/82). Највећи дио тих токова је приступачан за спортски риболов. Поред њих воде јавни или локални путеви, а дуж знатног дијела обала има пјешачких стаза.

Захваљујући Плавском језеру као природном резервоару за природну репродукцију рибљих популација, Лим је у прошлости био веома богат рибом. Повећану популацију пастрмки и липљена омогућују обалске ливаде богате инсектима. Вода Лима обилује зоопланктоном и кисеоником. Међутим, интензивним изловљавањем, криволовом и недовољном заштитом, рибље популације у ријечи су данас сведене на биолошки минимум, тако да ријека више није атрактивна за спортско-туристички риболов. Вјештачким порибљавањем, одређивањем строгих забрана и ефикасном заштитом могао би се обновити рибљи фонд у овој ријечи. Сплаварење штетно утиче на развој рибљих популација у Тари, али захваљујући строгој заштити, ријека је богата рибом.

Према врсти риба могу се издвојити три типа планинских риболовних вода: салмонидне, тималидне, салмонидно-тималидно-ципри-нидне. Највећи дио риболовних вода припада салмонидном типу. У таквим водама преовлађују пастрмка и младица. Салмонидно-ципринидне воде такође су распрострањене. Поред Solmonidae-пастрмке, младице и главатице, које се сматрају племенитим врстама и представљају главни

изазов за риболовце, њихову ихтиофауну чине и кошљиве (неплемените) врсте риба. То су скобаљ, клен, мрена и лола из рода *Ciprinidae*, затим мањић или дераћ из рода *Gadidae*, а у неким ријекама живи и штука из рода *Esocidae*. Све ове врсте су аутохтоне. Путем порибљавања унесене су неке алохтоне врсте – калифорнијска пастрмка и бодорка. Племените врсте риба одликују се квалитетним месом, њихов улов је узбудљив и представљају главни предмет интересовања туриста. Типски представник тималидних вода је Ључа, притока Плавског језера. Доминирајућа риба у њој је липљан, чији су капитални примјерци у прошлости достизали тежину од 2,5 до 3 kg. Због прекомјерног изловљавања, слабе заштите и погоршања услова за природну репродукцију риба је у ријечи проријеђена.

Салмонидно-ципринидно-тималидним водама припада већина планинских ријека, а главни представници су Лим, Ђехотина, Морача и Тара.

Долине, котлине и кањони

Долине, котлине и кањони су саставни дио изузетно богатог и разноврсног рељефног мозаика Црне Горе. Главне долине сјеверне Црне Горе својим генералним правцем пружања усмјерене су од југа према сјеверу и сјеверозападу. Изузетак чини Морача која је својим током усмјерила долину у правцу сјевер-југ. Долине Лима, Таре, Пиве, Ђехотине и Мораче као геоморфолошко-хидрографски комплекси погодне су за туристичку валоризацију. У садашњој фази оне су недовољно афирмисане као самосталне и полиатрактивне туристичке вриједности. Њихова туристичка валоризација заснована је на бројним елементима, међу којима су најважнији:

- служе као правци туристичких кретања,
- представљају рецептивну базу туризма,
- значајне су за туристичко-рекреативне зоне,
- поред природних (геоморфолошких, климатских, хидрогеографских и биографских) располажу значајним антропогеографским вриједностима (сеоска и градска насеља, културно историјски споменици и др.) и
- значајне су за усклађивање више функција туристичког развоја (саобраћајне, пољопривредне, урбане, руралне и др.).

Основни елементи на којима се заснивају туристички потенцијали и функционална својства долина, клисура, кањона и котлина јесу:

- положај и проходност,
- морфолошке одлике,

- карактеристике рељефа,
- густина и распоред туристичких вриједности,
- рекреативна, естетска и куриозитетна својства,
- допунске атрактивности,
- природне специфичности и
- очуваност од загађења.

Морфометријске одлике и саобраћајна проходност важнијих долина

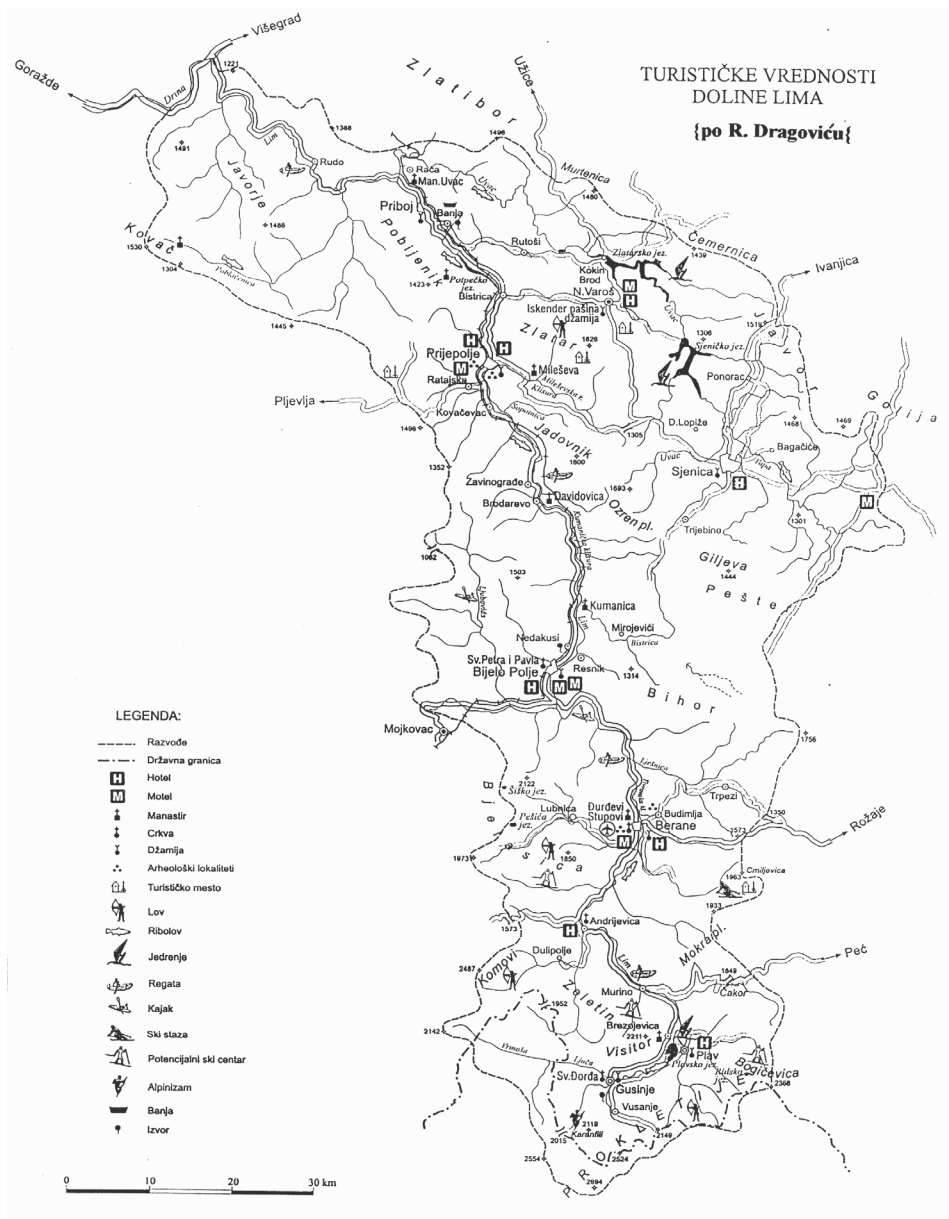
Назив долине	Укупна дужина у км	Валовски дио	Кањонски дио	Клисура	Највећа дубина у m	Највећа ширина у км	Проходност за саобраћај у км
Лимска	80	18	-	9	1.300	5	77
Тарска	158	5	78		1.300		35
Пивска	78		40		1.082		31
Комарница	31				720		
Морачка	95				1.100		34,5
Теотинска	120			4	360		

Извор: Сопствена обрада.

Као што се види, Тарска и Пивска долина су већим дијелом кањонског типа. Долина Пиве је највећим дијелом потопљена акумулационим језером.

Лимска долина

Ова долина се пружа од Проклетија до границе са Србијом у дужини од 80 km. Валовски дио долине, или Плавско-гусињски басен, пружа се од пречаге Вјетерника до Пршовог крша у дужини од 18 km, а са валовом Врмоше у дужини од 30 km. Најнижи дио овог басена захвата Плавско језеро. Са сјеверне стране ређају се низови чеоних морена и затварају типски терминални глечерски басен.

Код Гусиња са овим валовом се спајају споредни валови Ропојанско-врујски и Грбајско-дољски. Они са гусињским дијелом Проклетија представљају изузетне геоморфолошке атракције са непоновљивим природним љепотамa. Врујски валов дијели од Ропојанског кречњачака пречага Сука у Вусању. У њој је усјечен необични кањон Грље, дуг 500 m, дубок око 50 m, а широк свега 3-5 m. Мада технички није уређен

за туристичку посјету, овај кањон са водопадима и циновским лонцима представља једно од најатрактивнијих излетишта у околини Плавског језера.

Од Главице у Брезојевицама до Тифанске клисуре пружа се Горње Полимље, које се састоји из Муринско-улотског, андријевичког и беранског дијела. Између Горњих Луга и Андријевице је кратка клисура Сућевска, дуга 3 km, а дубока 840 m, а између Беранске котлине и ерозивног проширења Црвљевине усјечена је Тивранска клисура, дуга 4 km, а дубока 540 m. Клисура има изглед кањона, јер су јој стране већим дијелом вертикалне. Сјеверно од Црвљевина је веће ерозивно проширење - Затон.

Муринско-улотско проширење пружа се у дужини од 12 km и ширини до 1,5 km. Андријевичка котлина захвата простор од Сућевске до Марсенићког сужења у дужини од 9,5 km.

Беранска котлина (650–800 m н.в.) је највеће тектонско-ерозивно проширење у Горњем Полимљу. По М. Лутовцу, котлина захвата 400 km². Дуга је 9 km, а широка 3-5 km. У средишту котлине је град Беране (Лутовац 2000).

Сјеверно од Затона долина Лима се сужава све до Рибаревина, одакле настаје Бјелопољска котлина, дуга 11,5 km, а широка 3km. Најнижи дио котлине је на 531m н.в. На терасама Лима развио се град Бијело Поље. Бјелопољска раван пружа се све до Куманичке клисуре, усјечене у палеозојским кречњацима и шкриљцима (Радојичић 1996). У Ђаловића клисури, на Вражјим филовима налази се најдужа пећина у Србији и Црној Гори, са дужином испитаних канала од 10,5 km, богатим украсима.

Туристичка функција Лимске долине заснива се на рецептивним, атрактивним и комуникативним факторима њене туристичке понуде. Посебне компаративне предности ове долине односе се на потенцијале за развој спортско-риболовног, ловног, културног, научног, еколошког и сеоског туризма. Постоје погодни услови и за развој транзитног, манифестационог, спелеолошког и градског туризма.

Долина и кањон Таре

Кањон и ријека Таре је туристички највалоризованији геоморфолошко-хидрографски комплекс у Црној Гори. Долина Таре је усјечена кроз предно највиших динарских планина и површи. То је најдужа ријечна долина у Црној Гори. Тара настаје од саставица Веруше и Опасанице, које теку са Проклетија (Жијово, Маглића и Планинице). Долина Веруше је валовског типа. Долина горњег тока Таре, од Веруше

до Мојковца, је меридијанског правца, одакле скреће према SZ . На том дијелу смјењују се клисуре и ерозивна проширења. Проширења су Мокро, Матешевско, Колашинско, Требаљевско, Сјеногоштанско и Мојковачко – звано Поље. Формирана су селективном ерозијом Таре у претежно флишним стијенама. На њихово стварање утицали су претходни тектонски процеси. Проширење код Колашина, или Колашинска котлина, једно је од већих. Котлина је дуга 5, а широка 1km. Мојковачка котлина – Поља је највеће проширење у долини Таре. Пружа се од Фератова поља до ушћа Бистрице у Тару у дужини од 9 km. Од укупне дужине кањона 78 km, националном парку припада 59 km. Као што је познато, то је последице Колорада у С. Америци најдубљи (1.300 m) и најдужи кањон у свијету. Кањон се пружа од ушћа Бистрице до Шћепан Поља, обухватајући читав средњи и доњи ток Таре. Кањон се састоји од сужења и рјеђих проширења. Дубина кањона између ушћа Бистрице и Тепца износи око 1.000 m, а низводно достиже до 1.300 m. Проширења се јављају на мјестима гдје је ријека у подлози испод кречњака открила кластичне стијене – шкриљце, пјешчаре и еруптиве (Радојичић 1996). Проширења су позната под именом Добриловина, Премћани, Ђурђевића Тара, Левер Тара и Тепца. У њима се јављају акумулационе и ерозивне терасе на различитим висинама .

Због својих феноменолошких својстава кањон и ријека Тара су проглашени свјетским природним добром и уписани у регистар свјетске природне и културне баштине UNESCO-а .

Кањон Сушице

Усјечен је у спрудним мезозојским кречњацима на простору између површи Мале Црне Горе и недајског дијела површи Пивске планине . Дуг је 15 km, а просјечно дубок 700 m. Представља најинтересантнији облик рељефа у НП Дурмитор (Љешевић 1996). Уз кањон се може доспјети у центар Дурмитора, испод његових највиших врхова–Боботовог кука и Пруташа.

Кањон Пиве са Комарницом

Формирањем акумулационог језера ради равномјерног покретања турбина ХЕ Мратиње, кањон Пиве је знатно изгубио геоморфолошка атрактивна својства, али су кањонски изглед задржале непотопљене долине њених изворишних притока. Кањонски систем Пиве обухвата више споредних кањона: Комарнице (30 km), Врбнице, Придворице, Буковице, Грабовице и Бијеле, тако да укупна њихова дужина износи

са Пивским 100 km. Дубина кањона креће се од 313 m (Буковица са Бијелом) до 915 m (Пива до састава са Врбницом), а ширина у нивоу површи од 600- 2.000 m, док ширина у нивоу тока ријеке износи 20.-30 m (Касалица, 1988). На мјестима гдје се у Пиву улијевају споредне притоке, и гдје се јављају верфенске наслагe бочном ерозијом ријека настала су ерозивна проширења са терасама . Кањон Пиве са кањоном Комарнице дуг је 70 km и дубок до 1.000 m. Изнад кањона издижу се високе планине. Посебан геоморфолошки куриозитет и туристичку атракцију представља дио кањона , непосредно прије спајања са Придворицом, звани Нивидио, дуг 4 km, дубок до 300 m. и широк 2-3 m (Радојичић 1996). Дуж кањона Комарнице мјестимично се јављају заравни формиране у кречњацима. На њима су села Дужи, Дубравско, Драгољево, Брезна, Бајово Поље, Миљковац и др.

У ерозивним проширењима кањона, дуж комарничко-пивског путног правца, поред бројних села смјештена су и два градска насеља– Шавник и Плужине. У овим насељима и у Боану створена је скромна рецептивна основа (150 постеља) туристичког промета. Туристичку понуду и садржај боравка дуж кањона допуњују бројни видиковци са којих се пружа импресиван поглед на кањоне и околину. Међу њима су нарочито интересантни видиковци: Цуклин (1.162 m), Турија (1.184 m), Илино брдо (1.043 m), Кук (1.330 m), Божур (1.663 m), Соко (1.439 m) и Развршје (1.295 m).

Флувијалном и карстном селективном ерозијом у рељефу кањона Пиве са притокама, створени су различити облици међу којима се са својим куриозитетним елементима истичу прозорци , зупци (остењаци), шкрапе, пећине, јаме и др. Калуђерски прозорац са зубцем. Калуђерско врело и прозорац код моста представљају изванредан комплекс природних споменика, па је оvdје потребно створити услове за формирање излетничког пункта.

Долина Мораче са кањоном Платије

Ова долина се састоји из два различита дијела, горњег са динарским правцем пружања, у којем су у слојевима дурмиторског флиша створена ерозивна проширења Горње Мораче, Доње Мораче и Роваца, и доњег – кањонског дијела званог Платије. Горња Морача лежи на висинама од 465 до 975 m, Доња између 214 и 360 m (Мијоска), а Ровца, дуж долине Мртвице, између 182 m (код уласка Мораче у кањон) и 1.014 m. (Веље Дубоко). Између ових проширења јављају се сужења речне долине. У сливу Горње Мораче, на Сињајевини, Капи Морачкој и Маганику има више циркова из којих су се ледници у плеистоцену спуштали према

Морачи. Кањон Платије је усјечен у кречњачкој маси између Каменика и Вјетерника у дужини од 38 km, и просјечној дубини од 1.000 m (Радојичић 1996). На странама кањона, изнад корита Мораче у ерозивним проширењима запажају се бројне терасе и подови који чине контраст вертикалним литицама.

Споредне притоке Мораче: Ратња, Слатина, Ибриштица, Мртвица, и Мала ријека усјекле су кањонске долине. Међу њима се као геоморфолошке туристичке вриједности издвајају кањони Мртвице и Мале ријеке. Први је дуг од Вељег Дубоког до Међуречја 8,5 km, а дубок испод Маганика 980 m, док је дужина кањона Мале ријеке од Јаблана до Биоча 16,5 km, а дубина (код Момачких страна) 840 m. (Касалица 1988).

Кањонски систем Мораче има добру саобраћајну проходност. На магистрални пут кроз Платије од Миоске до Подгорице надовезују се споредни путеви: Миоска–Боан-Жабљак, Међуречје-Церовица-Лијешње-Веље Дубоко, Биоче-Лијева ријека-Матешево. Од културно-историјских споменика у долини Мораче највећу туристичку вриједност има манастир Морача.

Кањон Цијевне усјечен је углавном у Кучкој површи на Проклетијама. Послије кањона Таре он је најдубљи у Црној Гори. Кањон је дуг око 60 km и мјестимично дубок 1.200 m. То је један од најдивљијих кањона на Балканском полуострву. На појединим мјестима вертикално је усјечен, те подсећа на кањон Платије. Предност овог кањона је што је ближи Подгорици и градовима Црногорског приморја од осталих кањона. Дно кањона готово редовно је сведено на ширину корита Цијевне. Вертикалне литице мјестимично су високе преко 1.200 m. Само на неким мјестима јављају се мања проширења.

Долина Њехотине у горњем дијелу је сужена и мјестимично дубока до 300 m. У Милетином брду усјекла је клисуру дугу 4 km, а дубоку 200 до 300 m. Највеће проширење долина има у Пљеваљској котлини. Котлина захвата 54 km², а равни дио 16 km². Просјечна висина је 770 m.

Тешко проhodан кањон Драге усјечен је у источне обронке Љубишње између површи Ограђенице и Бобова. У горњем изворишном дијелу слива долина Драге је шира, блажих страна и мање дубине. Низводно од Теловог пања долина постаје кањонска са стрмим и вертикалним странама, мјестимично инверсно нагнутим.

Језера

У Црној Гори има око 40 природних језера, од којих су 29 планинска. Од природних језера највеће је Скадарско са површином од 370 km², затим Шаско (3,6 km²). Највише планинских језера има на Дурмитору,

гдје С. Станковић наводи 11 језера и седам бара и локава. По С. Касалици има их 18. На црногорским Проклетијама има 7 језера, на Бјеласици 6.

Међу планинским језерима по величини издвајају се Плавско (2.000 m²), Црно на Дурмитору (516,2 m²), Трновачко (399,2 m²) и Биоградско (228,5 m²). Остала језера су малих димензија. Њихова величина се креће од око 40 m² (Хоролачко) до 118,3 m² (Вражје на Дурмитору). Језера леже на надморским висинама од 830 m (Отиловићи на подручју Пљеваља) до 2.048 m (Хоролачко на Проклетијама).

По постанку језерског басена планинска језера су глацијалног поријекла. Међу њима разликују се двије врсте: валовска и циркна. Валовска су настала сакупљањем воде послје отапања ледника у преиздубљеним дјеловима ледничких валова, а циркна леже у дну циркова – удубљења из којих су полазили ледници. Типска валовска језера су Плавско (језеро у терминалном глечерском басену), Црно на Дурмитору и Биоградско. Циркна језера су најчешће окружена четинарском шумом, па се називају горским очима. Налазе се на већим висинама од валовских. Данас украшавају изворишне челенке ријека. Одликују се естетским, а нека и куриозитетним атрибутима туристичке привлачности. Представљају хидрографске бисере планина. Међу њима, по оцјени природњака, најљепше је Ридско језеро на Богихевици, затим долазе (Трновачко, Биоградско) и Виситорско.

Са гледишта туристичке валоризације разликују се језера као самосталне и језера као комплементарне туристичке вриједности. Првој групи припадају већа језера која посједују више елемената туристичке привлачности. То су Плавско, Црно, Трновачко, Рикавачко, Биоградско и Букумирско.

Туристичка вриједност планинских језера базира се на више атрактивних елемената, међу којима су најважнији:

- положај,
- морфометријске карактеристике (површина, дужина, ширина, дубина)
- боја воде, провидност и чистоћа,
- температура воде,
- приступачност језера и обала и
- риболовно богатство.

Код анализе положаја важно је указати на којој планини се налази језеро, на којој је надморској висини и колико је удаљено од најближе саобраћајнице и најближег градског насеља. Површина и морфометрија су важни параметри за оцјену спортско-рекреативне функције језера. Боја, провидност и чистоћа воде језера имају, сем естетске, и рекреативну вриједност. Од температуре зависи купалишни, а од богатства рибом спортско-риболовни туризам.

За разлику од језера која имају својства самосталних туристичких – вриједности, на којима се може развијати језерски туризам, мала језера, тзв. "горске очи" представљају моновалентне и допунске вриједности за које је најчешће везан излетнички и екскурзиони туризам.

Важнија планинска језера као туристичке вриједности (Станковић, 1975.)

Планина и језеро	Надм. вис.	Површина	Највећа дубина у m	Провидност	Удаљ. од најближ. пута у km	Удаљ. од најближ. града у km	Положај
1	2	3	4	5	6	7	8
ВОЛУЈАК							
Трновачко	1517	339.250 m ²	9,2	6,5	8,5	18,5	повољ.
В.Стабањско	131.9	42.270 m ²	9,7	8,5	4	11,5	''
ПИВА							
Пивско	675	112.5 km ²	187,5	6-7	поред пута и града		''
ДУРМИТОР							
Црно јез.	1422	516.200 m ²	49,1	9-12	''	''	''
Змијиње	1495	42.400 m ²	7,7	4,2		5,7	''
Мало	1788	17.470 m ²	8,0	5,5	1	7	''
В. Шкрчко	1700	56.800 m ²	17,2	8,5	4	21,5	''
Пошћенско	1495	15.300 m ²	3,6	3,0	0,5	7,5	''
Модро	1625	7.300 m ²	3,3	3,3	0,8	11	''
Валовито	1695	10.540 m ²	3,5	3,5	0,1	13	''
Вражје	1411	118.310 m ²	10,6	7,5	поред пута	9	''
Рибље	1409	42.400 m ²	5,5	3,8	''	9	''
Сушичко	1140	80.000 m ²	4,0	4,0	0,2	25	непов.
БЈЕЛАСИЦА							
Биорадско	1094	228.500 m ²	12,1	6,5	поред пута	12	повољ.
Пешића	1820	37.400 m ²	8,4	6,8	0,8	18	''
В. Шишко	1660	29.080 m ²	3,2	2,2	2,5	20	''
В. Усуловачко	1895	12.200 m ²	8,1	6,5	3,0	17,5	''
ЛУКАВИЦА							
Капетаново	1676	92.280 m ²	37,0	9,0	4,0	36	непов.
ВИСИТОР							
Виситорско	1820	4.212 m ²	4,1	3,2	0,5	4,5	''
ПРОКЛЕТИЈЕ							
Плавско	907	2.km ²	9,1	4,2	Поред пута и рада		''

Ридско	1970	33.376 m ²	5,1	5,1	2,5	18	”
Рикавичко	1.311	117.765 m ²	13,9	8,5	1,5	46	”
Букумирско	144.0	19.323 m ²	10,8	4,3	0,8	41	”

Црно језеро представља највећу хидрографску туристичку вриједност Дурмитора. Састоји се из великог и малог језера која су, у току љета кад ниво воде у језеру опадне, одвојена. Језеро добија воду од Малинског потока, врела Челине и много мањих врела, од падавина и топлеења снијега, а губи је кроз поноре на дну Малог језера. Смјештено испод врха Међеда и окружено четинарском шумом, језеро се одликује изузетним естетским вриједностима и представља најчешћи ликовни фотографски мотив Дурмитора. Захваљујући близини Жабљака (3 km²), туристичке функције језера су доста изражене и остварују се кроз купање, спортски риболов и спортове на води.

Језера Проклетија такође представљају специфичне и атрактивне хидрографске објекте.

Плавско језеро (2 km²) је највеће ледничко језеро на Балканском полуострву. Лежи између Проклетија и Виситора на 907m н.в. Располаже потенцијалима за развој језерског туризма, али је још увијек недовољно туристички валоризовано. Језерски туризам, иначе, представља праву фазу туристичког развоја општине Плав. Међутим, овај вид туризма споро се развија. Главни разлози томе су што је језеро туристички неуређено, рибље богатство осиромашено, а хотелски капацитети на обали језера запуштени и ван функције. Језеро релативно брзо зараста и одумире. Обале су му неприступачне. Има само мали број прилаза. Купалишна сезона на језеру је кратка. Траје два мјесеца (јул – август), рјеђе дуже. Високе средње мјесечне температуре воде језера крећу се у јуну 15,7°C, јулу 18,5°C, август 20,0°C и септембру 18,3°C. Ради упоређења, средње мјесечне температуре Црног језера, гдје купалишна сезона траје један мјесец, рјеђе дуже, крећу се у јуну 13,8°C, јулу 16,3°C и августу 19,6°C.

Високопланинска језера Проклетија: Ридско, Букумирско, Рикавачко и друга у прошлости су служила као појила за стоку, али данас одумирањем катунског сточарства све више губе ту улогу. Умјесто ове улоге језера постају туристичке атракције, чему доприноси претварање појединих катуна у еко и етно туристичке бунгалове (катунски туризам).

Спорско – риболовни туризам је на Плавском језеру, због драстичног пустошења рибљег фонда, у наглом одумирању, али су на језеру оживјеле спорске активности: препливавање језера, веслање, једрење, наутизам и др. Адекватну туристичку валоризацију језера спрјечавају неконтролисана узурпација обалског појаса од стране приватника, дивља градња, релативно брзо исчезавање језера и др.

Захваљујући својим димензијама, риболовном богатству и естетским вриједностима, Плавско језеро представља самосталну и полиатрактивну туристичку вриједност. Језеро пружа погодне услове за развој комплементарног туризма језеро – Виситор и језеро – Проклетија.

Посљедњих година дивља градња узела је великог маха у оквиру генералног урбанистичког плана Плава и свих детаљних урбанистичких планова овог града, па је простор у оквиру тих планова јако девастиран. Посебан проблем представља приватна узурпација обалског појаса плавског језера. Све то отежава израду нове планске урбанистичке документације која предстоји.

Врела и извори

Мањи хидрографски објекти – врела, извори и дјелови речних токова, брзаци, букови, слапови и водопади представљају допуну туристичким вриједностима које употребљавају атрактивна својства већих објеката – планина, кањона, долина и ријека у склопу којих се налазе. Они се појединачно најчешће одликују естетским и куриозитетним својствима туристичке привлачности, али неки од њих, на примјер, брзаци и слапови на ријекама као најузбудљивије тачке сплаварења, рафтинга и кајакарења имају спортско – рекреативна својства.

Црна Гора, у цјелини, обилује многобројним крашким и контактним врелима и још многобројнијим сталним изворима, што представља значајан хидропотенцијал за туризам, водоснабдијевање насеља, пољопривреду и експортну експлоатацију путем флаширања .

Зависно од хидрогеологије терена, врела су различитог типа: стална, периодична, повремена, крашка, пећинска разбијена, пукотинска, воклијска, субмаринска, сублакустријска и др. Међу сталним врелима по издашности истичу се врело Марезе код Подгорице, Вруља (Гусињски извори) код Гусиња, Видрован код Никшића и др. Зависно од доба године, Вруља избацује 3 до 8 m² воде у секунди. Мареза је главни снабдјевач Подгорице питком водом. За разлику од Подгорице и других градова гдје се вода испумпава пумпама на електрични или други погон, знатан број градских насеља добија воду из вреле и издани гравитационо, што је сигурнији и економичнији начин. Таква рјешења водоснабдијевања имају Бијело Поље, Беране, Андријевица, Плав, Гусиње, Рожаје, као и већина сеоских насеља у сјеверној Црној Гори.

Куриозитет већине врела представља необично ниска температура њихове воде. Најхладнији извори и врела јављају се у горњем сливу Стожернице и њене десне притоке Писанице у сливу Љубовиђе, са

температуром воде од свега 2°C (Бошковић, Булатовић 1996). Врело Вруља, које мјештани називају Алипашиним изворима, има температуру воде 5-6°C. Температура воде на врелима и Никшићком пољу креће се од 5 до 7°C. На планинама Сјеверне Црне Горе или у њиховом подножју избијају бројни извори и врела са температуром воде 3-6°C. Веома куриозитетне хидролошке појаве у црногорском кршу представљају потајнице (мукавице). То су интермитентна стална врела различите издашности или врела са прекидима. Познате су три потајнице: Видов поток у Никшићком пољу, Шавничком глава и врело Заслепнице у Нудолу. У Никшићком пољу и Бјелопавлићкој равници има и еставела, тј. отвора који служе и као извори (у кишном периоду) и као понори (у сушном периоду). Једна еставела избија у Морачи код манастира Дуге (Радојичић 1996).

Бројни извори и врела избијају у долини и кањону Таре. Неки избијају у виду каскада и водопада (Мало врело, Лизавичко врело, слап Ноздрућ), Сиге Јовичића, Мушовића врело, Равњак и др. У кањону Сушице је водопад Скакала, висок око 15 m, кањон Комарнице украшава периодични водопад Скакавица, висок око 40 m, а у кањону Грље, код Гусиња, има пет водопада од којих је највиши висок 25 m.

За разлику од црногорског приморја, гдје у љетњој сезони велики проблем представља недостатак довољних количина воде за пиће и друге потребе, градска насеља у сјеверној Црној Гори у садашњој фази, располажу довољним количинама воде за пиће и друге потребе.

Бијело Поље захвата воду са врела Бистрице у подножју Бјеласице (цјевовод капацитета 350 l/c), Беране са врела у Лубницама, Андријевица са врела Кркори у Кутима, Гусиње са Бајровића врела, а Рожаје са врела Ибра. Ако се има у виду укупна издашност врела, извора и подземних вода у већини општина сјеверне Црне Горе, на једној, и потребе становника за водом (садашња норма за градско становништво је 360, а за сеоско 250 литара на дан) онда се може закључити да је та количина воде довољна и за будући развој насеља, што је велика предност у односу на црногорско приморје и средишњу регију Црне Горе.

У сјеверној Црној Гори има 37 минералних извора, али ниједан није претворен у бању. Највећи број се налази у Бјелопољској општини, укупно 22, затим у Рожајској 6 и Колашинској 5. По један такав извор избија у Беранској, Андријевачкој и Плавској општини (Поповић 1972). У кањону Комарнице на 610m н.в. (локалитет Рудница) избија термоминерални извор звани "Илица", али је он потопљен акумулацијом Пиве (Касалица 1988). Долине Лима и Ибра, такође, представљају термоминералне рејоне. Код Бијелог Поља, у долини Љешнице, је извор Чеоче, чију воду користи Пољокомбинат "Бјеласица", у чијим се пого-

нима флашира минерална вода “Рада”. Бушењем је повећан капацитет извора на 1,5 до 2, l/s воде. У долини Љешнице регистровано је преко 25 извора и бунара минералне воде, а има их на подручју Недакуса (Радојичић 1996). Испитивања хемијског састава воде појединих извора показала су њихову љековитост.

Рожајски минерални извори јављају се у долинама Жупанице и њене притоке –Богајског потока, затим у Ђунеровића луци, у селу Калаче и у селу Башча у долини Граховске ријеке, притоке Ибра. Извори у Ђунеровића луци дају око 7.000 l/24h, гвожђевито – кисјеле воде са температуром 5,2–13 С° извор у Башчи, као и извор сумпоровите воде у Краљима код Андријевице, посједује радиоактивна својства . Воде Ђунеровића луке могу се користити као допунско средство лијечења пијењем код хроничних обољења као што су хронични хипоацидни гастритис и пијесак у мокраћним каналима. Вода са извора Горњи Недакуси, са температуром воде 8-12°С, има исти или приближан садржај елемента као вода Снежника у Врњачкој бањи, те је погодна за флаширање.

Минералне воде у црногорском дијелу Лимске долине, као и воде у Рожајском и Колашинском крају по термичким особинама припадају типу хладних вода или акратопега. Температура њихове воде креће се 5 - 12°С. Једини термоминерални извор у планинском дијелу Црне Горе -"Илица" у потопљеном кањону Комарнице припадао је топлим водама или акратотермама, са температуром воде 16 - 36°С. Тај извор, с обзиром на његова љековита својства (садржаји флуора 2,6mg/l, силицијум диоксида 8,0 mg/l, калијума 1,8 mg/l, калцијума 42,90 mg/l и хидрокарбоната 179,8 mg/l) , могао се активирати у балнеолошке туристичке сврхе, под условом да се бушењем обезбиједи већа издашност и виша температура воде. Готово сви остали минерални извори могу се користити као стоно пиће или за лијечење разних унутрашњих болести, нарочито жучи, бубрега, мокраћних канала и рахитиса.

ЗАКЉУЧАК

Тежиште обраде усмјерено је на хидрографске потенцијале као природне ресурсе, које имају значајну улогу у развоју планинског туризма Црне Горе. Поред осталих природних ресурса (планина, клима, биодиверзитет), и воде представљају најважније атрактивне елементе туристичке понуде планинског простора.

О вриједностима тих ресурса и потенцијала довољно говоре чињенице да су у Црној Гори под строгим режимом заштите воде. Под међународном заштитом (на Списку свјетске природне и културне баштине UNESCO) налази се ријека Тара са кањоном („ Суза Европе “).

Треба настојати развоју комплементарног туризма на релацији море – планина, у чему Црна Гора има велику компаративну предност, и знатно би се ублажиле разлике између приморског и планинског туризма.

Према пројекцијама развоја туризма у наредном периоду туристичка политика треба да буде усмјерена на извјесно редуковање доминантног масовног туризма, тј. туризма ниских платежних могућности (у основи јефтиног социјалних, а у корист селективних видова туристичког промета).

Собзиром на природне потенцијале (планина, клима, биодиверзитет, вода) којим располаже Црна Гора треба очекивати интензивније везе на релацији море – планина што би имало утицај на сезонски карактер туризма, то би омогућило складније коришћење планинских потенцијала, и на тај начин би се поштовао принцип одрживог развоја.

ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ

1. Бошковић Петко, Булатовић Мирко (1966): Бијело Поље, водени ресурси и водоснабдијевање, УНИРЕКС, Подгорица, Бијело Поље
2. Касалица Слободан (1988): Сјеверна Црна Гора, туристичко-географска студија, НИО Универзитетска ријеч, Никшић
3. Кићовић Драгомир (2002): Заштита природе (екологија) и развој туризма у другој половини XX вијека, (Зборник), Цетиње
4. Кнежевић Марко (1981): Могућност за развој риболовног туризма у Црној Гори, Зборник Факултет за поморство, бр.7-8, Котор
5. Поповић Светозар (1972): Минералне воде у Црној Гори, Иванград
6. Програм развоја планинског туризма у Црној Гори, (2005), Министарство туризма Црне Горе, Међународни Институт за туризам, Љубљана, Подгорица
7. Радоичић Бранко, (1996): Географија Црне Горе, природна основа, УНИРЕКС, Никшић
8. Станковић Стеван (1975): Планинска језера Црне Горе, Посебна издања, Друштво за науку и умјетност Црне Горе, књ.8, Титоград
9. Статистички годишњак Црне Горе (2003), Републички завод за статистику, Титоград

Danilo KNEŽEVIĆ

WATERS IN MOUNTAIN TOURISM OFFER OF MONTENEGRO

Abstract

Central part of this topic processing is toward natural hydrographical potentials for mountain tourism development. There are many picturesque rivers wells, fountains and glacial lakes. The biggest among them are Plav Lake, Biograd Lake and Black Lake and also rivers Tara, Piva, Morača, Ibar and other. There are also many wells and fountains rich with crystal clean water.

Special comparative advantage of Montenegrin Mountains for tourism development is in a big tourist value of biodiversity and possibilities for hunting and fishing tourism development.

Key words: rivers, lakes, wells, fountains, mountain, tourism.

*Emilija LAZAREVIĆ*¹

GRAMATIČKA RAZVIJENOST DISFAZIČNE DJECE

Rezime

Gramatička struktura maternjeg jezika uspostavlja se oko pete godine, što predstavlja prvu fazu u gramatičkom razvoju, međutim, druga faza, između šeste i jedanaeste godine, predstavlja proširivanje gramatičke kompetencije. Gramatički razvoj disfazične djece ispoljava niz specifičnosti u odnosu na djecu sa tipičnim govorno jezičkim razvojem. U radu su prikazane specifičnosti gramatičkog razvoja djece sa razvojnim jezičkim poremećajem, razvojnom disfazijom, na mlađem školskom uzrastu i istraživački nalazi o gramatičkom razvoju disfazične djece na školskom uzrastu. Iznijeta su teorijska saznanja o tome šta je razvojni jezički poremećaj, odnosno razvojna disfazija. Nalazi istraživanja pokazuju da disfazična djeca ispoljavaju teškoće pri uspostavljanju gramatičke kompetentnosti. Gramatički razvoj kod djece sa razvojnom disfazijom teče znatno sporije, a prisutne teškoće na planu gramatičkog razvoja povratno ometaju proces daljeg jezičkog razvoja, a za sobom povlače i niz teškoća na planu školskog postignuća.

Ključne riječi: gramatički razvoj, razvojna disfazija, školsko postignuće

Gramatički razvoj se odvija u dvije faze. Prva faza, koja traje do šeste godine života, predstavlja razvoj gramatičkog jezičkog nivoa u užem smislu (morfologija i sintaksa), u kojoj se usvaja osnova gramatičke strukture maternjeg jezika. Druga faza, između šeste i jedanaeste godine, predstavlja fazu proširivanja gramatičke kompetencije, kada se usvajaju složenije sintaksičke konstrukcije i funkcije. U ovom periodu razvija se komunikativna rečenica u kojoj mogu postojati i primarni i sekundarni konstituenti, i u kojoj se izbor ek-

¹ Dr Emilija Lazarević - naučni saradnik, Institut za pedagoška istraživanja, Beograd

Članak predstavlja rezultat rada na projektu "Obrazovanje za društvo znanja", broj 149001 (2006-2010), čiju realizaciju finansira Ministarstvo za nauku i tehnološki razvoj Republike Srbije.

sponenata konstituentskih funkcija (zavisno od govornikove komunikativne namjere) kreće na relaciji: riječ, sintagma, zavisna klauza (Kašić i Borota, 2003). U ovom potonjem periodu se usvajaju pojedini tipovi konstrukcija, smanjuje broj negramatičnih formi iskaza, a povećava broj konstituenata i izbor njihovih eksponenata u razvijenoj komunikativnoj rečenici koja korelira sa diskursom. Oko sedme godine počinju se javljati rafiniraniji oblici veza u rečenici, pošto se upotrebljavaju riječi poput *stvarno*, *mada*, *ipak* i (u kasnijem uzrastu) *na primjer*, *u stvari* i *naravno*. Djeca počinju da raspoznaju različita dubinska značenja za rečenice koje isto izgledaju, i učvršćuju svoju svijest o tome kako rečenice mogu imati isto značenje, iako izgledaju sasvim različito (Crystal, 1987).

Izražavanje sekundarnih rečeničnih konstituenata zavisnom klauzom, ostvaruje se na višim nivoima gramatičkog razvoja pojedinca, a to je svakako jedan od segmenata jezičke strukture po kome se bitno karakteriše nivo jezičkih sposobnosti pojedinca. Zavisna klauza u svojoj konstituentskoj funkciji može potpunije aktuelizovati poruku nego riječ ili sintagma (Kašić, 2002). U aktuelizovanju poruke centralnu ulogu ima predikacija – pripisivanje neke situacije (radnje) ili neke osobine (identifikacije) nekom pojmu. Predikacija predstavlja osnovu funkcionisanja sintaksičkog sistema i uslov za formiranje dubinskih jezičkih struktura (Stanojčić i Popović, 2001).

Istraživanja pojedinih autora ukazuju na to da je upravo nepotpuno razumijevanje glagola uzročnik razvojnih jezičkih poremećaja kao što je razvojna disfazija (Rice, 2000). Deficit koji uzrokuje razvojnu disfaziju nije u morfološkom nivou, već u operacionalnom sintaksičkom sistemu. Operacijama sintaksičke zavisnosti konstituenata (slaganjem, kopiranjem, premeštanjem) povezuju se i provjeravaju gramatički oblici udruženi sa leksičkim jedinicama. Operacionalni deficit »probija« kroz mnoge aspekte sintaksičkog sistema, koji predstavlja centralni sistem u jezičkoj sposobnosti svakog čovjeka (Van der Lely, 2000).

Ukazivanjem na specifičnosti gramatičkog razvoja disfazične djece može se ukazati na teškoće koje ispoljavaju ova djeca na ispitivanom nivou, kao i njihovo povratno dejstvo na dalji nastavak govorno-jezičkog razvoja i povezanost sa školskim postignućem. Najprije ćemo iznijeti teorijska saznanja o tome šta je razvojni jezički poremećaj, odnosno razvojna disfazija, ukazati na specifičnosti gramatičkog razvoja ove djece, prikazati nalaze istraživanja gramatičkog razvoja i dati završna razmatranja u svijetlu prikazanih nalaza istraživanja.

Razvojna disfazija

Jezik je sam po sebi hijerarhijski organizovan i kroz takvu organizaciju ispoljavaju se različiti modaliteti (vidovi), nivoi i stepeni jezičkih oštećenja.

Neka djeca izražavaju nesposobnost da ovladaju hijerarhijskom strukturom jezika u cjelini. Ona su nekada u stanju da spontano ovladaju samo pojedinim elementima i bazičnim strukturama, ali spontanom razvojem nisu u stanju da ovladaju složenijim jezičkim strukturama. Prilikom usvajanja strukture maternjeg jezika individualne razlike se najviše ispoljavaju na nivou jezičkog izraza. Ovo treba imati u vidu kako se ne bi individualna odstupanja u normalnom usvajanju jezičkog izraza dijagnosticirala kao jezički poremećaj ili usporen razvoj govora. Da bi se neko odstupanje u jezičkom izrazu smatralo normalnim individualnim odstupanjem, mora se provjeriti nivo jezičkog razumijevanja, odnosno gramatičkog i semantičkog razvoja (Kašić 2003).

U teoriji i praksi postoje velike nedoumice i nerazjašnjena pitanja u vezi sa problemima koji spadaju u kategoriju disfazije kao razvojnojezičkog poremećaja. Govor djeteta sa razvojnom disfazijom je neorganizovan, sa nerazumljivo oblikovanim govornim oblicima i cjelinama tokom formiranja rečeničkog izraza i iznošenja misaonih sadržaja. Deformisanost može da se manifestuje sasvim neznatnim uočljivostima, ali i da bude na granici razumljivosti za sagovornike izvan porodične grupe (Bojanin, 1985).

Razvojna disfazija je razvojni jezički poremećaj, odnosno poremećaj sposobnosti da se razumije, struktura i jezikom izrazi misao. Disfazični poremećaj najčešće obuhvata značajan zaostatak govornog razvoja, ili devijantnost nekih aspekata verbalne funkcije, a u najvećem broju slučajeva oba. Ona predstavlja zakasnelost koja prelazi gornju granicu uzrasta za normalno usvajanje jezika ili devijaciju u nekom aspektu jezika, ili, što je još karakterističnije, i jedno i drugo (Rapin & Allen 1983, Rapin *et al.* 1992). Razvojna disfazija se može definisati kao spor, nepotpun i pogrešan razvoj jezika u djece koja inače nemaju upadljive neurološke ili psihijatrijske poremećaje. Ovdje se isključuju djeca sa moždanim povredama, čija je etiologija patološki nerazvijenog govora obično poznata, mentalno zaostala djeca čiji pojmovni nedostatak koči jezički razvoj, kao i djeca s oštećenim sluhom čiji je zastoj u razvoju jezika vezan za nedostatak akustičkih predstava (Wyke, 1978). Prema Vladisavljeviću, razvojne disfazije predstavljaju složen sindrom fizioloških, lingvističkih, edukativnih i socijalnih problema s osnovnim poremećajem u verbalnoj komunikaciji. Razvojna disfazija je stepen oštećenja sa izrazitim leksičkim i semantičko-gramatičkim teškoćama. Ona predstavlja poremećaj dubinskih jezičkih struktura, jer pored teškoća s formiranjem glasova, zahvata rječnik (leksiku), semantiku, morfologiju, gramatiku i sintaksu. Pored ozbiljnog nedostatka glasova, težište problema ne leži prvenstveno u glasovima, već u nemogućnosti izgradnje jezičkog sistema (Vladisavljević, 1987). Razvojna disfazija je sistem poremećaja koji zadiru u sve nivoe govorno-jezičkog razvoja djeteta, a odstupanja imaju individualnu dimenziju, pri čemu su svi faktori koji utiču na normalni dječiji razvoj uredni. Ishod terapije je u direkt-

noj vezi sa preciznom i tačnom dijagnostikom i ranim početkom tretmana (Lazarević, 2008). Vrlo opširnu i preciznu definiciju razvojne disfazije daje Bilard. On kaže da ovaj poremećaj odlikuju teška, specifična i neobjašnjena razvojna jezička oštećenja. Fonološki i sintaksički poremećaji ekspresivnog jezika i opazajni deficit su uvijek prisutni. Štaviše, izvjesni posebni lingvistički simptomi su osobeni za svako disfazično dijete. Time se objašnjavaju napori da se različiti oblici disfazije klasifikuju. Najvažnije je da se, s jedne strane, odvoji receptivna disfazija od ekspresivne, a, sa druge strane, teški oblici od blagih, koji su približni »jednostavnom jezičkom usporenu, odlaganju«. Evolucija usmenog jezika je promjenljiva, netipična, često duga i teška, sa trajnim lingvističkim deficitom. Sticanje sposobnosti čitanja i pisanja često je teško, mada veoma važno za socio-profesionalni ishod i jezički napredak, poboljšanje (Billard *et al.* 1996).

Kliničke manifestacije ove vrste patologije mogu se grupisati na sljedeći način: sporost u savlađivanju riječi i fraza, poteškoće u formiranju riječi, metateza slogova i gramatička konfuzija, poteškoće u pronalaženju riječi, omisije ili pogrešna upotreba funkcijskih riječi, zaobilazan govor, poteškoće u formiranju rečenice i u organizovanju sekvenci rečenice, poteškoće u shvatanju značenja riječi, ili nepravilan izgovor riječi, poremećaj artikulacije, prozodije, poteškoće u savladavanju čitanja i pisanja. Na osnovu dosadašnjih saznanja o disfaziji možemo reći da u kliničkoj slici razvojnih disfazija dominiraju:

- Problemi auditivne percepcije,
- Problemi verbalnog pamćenja,
- Poteškoće praćenja brzog govora odraslih govornika,
- Problemi sekvence (redosljeda),
- Problemi vizuelne percepcije, prostorne orijentacije i pažnje,
- Jezički problemi disfazične djece,
- Semantika, struktura riječi.

Sagledavanjem literature koja se bavi problemima razvojne disfazije, došli smo do zaključka da se istraživači govorno-jezičkog razvoja kod djece sa razvojnom disfazijom, uglavnom, fokusiraju na praćenje njihovog razvoja do polaska u školu. S obzirom na to da se fonološki, gramatički, sintaksički i leksičko-semantički razvoj intenzivno nastavlja i na mlađem školskom uzrastu, željeli smo da posebnu pažnju posvetimo gramatički razvoju disfazične djece u fazi proširivanja gramatičke kompetencije.

Specifičnosti gramatike disfazične djece

Tokom gramatičkog razvoja disfazična djeca ispoljavaju specifične teškoće koje sa prisustvom drugih teškoća na planu jezičkog razvoja upravo upućuju na postojanje disfazije u govorno-jezičkom razvoju. Gramatički raz-

voj disfazične djece teče znatno sporije i uz prisustvo dosta teškoća na svim nivoima i u svim fazama u odnosu na djecu sa tipičnim jezičkim razvojem. Gramatičke probleme disfazične djece sagledaćemo sa aspekta morfoloških i sintaksičkih teškoća. Disfazična djeca teško grade paradigmatski niz, tj. teško upotrebljavaju riječi složene prefiksima (npr. kupiti, otkupiti, iskupiti), kao i riječi izvedene sufiksima iz iste osnove (štampa, štampar, štamparija), zato što se riječi složene prefiksom i riječi izvedene sufiksom u odnosu na osnovnu riječ bitno razlikuju po značenju. Stiče se utisak da je disfazično dijete nesposobno da riječ koju usvoji transformiše i povezuje raznim asocijativnim vezama s drugim riječima.

Kada analiziramo sami početak govornog razvoja s aspekta sintakse, disfazična djeca koriste samo subjekat, samo objekat ili samo predikat. Kasnije se javljaju kombinacije: subjekat-objekat, subjekat-predikat ili objekat-predikat. Ako se u gramatičkom smislu uspostavi veza između subjekta i objekta, odnosno sposobnost djeteta da izgradi glagolski sistem, ostvaruju se uslovi za dalji jezički razvoj. Disfazična djeca pretežno koriste imenice, glagole, dok su ostale riječi rijetko u upotrebi. Imenice se upotrebljavaju u jednini i to u prvom padežu. Teško razlikuju rod (o sebi može govoriti u muškom rodu iako je žensko i obrnuto). Na drugom mjestu po upotrebi su glagoli i to u trećem licu jednine (ide, spava, jede) čak i kada govore o sebi. Množinu usvajaju veoma sporo.

Disfazična djeca ispoljavaju teškoće pri upotrebi pomoćnih glagola, svih složenih oblika kao i povratne zamjenice "se". Sve radnje izražavaju u sadašnjem vremenu, zatim u prošlom vremenu, a upotreba budućeg vremena dolazi vrlo kasno. Umjesto budućeg vremena koriste sadašnje, a uvode ga preko pojedinih fraza: "neće", "hoće", "doći će" i sl. Upotreba sadašnjeg vremena može da se objasni i time što je ono konkretno i dijete ga neposredno doživljava. Osim toga, ono je prosto po formi, nema pomoćnih glagola koje disfazično dijete ionako ne zna gdje bi trebalo da stavi. Pomoćni glagoli im djeluju kao suvišne riječi. Pretežno upotrebljavaju treće lice i to zbog toga što odrasli o djetetu govore uvijek u trećem licu, a ono je i najlakše i najkraće za izgovor, a disfazično dijete ne pribjegava jezičkoj ekonomičnosti, nego drugačije ne zna i ne može. Glagoli znače proces, stanje i teži su za usvajanje i adekvatnu upotrebu od imenica. Disfazična djeca za usvajanje glagola imaju biološka perceptivna ograničenja, za dijete utoliko više, ukoliko nivo glagolske apstrakcije raste (Vladislavljević, 1987). Rajs (2002) smatraju da je nepotpuno razumijevanje glagola indikator razvojne disfazije.

Upotreba zamjenica kod ove djece je dosta mala, zamjenice – po fonološkoj strukturi spadaju u najlakše riječi za izgovor, jer su većinom jednosložne, ali su vrlo složene lingvističke kategorije po svojim semantičkim, sintaksičkim, deiktičkim osobinama, te se kasnije javljaju kod ove djece, ali

i kod djece mlađeg uzrasta sa tipičnim razvojem govora. Lične zamjenice se mogu izraziti na dva načina: pomoću potrebne kategorije riječi, i kroz glagolske nastavke, ali disfazična djeca ne upotrebljavaju ni jedan ni drugi način. Pojava zamjenica u vidu glagolskih nastavaka prethodi upotrebi ličnih zamjenica. Lične zamjenice (grupa deiktičkih riječi) znače da lice koje govori, ili o kome se govori, stalno mijenja. Izrazitu teškoću u gramatičkom razvoju disfazičnoj djeci predstavljaju padežne promjene zamjenica i nove funkcije značenja, koje proizilaze iz tih promjena. Sistem prebacivanja uloge i radnje s jednog lica na drugo, ili na nekoliko drugih lica, predstavlja suviše složen proces za djecu s razvojnom disfazijom. Rijetko se služe ličnim zamjenicama trećeg lica, umjesto zamjenica oni upotrebljavaju lično ime, ili označavaju riječima. Prisvojne zamjenice se uče preko ličnih, to je zbog toga što do njih dijete dolazi preko prisvojnih pridjeva. Prisvojne zamjenice predstavljaju sintezu djevu imenica, odnose se na lice koje posjeduje i objekat koji se posjeduje u razvoju, disfazična djeca počinju sa upotrebom: moja lopta, moja mama, a kasnije s razvojem apstraktnog mišljenja, uključice se i druge imenice.

Upotreba priloga disfazičnoj djeci je veoma teška, te su ove riječi rijetko zastupljene u njihovom govoru. Ove riječi označavaju vremenske i prostorne relacije ili kvalitet, a njihovo usvajanje opet zavisi od stepena apstraktnosti. Predlozi i veznici su spona među riječima (zovu se još i funktori, jer se njima ostvaruje preciziranje konstituentskih funkcija u iskazu), a njihova adekvatna upotreba je najmanje dostupna disfazičnoj djeci. I među ovim riječima postoje različiti nivoi apstraktnosti. Prilog "U" je za dijete mnogo prihvatljiviji od predloga "OD" ili "KOD". Funkcija predloga je suviše složena, oni su sastavni dio imenice i preciziraju padežna značenja. Veznici su riječi kojima se spajaju ili razdvajaju veće jezičke cjeline ili umeću nove. Ove kategorije su za disfazičnu dijete veoma složene funkcije, a problem leži prvenstveno u domenu semantike, a ne u domenu fonetske prirode. Veoma teško se uspostavlja veza između imenskog i glagolskog sistema pomoću pravilno upotrijebljenih veza. Shvatanje veza je velika apstrakcija za disfazičnu djecu, a da bi ostvarili takvu rečenicu, moraju da vode računa o vremenu, rodu, obliku, padežu. To je i jedan od razloga zbog čega ova djeca ispoljavaju teškoće sa stvaranjem odrično-upitnih rečenica, ili prilikom stvaranja pogodbenog načina. Bolje se snalaze s upotrebom pridjevske kompenzacije. Sve ovo predstavlja za ovu djecu veliki problem (Vladislavljević, 1987). Prema Brownu (1973.), postoji očekivani razvojni red u usvajanju produkcije slobodnih i vezanih morfema, koje jezički oštećena djeca mogu ili ne moraju da slijede (uzeto iz Rapin *et al.* 1992.).

Govor disfazične djece je sažet, nerazvijen, a kratkoća iskaza prisutna je i u spontanim iskazima, ali i u ograničenim mogućnostima ponavljanja rečenica. Proste rečenice kod disfazične djece su najčešće korektne (dijete

spava, dijete pjeva), ali s porastom riječi u rečenici rastu i dječije teškoće. One prvo rastu zbog same dužine iskaza, koje dijete ne može da prima i zadrži u verbalnom pamćenju. Drugo, dijete nije u stanju ni da pravilno ponovi gramatičke oblike i sintaksičke strukture kojima ne vlada, i treće, ono spontano struktuirano samo iskazuje kakav mu je unutrašnji govor. Unutrašnji govor disfazičnog djeteta nije razvijen u jezički sistem, pojedini djelovi liče na ostrva koja nisu povezana. (Vladisavljević, 1987). Teškoće koje imaju disfazična djeca na planu gramatičkog razvoja su veoma značajne, jer mogu da utiču na dalji jezički razvoj, a mogu imati i veliki uticaj na školsko postignuće ove djece.

Istraživanja gramatičkog razvoja disfazične djece

Sagledavanjem literature koja se bavi jezičkim problemima djece sa razvojnom disfazijom, došli smo do zaključka da se istraživači govorno-jezičkog razvoja djece sa razvojnom disfazijom uglavnom fokusiraju na praćenje njihovog razvoja do polaska u školu. Nalazi istraživanja u domenu gramatike disfazične djece, do polaska u školu (aktivna faza razvoja), naših i stranih autora upućuju na prisustvo brojnih teškoća koje se manifestuju u različitom obimu, obliku i na različitim nivoima gramatičkog razvoja, koje ga usporavaju i povratno ometaju nastavak daljeg razvoja jezika (Borota, 2004; Kašić i Borota, 2003; Golubović, 2003; Vladisavljević, 1987; Rice, 2002; Gopnik & Goad, 1997; Rapin *et al.* 1992; Van der Lely, 2002; Veit & Castell, 1992). Bez obzira što je pitanje jezičkog razvoja na školskom uzrastu veoma značajno, kako zbog alarmantnih podataka koji pokazuju da je jezička patologija u porastu, tako i zbog spoznaje da dobar govorno-jezički razvoj predstavlja osnovu za sticanje znanja i da, stoga, predstavlja jedan od faktora školskog postignuća, istraživanja na ovom uzrastu u domenu gramatičkog razvoja disfazične djece je malo.

Nadalje će se prikazati rezultati istraživanja vezanih za gramatički razvoj u drugoj fazi razvoja (od šeste do jedanaeste godine) koja se vezuje za mladi školski uzrast djece koja imaju razvojnu disfaziju. Budući da se gramatički razvoj na ranom školskom uzrastu odnosi na proširenje sintaksičke kompetencije, prikazaćemo nalaze ispitivanja specifičnosti sintaksičkog razvoja u domenu razumijevanja i upotrebe zavisnih klauza djece sa razvojnom disfazijom poslije završenog dugogodišnjeg logopedskog tretmana (Lazarević i Tenjović, 2007). Istraživanje je obavljeno na uzorcima školske djece uzrasta od 7 do 13 godina koja pohađaju redovne osnovne škole u Beogradu, koji su podijeljeni u dvije grupe, djeca kod kojih je ranije dijagnostikovana razvojna disfazija i koji su bili na dugogodišnjem logopedskom tretmanu na predškolskom uzrastu, nakon čega su upisani u redovne osnovne škole, i djece sa tipičnim govorno-jezičkim razvojem. Na osnovu ispitivanja grama-

tičkog razvoja u domenu sintaksičke sposobnosti, odnosno sposobnosti razumijevanja i upotrebe zavisnih klauza u ostvarivanju komunikativnih rečenica sa zavisnom klauzom autori ukazuju da: (1) disfazična djeca i poslije završenog logopedskog tretmana i uključivanja u redovnu školu su, u odnosu na djecu sa tipičnim govorno-jezičkim razvojem ispoljila nesnalaženje i teškoće u sintaksičkim konstrukcijama i sporiji razvoj sposobnosti razumijevanja i ostvarivanja predikacije u zavisnim klauzama. Dodatne probleme disfazičnoj djeci predstavljali su i nedovoljna usvojenost značenja riječi i neuobičajeni red riječi u rečenici. (2) disfazična djeca su zbog izraženih teškoća pri predikaciji i odstupanja od tipičnog jezičkog razvoja, pružala odgovore koji se mogu svrstati u sljedeće tipove agramatizma: kongruentni krnji perfekat (najblaži oblik agramatičnih odgovora), negramatični predikat formiran neodgovarajućim kongruentnim glagolskim vremenom, nekongruentni krnji perfekat, negramatični predikat formiran neodgovarajućim nekongruentnim glagolskim vremenom i neodgovarajući nekongruentni glagolski oblik. Formiranje potpuno agramatične komunikativne rečenice ukazuje na nesistematičnu i parcijalnu jezičku kompetenciju u ovom dijelu sintaksičke strukture. Nerazumijevanje sintaksičkih konstrukcija u kojima se sekundarni djelovi komunikativne rečenice izražavaju zavisnom klauzom, formiranje agramatičnih sintaksičkih konstrukcija, kao i razumijevanje značenja gramatičkih struktura i funkcija ovoj djeci predstavljaju velike prepreku u nastavku gramatičkog razvoja u drugoj fazi (Lazarević i Tenjović, 2007).

Lazarević 2008. je ispitivala sposobnost snalaženja u složenim sintaksičkim konstrukcijama. Dobijeni rezultati ukazuju na to da se ispitanici sa razvojnom disfazijom, nakon završenog logopedskog tretmana, znatno teže snalaze u rješavanju sintaksičkih konstrukcija u odnosu na ispitanike sa tipičnim govorno-jezičkim razvojem. Između ispitanika ciljne grupe (djeca sa razvojnom disfazijom poslije završenog tretmana) i komparativne (djeca sa tipičnim govorno-jezičkim razvojem) grupe postoji statistički visoko značajna razlika na nivou $p < 0.001$ kada je u pitanju ostvareni broj standardizovanih bodova u korist ispitanika K grupe. Ispod prosječne vrednosti nalazi se oko 40% ispitanika ciljne, dok oko 5% ispitanika ciljne grupe i dalje ima potrebu za logopedskim tretmanom. Adekvatna upotreba zamjenica (ličnih, prisvojnih), glagola (glagolskog vremena, glagolskog lica, odričnog oblika glagola), pridjeva, priloga i poznavanje pravopisnih normi našeg jezika su ispitanicima sa razvojnom disfazijom predstavljali ozbiljne teškoće (Lazarević, 2008). Dobijeni podaci ovog istraživanja se podudaraju sa podacima do kojih je došla Buljančević 1996. kada je ustanovila da se razvojna patologija verbalne komunikacije manifestuje i u nesnalaženju u gramatičkim kategorijama u složenim sintaksičkim konstrukcijama (Buljančević, 1996).

Sintaksičkim istraživanjima govora disfazične djece Vladislavljević je ustanovila da je njihov govor sažet, odnosno nerazvijen. Teškoće koje ispo-

ljavaju disfazična djeca rastu i zbog dužine iskaza, koje oni ne mogu da prime i zadrže u verbalnom pamćenju. Oni nisu u stanju da ponove gramatičke oblike i sintaksičke strukture kojima ne vladaju i mogu da spontano struktuiraju samo takve iskaze kakav im je unutrašnji govor, a unutrašnji govor disfazične djece nije razvijen u sistem (Vladislavljević, 1979). Selekcija riječi se odigrava istovremeno sa anticipiranim programom sintakse i artikulacije. Gramatičke strukture imaju uticaja na selekciju riječi, isto kao što izbor riječi utiče na gramatičku strukturu rečenice (Očić, 1996). Ispitivanje sposobnosti snalaženja u složenim sintaksičkim konstrukcijama prijevremeno rođene djece Marković je došla do podataka da postoji statistički značajna povezanost između dobrog uspjeha na subtestovima Akadia testa i semantičkih i asocijativnih sposobnosti. Nasuprot tome, loše postignuće na većini subtestova Akadia značajno je povezano sa neuspjehom artikulacije glasova, čitanja i pisanja (Marković, 1998). Rezultati istraživanja sintaksičke strukture disfazične djece ukazuju da se sintaksa koju koriste ova djeca kreće u rasponu od sposobnosti građenja složene rečenice na agramatičan način, preko jednostavnih rečenica u kojima je redosljed nepravilan, nepravilna upotreba gramatičkih oblika, pa sve do komunikacije sa elementarnom rečenicom (Blagojević, 1979). Nalazi istraživanja u domenu gramatičkog razvoja disfazične djece ukazuju da ova djeca ne razumiju gramatičku kategoriju broja, odnosno nemaju usvojeno gramatičko pravilo za pravilnu upotrebu množine (Paradis & Gopnik, 1997). Nalazi istraživanja gramatičke razvijenosti disfazične djece ukazuju na prisustvo disocijacija između bitnih komponenti verbalne funkcije, koje se mogu ispoljavati kao na primjer, nesklad između obima razumijevanja i produkcije, leksičke akvizicije i razumljivosti govora, opsega rječnika i gramatičnosti, ukupne govorne sposobnosti i sposobnosti prisjećanja riječi (Rapin & Allen, 1992).

Završna razmatranja

Rezultati istraživanja gramatičke razvijenosti djeca sa razvojnom disfazijom i poslije završenog logopedskog tretmana nam signaliziraju da ova djeca značajno kasne u drugoj fazi sintaksičkog razvoja. Ova djeca formiraju potpuno agramatične komunikativne rečenice, što ukazuje na nesistematičnu i parcijalnu jezičku kompetenciju u ovom dijelu sintaksičke strukture. Prisutne teškoće u razvoju razumijevanja gramatičkih struktura, nesnalaženje u složenim sintaksičkim konstrukcijama, ispoljavanje agramatičkih odgovora pri upotrebi predikacije, ne samo da usporavaju gramatički razvoj u njegovoj drugoj fazi, nego i povratno ometaju dalji jezički razvoj. Osim toga, teškoće jezičkog razvoja za sobom povlače niz teškoća u usvajanju nastavnog sadržaja matematike, maternjeg jezika, kao i teškoće u prenošenju značenja pojedinih nastavnih sadržaja u drugim predmetima, shvatanje odnosa i uviđanje

prirodnih i društvenih procesa i zakonitosti. Jezičke teškoće disfazične djece otežavaju usvajanje novih i prezentovanje stečenih znanja (Lazarević, 2006). Budući da disfazična djeca nisu ni na mlađem školskom uzrastu ovladala gramatičkim kategorijama koje predstavljaju jezičku apstrakciju, a ispoljavaju teškoće i u nastavku gramatičkog razvoja, neophodno je praćenje toka njihovog jezičkog razvoja na školskom uzrastu i nastavak stručnog tretmana, kako bi se spriječila progresija smetnji u jezičkom razvoju, a posljedično i u učenju i ponašanju. Nelson ističe da jezička oštećenja mogu ozbiljno razoriti razvoj socijalnih odnosa unutar porodice, a sekundarno se mogu odraziti emocionalni problemi i značajna dezorganizacija ponašanja. On dalje kaže da sticanje sposobnosti za dekodiranje riječi i rečenica veoma unapređuje dječje razumijevanje i asimilaciju okoline, samopercepcije, interakciju sa drugima i akademske sposobnosti (Nelson, 1983).

S obzirom na to da su razvojni jezički poremećaji kao što je disfazija u porastu, pitanje njihove uspješnosti u savlađivanju školskih obaveza i njihovog položaja u školi je veoma značajno. Ovi poremećaji ne samo da utiču na cjelokupni razvoj takvog djeteta, nego utiču i na funkcionisanje porodice, zahtijevaju stručno angažovanje pedagoško-psihološke službe u školama, dodatne aktivnosti učitelja, nastavnika, pa i šire cjelokupnog obrazovnog sistema, društva u cjelini i stručne logopedске službe, s ciljem prevazilaženja i ublažavanja posljedica ovih poremećaja koje mogu biti vrlo teške. Stav prema djeci sa ovim poremećajima u školi varira od empatijskog prihvatanja do kategoričkog odbijanja, što je češći slučaj kada su u pitanju djeca sa razvojnom disfazijom. Da bi posljedice razvojne disfazije bile blaže i bezbolnije, veoma je značajno upućivanje učitelja u problematiku ovog poremećaja, informisanje o tome kako da prepoznaju da se radi o govorno-jezičkim smetnjama, a ne djetetu koje je nepažljivo, nedisciplinovano, ili o djetetu koje treba isključiti iz škole, kao i načinu pružanja pomoći u edukaciji ove djece (Lazarević, 2006).

U razrješavanju govorno-jezičkih problema na školskom uzrastu vrlo značajno pitanje jeste i sprovođenje adekvatnog logopedskog tretmana. Njegovi ciljevi moraju biti u saglasnosti sa opštim ciljevima vaspitanja i obrazovanja. Ovaj tretman, sa stanovišta škole, »treba da odgovori obrazovnim zadacima nastave, normalizovanju govora učenika, razvoju verbalnih i pismenih sposobnosti pojedinih učenika, poboljšanju uspjeha, normalizovanju njihovog ponašanja, vođenju računa o mentalnom zdravlju učenika, razvijanju osjećanja solidarnosti. Sa stanovišta pojedinca, govorna korekcija rješava emocionalne probleme učenika, olakšava njihovu socijalizaciju, razvija funkcije koje čine osnovu ne samo za govor, čitanje i pisanje, nego i za učenje uopšte, pomaže roditeljima jer ih rasterećuje brige i odgovornosti, doprinosi pozitivnijem stavu učenika prema školi i drugovima, oslobađa dijete inferi-

ornosti« (Vladislavljević, 1981). Da bi se realizovao logopedski tretman, sa ovako postavljenim ciljevima, neophodno je da logoped organizuje govorno-jezičku korekciju koja će se izvoditi kontinuirano na način koji neće remetiti nastavni proces. Logoped u okviru svog tretmana mora da utiče na ostalu djecu iz mikrosredine, da utiče na prosvjetne radnike (učitelje, pedagoge itd.) tako što će im pomoći u edukaciji djece-logopata, ali mora da utiče i na roditelje koji kroz rad u kućnim uslovima mogu znatno pomoći svom djetetu.

Korišćena literatura:

Billard, C., H.C. Duvelley, B. de Becque & P. Gillet (1996): *Developmental dysphasia*, Unite de neurochirurgie et neurologie infatiles, Tours, France, Vol. 3, br. 6, 580-587.

Blagojević, D.(1979): Jezičko ocenjivanje disfazičnog govora, Verbalno pamćenje i semantičko-gramatičke kategorije; u S. Vladislavljević, S. Vasić i V. Knaflić (red.): *Zbornik radova o govoru i jeziku*, (339-359). Beograd: IEFPG.

Bojanin, S. (1985): *Neuropsihologija razvojnog doba i opšti reedukativni metod*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Borota, V. (2004): *Sintaksičke konstrukcije u jeziku djece sa razvojnom disfazijom* (doktorska disertacija). Beograd: Defektološki fakultet.

Crystal, D. (1987): *The Cambridge encyclopedia of language*. New York: Cambridge University Press.

Golubović, S. (2003): Diferencijalno-dijagnostičke specifičnosti razvojne govorne apraksije, dizatrije i fonoloških deficita, *Beogradska defektološka škola*, br. 1-2.

Gopnik, M., & H. Goad (1997): What underlies inflectional error patterns in genetic dysphasia? *Journal neurolinguistics*, Vol.10, No. 2/3, 109-13.

Kašić, Z. (2002): Agramatična produkcija i semantička »zbrka« kod djece ranog školskog uzrasta, *Istraživanja u defektologiji*, 113-130.

Kašić, Z. (2003): *Fonetika - Udžbenik za studente defektološkog fakulteta*, autorizovan rukopis, Beograd.

Kašić, Z. i V. Borota (2003): Negramatičnost i agramatizam u aktivnom sintaksičkom razvoju, *Srpski jezik*, br. 8/1-2. god. VIII, 439-455.

Lazarević, E. (2006): Uticaj jezičkih poremećaja na školsko postignuće, *Nastava i vasitanje*, br. 4, str. 446-460.

Lazarević, E. i L. Tenjović (2007): Razumijevanje zavisnih klauza u jeziku disfazične djece, *Zbornik Instituta za pedagoška istraživanja*, God. 40, Br. 2 (397-411). Beograd: Institut za pedagoška istraživanja.

Lazarević Emilija (2008): Complex Sintactis Structures in Language of Dysphasic Children, in: Mirjana Sovilj & Mimis Skanavis (eds.), *Verbal communication disorders – prevention, detection, treatment* (145-161). Patra-Be-

ograd: P.A.L.O. Hellenic Organisation of Hearing Speech Therapy & Communication – Institute for Experimental Phonetics and Speech Pathology.

Marković, M. (1998): *Razvojne sposobnosti prijevremeno rođene djece*, Beograd: Big štampa.

Nelson, E.(1983): *Pediatrics*, 12th ed. W.B. Saunders Company, Philadelphia, London.

Očić, G. (1998): *Klinička neuropsihologija*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Paradis, M. & M. Gopnik. (1979): Compensatory strategies in genetic dysphasia: declarative memory, *Journal neurolinguistics*, Vol.10, No. 2/3, 173-185.

Rapin, I., D. A. Allen & M. Dunn (1992): Developmental language disorders; in S.J. Segalowitz & I. Rapin (eds.): *Handbook of neuropsychology* (111-137). Amsterdam: Elsevier.

Rapin, I., & D. A. Allen (1983): Developmental language disorders nosologic considerations; in U. Kirk (eds.): *Neuropsychology of language, reading and spelling* (155-84). New York: Academic Press.

Rice, M. (2000). Grammatical symptoms of specific language impairment. In D.V.M. Bishop and L.B. Leonard (Editors) *Speech and language impairments in children: causes, characteristics, intervention and outcome* (pp. 17-34). East Sussex, England: Psychology Press.

Stanojčić, Ž. i Lj. Popović (2001): *Gramatika srpskoga jezika*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Wyke, M.A. (1978): Perception and memory for spatial relations in children with developmental dysphasia, *Neuropsychologia*, Vol. 17, No. 2, 231-23.

Van der Lely, H. (2002) : The computational syntactic system: a comment on W. Frawley' s »Control and cross-domain mental computation: evidence from language breakdown«, *Computational Intelligence*, Vol. 18, No. 1, 39-42.

Veit, S.E. & R. Castell (1992): Speech production and speech comprehension of dysgrammatic speech of preschool children, *2-Kinder-Jugendpsychiatr*, Munchen, 20(1),12-21.

Vladislavljević, S. (1981): *Poremećaji izgovora*. Beograd: Privredni pregled.

Vladislavljević, S. (1987): *Afazije i razvojne disfazije*. Beograd: Naučna knjiga.

Vladislavljević, S. (1979): Verbalno namćenje i semantičko-gramatičke kategorije; u S. Vladislavljević, S. Vasić i V. Knaflić (red.): *Zbornik radova o govoru i jeziku*, (123-141). Beograd: IEFPG.

THE GRAMMAR DEVELOPMENT OF DYSPHATIC CHILDREN

Abstract

Grammar structure of mother tongue normally establishes around the age of five, which makes the first phase in the development of grammar. The second phase, between the age of five and six, means the broadening of grammar competencies. Grammar development of dysphasic children shows specific characteristics that are different from those children having a typical speech development. This paper particularly deals with grammar development of dysphasic children at their early school age and research findings related to the issue. The results of the research show that dysphasic children have difficulties in acquiring grammar competences. Grammar development of dysphasic children is much slower; therefore, that it hinders further speech development of such children. All in all it very much affects their learning achievements.

Key words: grammar development, developmental dysphasia, learning achievements

Anđelka MARTINOVIĆ¹

PRISTUP OBRAZOVANJU KORISNIKA U NARODNOJ BIBLIOTECI

Rezime

Knjiga kao sinonim znanja i nezamjenjivi depozit ljudskih znanja i iskustava nezaobilazni je faktor u sistematskom i kontinuiranom razvitku ljudskog roda i njegovom reprodukcijom povezivanju. S tim u vezi, narodne biblioteke predstavljaju otvorenu i najdemokratskiju institucionalnu formu za otvoreni pristup i korišćenje javnog znanja. Tradicionalno obrazovanje korisnika narodnih biblioteka treba stručno i sukcesivno da bude usmjeravano, kako bi ih podsticali i edukovali u pravcu potpunog ovladavanja modernom informacijskom pismenošću. Na bibliotečkim stručnjacima u narodnim bibliotekama je odgovornost stručno-informativne, psihološke, pedagoške, ekonomske... prirode – kako bi kontakti sa različitim strukturama korisnika rezultirali kulturnom senzibilizacijom javnosti, informacijskim reformama, ostvarenom kulturom čitanja i ostalog (dodatnog) kumuliranja i konstituisanja znanja jedinke, grupe, teritorijalno usmjerene populacije.

Ključne riječi: korisnik, obrazovanje, doživotno učenje, informacijska pismenost

Apsolutno se može tvrditi da je stepen kulturnog razvoja jednog naroda identičan sa stanjem pismenosti njenog stanovništva, odnosno sa onim pokazateljima koji govore o tome u kojoj se mjeri knjiga koristi kao opšte dobro i služi kao nezamjenljiv faktor u procesu sistematskog obrazovanja i samoobrazovanja. Da knjiga ne bi postala „mrtvi kapital“, bibliotečka mreža treba da bude vitalna snaga, sastavni dio kulturne, prosvjetne, naučne, pa

¹ Mr Anđelka Martinović radi kao viši bibliotekar u Centralnoj narodnoj biblioteci Crne Gore „Đurđe Crnojević“, na Cetinju. Ovaj rad je rađen tokom pohađanja Izvanrednih posdiplomskih studija Informacijske znanosti – knjižničarstvo u Zadru.

čak i ekonomske politike jednoga društva, aktivni subjekt u razvoju pisanja i čitanja – u interesu slobodnog pristupa informacijama, radi slobode učenja, obrazovanja i ličnog usavršavanja – kao osnovnog minimuma ljudskog dostojanstva. Popularne, narodne biblioteke treba da su otvorene svim uzrastima i strukturama korisnika, kako bi im se omogućio neograničen pristup ukupnom znanju, idejama..., kulturi kao globalnoj duhovnoj dimenziji i konkretnim informacijama kao posebno vitalnim činiocima osnovne infrastrukture razvoja. Narodne biblioteke predstavljaju otvorenu i najdemokratskiju institucionalnu formu za korišćenje javnog znanja. Bibliotečki fondovi u narodnim bibliotekama, kao i njene službe zadužene za odnos sa javnošću – moraju biti oslobođene od bilo kakvog vjerskog, ideološkog, političkog, ekonomskog ili bilo kojeg drugog pritiska ili uticaja. „Zauzimanje za intelektualnu slobodu osnovna je odgovornost knjižničarske i informacijske struke“²

Da bi knjiga (kao sinonim znanja i umjetničkog djelovanja) – postala sredstvo masovne komunikacije i opštedruštveni (konzumni) proizvod, da bi u potpunosti vršila svoju ulogu (obrazovanje, odnosno transfer znanja), potrebno je uraditi mnogo, prije svega kad je u pitanju neutralisanje tradicionalne opterećenosti o elitnom porijeklu knjige i njenoj posebnoj namjeni.³

Važna, reklo bi se noseća uloga knjige u opštem, stručno-edukativnom i tehničko-tehnološkom procesu kultivisanja i osposobljavanja ličnosti, po nekim teoretičarima kulture, veoma je poremećena ekspanzijom modernih sredstava masovne komunikacije (film, radio, televizija, strip, audio vizuelna sredstva), koja su u novije vrijeme, postepeno, a potom naglo izbijala u prvi plan, prevashodno zbog svojih prednosti tehničke prirode i potrebe savremenog čovjeka za pojednostavnjenim, praktičkim rješavanjima svih problema koji ga okružuju. Međutim, sva ta razućenost i brojno povećanje medijuma za difuziju kulture, i širenje informacija, ne može da ugrozi stvarni primat knjige – samo ga relativno, uslovno mijenja. Knjiga ostaje nezamjenjivi depozit ljudskih znanja i iskustava, nezaobilazni faktor u sistematskom i kontinuiranom razvitku i njegovom reprodukcijom povezivanju. Neka relativno novija ispitivanja u svijetu, apsolutno idu u prilog ovoj konstataciji: preko 90% svojih znanja, čovjek stiće služeći se knjigom.⁴

² Horvat Aleksandra, *Slobodan pristup informacijama u tiskanoj i digitalnoj sredini: pravni propisi i norme za knjižnice II*. Šk. god. 2006/2007. URL: <http://216.239.59.104/search?q=cache:7UtlL1IDP3oJ:www.ffzg.hr/infocz/web2/images/stories/izvstudbib/Pravni%2520propisi%2520i%2520norme%2520II..ppt+aleksandra+horvat+slobodan+pristup+informacijama+u+tiskanoj+i+digitalnoj+sredini&hl=sr&ct=clnk&cd=1> (03. 06. 2008.).

³ Vučković Željko, *Javne biblioteke i javno znanje*, Biblioteka Matice srpske, Novi Sad, 2003. Str. 6-7.

⁴ Drašković Čedomir, *Bibliotekarstvo u Crnoj Gori*, Centralna narodna biblioteka „Đurđe Crnojević“, Cetinje, 2002. Str.137-139.

U savremenim uslovima stručni, tehnički i naučni napredak, i nužnost bržeg društvenog razvoja kao imperativ trenutka nameće zahtjeve višeg stupnja opšteg i stručnog obrazovanja, permanentnog samoobrazovanja i doškoloavanja, kako bi se analogno pratila postojeća zbivanja i održavao sklad između ritma opšteg razvoja i tekućih, konkretnih potreba pojedinca i društva. Od nekad statičnih, pasivnih, često društveno neprimijećenih institucija, intencija je da biblioteke postanu aktivni društveni činiooci, važne karike u lancu opštedruštvenog progresa. Tradicionalne biblioteke, suočene sa savremenim zahtjevima i zadacima, neophodno doživljavaju nužnu transformaciju. Uporedo sa tim, proces bibliotečkog informisanja (**nacionalna biblioteka**, kao vrh piramide bibliotečkog organizovanja, **narodno bibliotekarstvo**, kao podsistem javnog posredovanja i doživotnog samoobrazovanja i **specijalne biblioteke**, kao posebna cjelina kompleksne stručno-edukativne i naučno-istraživačke nadgradnje), poprima nivo veoma značajne interdisciplinarnе nauke i faktički, razvojno, treba da ima značenje i ulogu jednog od osnovnih nacionalnih, tj. državnih resursa. Generalno gledano, cilj narodnih (javnih) biblioteka je da ponudi uslove za doprinos kvalitetu života, polazeći od koncepta demokratskog društva i ljudske sreće, kao svijesti o sebi, o drugima i o prirodnoj okolini. Još u *Deklaraciji Narodne skupštine Francuske* (1789), u čl. 4. precizirano je: „Sloboda se sastoji u tome da svatko može činiti ono što nije na štetu drugima. Tako izvršavanje prirodnih prava svakog čovjeka ima jedinu granicu u uživanju istih prava drugih pripadnika društva; te granice mogu biti utvrđene samo zakonom“.⁵ S tim u vezi, kad su temeljne slobode i prava čovjeka i građanina, na pr. u Ustavu Republike Hrvatske (čl. 14) se naglašava: „Građani Republike Hrvatske imaju sva prava i slobode, neovisno o njihovoj rasi, boji kože, spolu, jeziku, vjeri, političkom ili drugom uvjerenju, nacionalnom ili socijalnom podrijetlu, imovini, rođenju, naobrazbi, društvenom položaju ili drugim osobinama. Svi su pred zakonom jednaki“.⁶

U crnogorskom kulturnom ambijentu, u vezi sa slobodom i pravima čovjeka, u Ustavu Crne Gore (član 51) se kaže: „Svako ima pravo pristupa informacijama u posjedu državnih organa i organizacija koje vrše javna ovlašćenja“. Iznenađuje da u nedavno usvojenom Zakonu o kulturi Crne Gore, 2008. godine, ova materija nije posebno tretirana. U članu 3 (Nacrta) Zakona o bibliotečkoj djelatnosti Crne Gore, načelno to je dobro definisano: „Slobodnim pristupom informacijama, građi, servisima, uslugama i drugim

⁵ Horvat Aleksandra, *Slobodan pristup informacijama u tiskanoj i digitalnoj sredini: pravni propisi i norme za knjižnice II*. Šk. god. 2006/2007. URL: <http://216.239.59.104/search?q=cache:7UltL1IDP3oJ:www.ffzg.hr/infoz/web2/images/stories/izvstudbib/Pravni%2520propisi%2520i%2520norme%2520II..ppt+aleksandra+horvat+slobodan+priступ+informacijama+u+tiskanoj+i+digitalnoj+sredini&hl=sr&ct=clnk&cd=1> (03. 06. 2008.)

⁶ Horvat Aleksandra, Nav. dj.

bibliotečkim resursima, u skladu sa pravom korisnika na slobodan izbor informacija i protok ideja“.

Generalno, nije se imalo što zamjeriti ni definiciji iz prethodnog Zakona o bibliotečkoj djelatnosti Crne Gore, odnosno Zakona o izmjenama i dopunama Zakona o bibliotečkoj djelatnosti (1989), gdje se u (članu 5) kaže: „Radni ljudi i građani pod jednakim uslovima koriste knjige i drugi bibliotečki materijal“. Problemi nastaju i to veliki kad treba da se pristupi operacionalizaciji ovih zamisli. U Crnoj Gori o tome ne postoje čak ni inicijalna podzakonska akta.

Suštinski, sve funkcije, odnosno ciljeve djelovanja narodnih (popularnih, javnih) biblioteka, možemo sistematizovati u četiri cjeline:

- Obrazovna funkcija, podrazumijeva obezbjeđivanje bibliotečke građe i usluga za podršku permanentnog obrazovanja i doživotnog učenja pojedina i grupa – na svim nivoima obrazovanja.

- Informaciona funkcija, podrazumijeva obezbjeđivanje uslova korisnicima da brzo i ažurno dolaze do informacija iz svih oblasti ljudskog znanja.

- Kulturna funkcija, obavezuje biblioteku da djeluje kao centar kulturnog života i prostor umjetničkog stvaralaštva (za odgovarajuće područje).

Rekreaciona i zabavna funkcija, podrazumijeva djelovanje narodnih biblioteka u aktivnom korišćenju radnog vremena (čitanje iz rasonode i sl).⁷

Naročito u zemljama tranzicionog procesa, izvjesna je „najezda“ tzv. relativnih analfabeta kao nus-produkta zahuktale potrošačke psihologije. Sve se, uglavnom, svodi na dosta teoretisanja, izglednih zaključaka, ali i beživotnih frazeoloških administrativnih mjera. Disharmonični odnosi na relaciji stvaralac – izdavač – biblioteka – čitalac, s jedne strane, i primarnost knjige kao instrumenta obrazovanja u savremenoj tehničkoj civilizaciji, s druge strane, usloveli su osjetna zaostajanja u razvitku bibliotečke teorije i prakse, i mogućnosti efikasnog nuđenja cjeloživotnih opšteobrazovnih, stručnih i naučnih informacija.⁸ Po kvantitetu proizvodne, tj. po novijem obimu štamparsko-izdavačke produkcije, Crna Gora ostvaruje relativno solidan uspjeh, ali po rezultatima plasmana knjige podaci su gotovo poražavajući: oko 3-4%, od ukupne godišnje izdavačke produkcije, jedva stiže za dopunjavanje fondova narodnih biblioteka. Bez mnogo kompleksnijeg informacionog okruženja i njegovih snažnih međusobnih interakcija nema glavnih preduslova da se samostalnim pristupom, svjesnim radom razvija kultura čitanja, u interesu novog, dodatnog i stalnog kumuliranja i konstituisanja znanja.⁹

⁷ Vučković Željko, *Javne biblioteke i javno znanje*, Biblioteka Matice srpske, Novi Sad, 2003. Str. 23.

⁸ Glintintić Tatjana, *Metodološke pretpostavke istraživanja čitalačkih interesovanja*, Bibliotekar 27, 3/4(1975), str. 319-321, Beograd.

⁹ Špiranes Sonja, *Informacijska pismenost – ključ za cjeloživotno učenje*, Edu-point 3 (2003). URL: <http://www.carnet.hr/casopis/17/clanci/1> (03. 06. 2008.).

Tradicionalno bibliotekarstvo pretežno je situirano kao podrška vaspitno-obrazovnim, školskim programima. Uzgojni, vaspitni rad u bibliotekama za najniži uzrast, dinamičan razvoj opšteobrazovanog, narodnog knjižarstva, ili pak razvijanje i osposobljavanje dostupnog bibliotečkog sistema za potrebe naučno-istraživačkog rada – u nesrazmjeri je sa modernim, dinamičnim i demokratskim izazovima sadašnjosti. Poslije izraženog zamemarivanja rezultata u procesu tekućeg korišćenja fondova, i bez krucijalne samospoznaje o cjeloživotnom „druženju“ sa knjigom, narodno bibliotekarstvo je često imuno na nužnost brzog transformisanja u pogledu načina i metodologije umrežavanja i objedinjavanja informativnih pomagala, u skladu sa stvaranjem jedinstvene i šire zasnovane baze podataka (izrada centralnih, digitalnih kataloga, nabavka bibliografskih, leksikografskih i enciklopedijskih priručnika i sl).

Jedinstvena perspektiva – put u „društvo koje uči“

Formalno – po broju učenika, studenata, umjetnika, naučnih radnika, kulturnih i naučnih ustanova, univerziteta..., utisak je da se i sva društva iz tranzicionog procesa uspješno uključuju u savremeni proces „društva koje uči“. Međutim, u totalitarnoj strukturi, u smislu permanentnog i doživotnog, cjeloživotnog učenja – situacija je znatno drukčija. Kompleksan obrazovni zadatak, kao efikasan odgovor novom, dinamičnom, tehnološkom dobu – podrazumijeva globalno funkcionisanje: umrežavanje, brz tehnološki razvitak, diseminacija svih vrsta informacija i u svim pravcima. I veoma brzo zastarijevanje informacija i znanja! Kao najbitnija odlika tog novog, tehnološkog doba (poslije 80-tih godina prošlog vijeka) jeste činjenica da se svakih 4-5 godina kvantum, pa i kvalitet svjetskog znanja udvostruči! S tim u vezi, tzv. učenje na daljinu je već postalo sastavni dio osnovne pismenosti – računarske i informacijske (u širem smislu riječi). Obrazovanje putem Interneta „zadovoljava niz potreba suvremenog društva, osiguravajući veću dostupnost i raspoloživost obrazovanja, fleksibilnost, individualizirano i aktivno učenje, učenje na zahtjev“.¹⁰ Mada nam je, manje-više, svima (potencijalno) dostupno savremeno svjetsko „informacijsko obilje“, izvjesno je da veliki broj njenog klasično obrazovanog stanovništva, računajući i značajan dio populacije učenika i studenata – nije dovoljno informacijski opismenjen, u odnosu na moderni fenomen „i-pismenosti“.

Kao odraz disproporcije između materijalne osnove i duhovne nadgradnje, javlja se raskorak između sistema kontinualnog obrazovanja i potencijala naučno-istraživačkog rada – prema bibliotečkoj mreži kao složenom i suštinski moćnom informacionom sistemu. S tim u vezi, po našoj doskorašnjoj praksi – prvi kontakti korisnika ostvarivali su se sa dežurnim bibliotečkim radnikom,

¹⁰ Isto

pa (često nepotpunim) listnim katalogom... Ali i sa sve više dostupnom i virtualno obezbijedenom informacijom. Ipak, još je relativno daleko trenutak koji će omogućiti korisniku narodnih biblioteka poznatog mi okruženja, da (bez „svešteničkog“ posredovanja bibliotekara) direktno ide na web stranicu i ključne riječi, pa da automatski lista brojne izvore, neovisno od njihove lokacije...

Konsultujući dostupnu literaturu, uočljivo je da smo bili dio prostora na kojem je pledirano da narodne biblioteke treba da budu „široko otvorene i moderno organizovane informativne i obrazovne društvene institucije, koje služe potrebama svih starosnih grupa i svim slojevima stanovništva“¹¹, povezane u efikasan i fleksibilan sistem međubibliotečkih odnosa, koji se temelji na bazi komunalnog organizovanja. Obrazovno-prosvjetarski karakter takvog tipa biblioteka ogledao se u potrebi njihovog stalnog i neposrednog komuniciranja sa svim društvenim strukturama.¹² U značajne aktivnosti matične narodne, regionalne biblioteke, spadaju i studijski poslovi iz domena formiranja zavičajnog fonda, kao i slična angažovanja na onim područjima koja su u neposrednoj vezi sa društveno-ekonomskim zbivanjima teritorije koju „pokrivaju“. U suštini, i danas je tako: narodna biblioteka trebalo bi da bude dostupna svim građanima sistemom stalne, horizontalne komunikacije (do potpunog eliminisanja „bijelih zona“, razvijanjem posebnih ogranaka, stacioniranih ili bibliobusnih). Ona istovremeno čuva kulturnu baštinu i njeguje multikulturalnost, tj. brine o građanskim pravima i tradicionalnim etničkim vrijednostima.

Čitanje je proces koji treba da se odvija geometrijskom progresijom (jer svako novo čitanje je nadogradnja prethodnog). Pojedinci, odnosno ljudi koji ne čitaju, objektivno nijesu u prednosti u odnosu na onaj dio populacije koji je apsolutno nepismen. Na nova čitanja, odnosno brojnost čitalačke publike izuzetno mogu da utiču javni mediji, zatim porodica (roditelji kao uzor i zajednička aktivnost na stvaranju kulture čitanja), a takođe i uspješna saradnja između raznih kulturnih javnih ustanova (naročito biblioteka). Za razliku od vrlo, vrlo rijetkih pojedinaca kojima je čitanje prioritetna kulturna potreba, stil života, i koji (u interesu čitanja) zanemaruju televiziju, radio, dnevnu štampu „prosječan Amerikanac dnevno provede 4 sata gledajući televiziju, 27 minuta čitajući novine, 14 minuta čitajući revije, 3 sata slušajući radio, 45 minuta slušajući glazbu i 17 minuta čitajući knjigu“.¹³ Dakle, po navedenom

¹¹ Berčić Branko, *Knjiga i savremena stremljenja jugoslovenskog bibliotekarstva*. Međunarodni seminar Knjiga u razvoju savremenog društva, Beograd, 6. i 7. april 1973.

¹² Berčić Branko, Nav. dj.

¹³ Sabljak Ljiljana, *Narodne knjižnice i otvorenost komuniciranja*, 2007. URL: http://216.239.59.104/search?q=cache:kUO77kGKmOMJ:www.gkka.hr/Komunikacijski_krug2.ppt+narodne+knji%C5%BEnice+i+otvorenost+komuniciranja&hl=sr&ct=clnk&cd=3 (04. 06. 2008.).

istraživanju, svega 1 sat dnevno za kreativno učenje, ali u redovnoj koherenciji sa ostalim kulturnim i medijskim sadržajima – ipak je to pozitivan prosječni pokazatelj...

Nivo razvijenosti bibliotekarstva u jednoj opštini može da posluži kao jedan od važnih, komplementarnih kriterijuma za uočavanje napretka dotične sredine. Na putu stvaranja integralnog informacionog dokumentacionog sistema, u kojemu knjiga i informacija kruže kontinuirano i u svim pravcima, presudnu ulogu imaju poslovna i stručna saradnja i koordinirano preuzimanje poslova i obaveza. Opštinski, odnosno regionalni bibliotečki centar, koji u svom radu sinhrono uključuje sve bibliotečke jedinice na području opštine (ili više opština, u većim urbanim centrima ili širim regijama – gdje ulogu matične narodne biblioteke dobija, tj. preuzima najrazvijenija), treba da je funkcionalno povezan sa državnim informaciono-dokumentacionim sistemom (posebno njegovim centrom), koji je svojom piramidalnom, stručno-metodološkom i razvojnom ulogom – pozicioniran i za ostvarivanje međunarodne saradnje. Uzajamne veze između biblioteka obrazovnog sistema, zatim posebna povezanost specijalnih – naučnih i stručnih biblioteka, uglavnom je slična sa funkcionalnom povezanošću u sistemu javnog, narodnog bibliotekarstva. Sve to treba da čini uvezanu i cjelovitu bibliotečku mrežu državnog regiona. Svakako, čvršći su odnosi između srodnih biblioteka, i da su horizontalne veze u takvom mikro-bibliotečkom sistemu znatno dinamičnije.¹⁴ Da bi se sigurnije vladalo za mnoge „začaranim“ komunikacijskim krugom (autor – knjiga – korisnik), i uspješno ostvarivali procesi istraživanja, učenja i razonode – država, prije svega, mora da obezbijedi adekvatnu zakonsku i podzakonsku regulativu.

Poznata praksa je da se neizgrađenom kulturnom politikom, i lošim materijalnim preduslovima, dugo vegetiralo na kržljivo organizovanom i profesionalno začaureno, stručnim bibliotekarskim poslovanjem. Naročito se osjeća nedostatak centralnih kataloga lisnih, a u novije vrijeme digitalnih, koji (uz ostale vrste kataloga) predstavljaju osnovno informaciono sredstvo. Sve je to veoma otežalo zavođenje reda u radu na nabavci, razmjeni i pozajmici publikacija, izradi bibliografija i drugih instrumenata informativne službe i znatno sužavalo mogućnost propagande.¹⁵

Glavna karakteristika savremenog bibliotekarstva mora biti pokretljivost, dinamičnost u radu i u međusobnim odnosima. Stalna i neposredna veza između proizvođača i korisnika, ispitivanje tržišta i propagiranje informacija u oba pravca – uslovi su koji pretpostavljaju pogodnost za dinamičnu cirkulaciju knjiga i informacija.

¹⁴ Radosavljević Boško Ž, *Knjiga, čitalac, uloga i informator biblioteke*, Bibliotekarstvo 10, 2(1964), str. 55, Sarajevo.

¹⁵ Radosavljević Boško Ž, *Nav. dj.*, str. 56.

Osnovna postavka bibliotekarstva ne bi smjela biti da se knjige, i ostali bibliotečko-informativni materijal, sakuplja radi čuvanja (osim u depozitnim državnim bibliotekama) već se obezbjeđuje za potrebe što frekventnijeg korišćenja. Jedan od glavnih uspjeha savremenog bibliotekarstva treba da rezultira što većom prisutnošću knjige u ambijentu svakodnevnog života najšireg kruga čitalaca. Nekad su čitaoci tražili biblioteke, odavno već - biblioteke treba da traže čitaoc...

Osnovna polazišta za koordinirano i usklađeno djelovanje bibliotečke djelatnosti su plansko vođenje nabavne politike, jedinstvena stručna obrada bibliotečkog materijala (po međunarodnim standardima), povezivanje fondova preko centralnih baza podataka (lokalnih, regionalnih i državnih), međunarodna razmjena i pozajmica (direktno ili indirektno korišćenje ili preuzimanje informacija), sistematsko i jedinstveno školovanje bibliotečkih kadrova i sl.¹⁶

O nekim oblicima rada s korisnicima i suštini bibliotečkih usluga

Bibliotečko poslovanje je kategorija od posebnog značaja i ima noseću ulogu u planiranju, razrađivanju i razvijanju bibliotečko-informacionog i dokumentacionog sistema. Inače, po specifičnosti konkretnih zadataka, ovu djelatnost možemo podijeliti u dvije podgrupe: bibliotečko poslovanje, u užem smislu, i rad sa korisnicima.

Krajnje je vrijeme za ozbiljno vođenje kulturne, obrazovne i naučne politike kako bismo postali odgovorni savremenici vremena knjige, kontinualnog obrazovanja, kao i brzog protoka informacija. S tim u vezi, poseban problem pričinjavaju radnici na operativnim poslovima – oni koji predstavljaju direktnu vezu između biblioteke i korisnika. Radnik u bibliotečkoj struci, u prvom redu onaj u radu sa korisnicima, ne smije biti pomoćno, tehničko lice, evidentičar i suvi dokumentarista. Da bi bio kvalifikovani predstavnik knjige, bibliotekar – kulturni animator (kakvog traži savremeno bibliotekarstvo), mora da bude dobro informisan, kako bi imao aktivan, kreativan odnos na relaciji knjiga – čitalac, te bio misionar kulture, čovjek koji će da informiše i propagira, da skreće pažnju posjetilaca, da potiče njihovo interesovanje za određenu knjigu, autora, temu, problem...

Biblioteke treba sve više da postaju univerzalne virtuelne učionice – u neminovnosti da treba da budu ozbiljni subjekti elektronskog učenja. Sve je u toku i trku: na net-u, i on-line...Uporedo sa akademskim obrazovanjem, obrazovno sve snažnije figuriraju i biblioteke – kao sređeni i efikasni, moćni depoziti informacionih izvora i pratećih usluga, za potrebe moderne, dinamične digitalne generacije. Savremene biblioteke moraju da preoblikuju i dinami-

¹⁶ Radosavljević Boško Ž, Nav. dj., str. 56.

zuju svoje obrazovne usluge, fleksibilno se prilagođavajući vremenu – kako bi izbjegle otužnu sudbinu tihog, beživotnog fizičkog skladišta.¹⁷

Da bi biblioteke i njihove informacione službe postale dinamične institucije, koje on-line povezuju korisnike s globalnim izvorima informacija, odnosno konkretno izraženim stvaralačkim potrebama i kreativnim resursima, neophodno je da prethodno imaju kvalitetno ostvaren ciklus klasičnog rada i razvoja (koordinirana nabavna politika, zajedničko članstvo, centralni katalozi, jedinstveno vođenje bibliotečke statistike i standardizacija osnovnih procesa u organizaciji bibliotečke djelatnosti, do unificiranja pomoćnih sredstava u bibliotečkom poslovanju, međubibliotečke pozajmice, bibliobusnog opsluživanja „rizičnih“ lokacija i zona i sl).¹⁸

Bibliotečki kadrovi su predstavljali hronično složen problem bibliotečke djelatnosti. Akademski nivo redovnog obrazovanja bibliotečkog kadra u principu nije bio dovoljno zastupljen, a profesionalna obuka i stručno usavršavanje uoči, i činom polaganja stručnog ispita nijesu bili dovoljni. Od klasičnog do modernog bibliotekarstva veliki je iskorak, prije svega u kategoriji i metodologiji usluga – od Interneta i elektronske pošte, elektronskih publikacija (biltena, časopisa i sl) do organizovanja predavanja, seminara, konferencija (pored uobičajenih, i na daljinu). Znači, za potrebe korišćenja sadržaja temeljenih na tehnološki zasnovanom učenju neophodna je široka lepeza novih, modernih informacijskih usluga.¹⁹

Poseban akcenat u radu bibliotečkih radnika treba da bude njihova obaveza za formiranje navike čitanja. Ma koliko da se radi stručno i odgovorno, stvaranje čitalačke publike ne može se obezbijediti preko noći. Tome prethodi dugotrajan strpljiv i planski rad, započet u najranijoj mladosti budućeg čitaoca i brižljivo nastavljen u kasnijim periodima. Dječiji vrtići treba da odigraju važnu ulogu inicijatora. Oni uvode knjigu u život djece, preko svakodnevnih kontakata sa knjigama i već stvorenih iskustava, pomoću tzv. Sat-priča, tj. zanimljivim pričanjem iz neke knjige, uz pomoć vizuelnih i po mogućnosti zvukovnih efekata. Slično se radi i u dječijim bibliotekama: pažljivo, osjećajno, više intuitivno nego knjiški i na nešto višem stupnju, kao i u dječijim odjeljenjima narodnih biblioteka.

Najprijatniji ambijent za djecu su prostorije sa puno svijetla, dekorisane sa mnogo raznih boja. Sav inventar, posebno stolovi i stolice, treba da budu prilagođeni uzrastu. Slikovnice, stripovi i ostala dječja literatura moraju biti stalno izložena i lako dostupna...

¹⁷ Špiranec Sonja, *Virtualna učionica NSK ili kako su knjižnice zakucale na vrata e-učenja*, Edupoint 4(2004). URL: <http://www.carnet.hr/casopis/25/clanci/1> (04. 06. 2008.).

¹⁸ Kolarec Zlata, *Razmišljanja u prilog izgradnje bibliotečke službe u Zagrebu*, Knjiga i čitaoci 10, 1/2(1976), str. 9-10, Zagreb.

¹⁹ Idejni projekt NISKA, 2000. URL: http://www.niska.hr/dokumenti/6_6.html (05. 06. 2008.).

Prva iskustva su, često, sudbinski značajna.²⁰ Pažnja i interesovanje djece se usredsređuje preko raznih konkretnih sadržaja: literarna, likovna, muzička, glumačka i druge sekcije su upravo takvi vidovi angažovanja. Prostorije čitaonice, odnosno biblioteke treba ukrašavati dječjim radovima, a osim literature koja odgovara njihovom uzrastu, preporučljivo je da se izlažu i naslovi koji odgovaraju nešto kasnijoj dobi. Da bi se djeca osjećala prirodno, i ponašala slobodno, treba organizovati razne, jednostavne dječije igre, kviz emisije i sl. Povremeno organizovati (bar jedanput mjesečno) i druge programe – predstave lutkarske, pozorišne, ili muzičke. Najvažnije je pobuđivati interesovanje kod djece, uočavati im sklonosti, pratiti i potpomagati njihov razvoj. Dakle, najvažniji preduslov za rad sa djecom je da im se prilazi spontano i da se ona osjećaju slobodno. Uvijek je presudno stvoriti laku i vedru atmosferu, zabavnu, a istovremeno svečanu i radnu.²¹

Da bi se dobio uredan čitalac i kulturni čovjek, mora se permanentno raditi i u kasnijim godinama školovanja. Školski pedagog i bibliotekski radnik nose znatnu odgovornost za način korišćenja slobodnog vremena učenika. U tom nizu specifičnosti iz rada na formiranju čitalačke publike, i kasnijih uspješnih kontakata sa njom, spada i mogućnost direktnog saobraćanja korisnika sa fondom (ovakav oblik rada – direktan pristup knjigama – u crnogorskim prilikama je dovoljno korišćen). Direktan kontakt sa knjigom trebalo bi da je njena najbolja propaganda i još jedna šansa da biblioteke postanu veliki poligoni potencijalno najšireg procesa obrazovanja i samoobrazovanja...²²

Profil bibliotekskog radnika, konsultanta i informatora, naročito u procesu direktne komunikacije korisnik – knjiga, treba da dođe do punog izražaja. Bibliotekar nipošto ne smije da bude prisutan kao tehničko lice i čuvar polica i knjiga. Njegovo je da bude organizator čitanja i glavna karika u jednoj višoj fazi njegova organizovanja: podjednako uspješan kada su u pitanju stručno-informativne, psihološke, pedagoške ili sociološke komponente kontakata sa različitim strukturama posjetilaca i interesenata.²³

Od pasivne recepcije do multifunkcionalnog čitanja

Na osnovu nekih prezentiranih iskustava i (nadamo se) našeg sadašnjeg društvenog nastojanja da se formira jedan objektivniji i potpuniji vaspitno-obrazovni metod rada koji bi funkcionisao pod okriljem bibliotekskog i naučno-informativnog sistema – jasno se nameće potreba za mnogo aktivni-

²⁰ Premilovac Svjetlana, *Oblici rada s najmlađim čitaocima*, Knjiga i čitaoci 10, 3/4(1976), str. 11-13, Zagreb.

²¹ Premilovac Svjetlana, Nav. dj., str. 13-14.

²² Premilovac Svjetlana, Nav. dj., str. 14.

²³ Sindik Nada, *Slobodan pristup knjigama*, Bibliotekarstvo 19, 1(1974), str. 23, Sarajevo.

jim i sadržajnijim uključivanjem bibliotečkih radnika, kako bi se (na principima integralnog obrazovanja i samoobrazovanja) što snažnije uticalo na proces formiranja jedne povoljnije kulturne klime i izgrađenije društvene svijesti. Korisnike narodnih biblioteka uporno treba usmjeravati, podsticati i edukovati u pravcu potpunog ovladavanja informacijskom pismenošću. No, to je dug i trnovit put, koji podrazumijeva odgovarajuće stručno usavršavanje, prateću senzibilizaciju javnosti, složene informacijske reforme...

Stalno treba težiti da život čovjeka bude što sadržajniji i osmišljeniji. Monotonija, destruktivnost i duhovna praznina redovni su pratioci onih ljudi koji nemaju drugih aktivnosti do gotovo mehaničkog obavljanja poslova kojim se obezbjeđuje fizička egzistencija. Kod takvih osoba najčešće se ispoljavaju umor i dosada, opšte nezadovoljstvo, mrzovoljnost i apatija. Zanimanje za osnovne vrijednosti ljudskih saznanja, koje se ostvaruju uz pomoć knjižnih sadržaja razbija monotoniju, pokreće intimni svijet čovjekov i uslovljava osnovne kreativne impulse njegova duha.

Međutim, dok god se opšte ili narodno bibliotekarstvo bude smatralo sporednim i pomoćnim oblikom rada u realizaciji obrazovnih programa i zadataka šire kulturne politike, dok god bude životarilo u nepovoljnim materijalnim uslovima i najbrojniji kadrovi mu činovnički formalisti – sve dotle će bibliotekarstvo biti djelatnost od koje se samo mnogo – očekuje!

Budućnost nam snažno kuca na vrata. Narodne biblioteke čim prije treba da postanu suvereni, moderni javni centri znanja, kulture, informacija – na temeljima načela demokratskog društva. Iako se radi o lokalnim ili regionarnim obrazovnim i informacionim središtima, država se mora odgovorno pozabaviti ovim problemom donošenjem nacionalne, odnosno državne strategije razvoja. Primjera radi, u uvodnim naznakama (nacrt) Strategije razvoja narodnih knjižnica u Republici Hrvatskoj do 2010. godine, kaže se: „Republika Hrvatska svojim se, kako temeljnim, tako i strateškim dokumentima opredjelila za razvoj demokracije, poštivanje ljudskih prava, učenje kroz cijeli život, slobodan pristup informacijama, opredjelila se za informacijsku i informatičku Hrvatsku 21. stoljeća. Za takvu Hrvatsku potrebna je informatička i informacijska infrastruktura, osigurani uvjeti za slobodan pristup informacijama i osigurani uvjeti za sticanje znanja i vještina kako bi građani mogli realizirati svoja temeljna ljudska i građanska prava. Pravo na informaciju i informacijsku pismenost, na doživotno učenje, na vlastitu kulturu i participaciju u kulturi većine...“²⁴ Strateška opredjeljenja treba ugraditi u viziju razvoja, pomno i kritički analizirajući dosadašnje stanje i probleme. Da bi bile bolje utemeljeni ciljevi koji se hoće postići, bile jasnije mjere za

²⁴ Nacrt strategije razvoja narodnih knjižnica u republici Hrvatskoj do 2010. URL: http://www.hkdruštvo.hr/clanovi/tmp/Strategija_razvoja_nar_knj_uRH.doc (05. 06. 2008).

sprovedenje strategije i bila funkcionalnije organizovana buduća mreža narodnih biblioteka. Naravno, u jednoj takvoj strategiji... definiše se i odnos prema izgradnji bibliotečkih fondova i zbirki, apostrofiraju se zadaci u vezi sa zaštitom bibliotečke građe, naglašava značaj razvoja službi i bibliotečkih usluga, do strateških opredjeljenja o obrazovanju korisnika! Naravno, sa posebnom pažnjom treba tretirati cjeline o automatizaciji i informatizaciji poslovanja narodnih biblioteka, do izgradnje i opremanja biblioteka (prostornog, funkcionalnog i estetskog). Ukupno trinaest posebnih poglavlja Strategije, sa zaključkom, zakonskom regulativom i napomenom, ko je odgovoran za realizaciju ovog projekta: od Ministarstva kulture, osnivača narodnih biblioteka, preko Nacionalne i sveučilišne biblioteke, državnog bibliotekarskog društva, do Ministarstva obrazovanja, znanosti i sporta (kao sufinansijera dijela aktivnosti projekta).²⁵

Kako se ne bismo i dalje dosadno ponavljali („ratujući“ s vjetrenjačama prošlosti), predočavajući i takve apsurre po kojima su, recimo („do juče“), naučni radnici – baveći se složenim procesom naučnog rada – oko 80% vremena trošili na pribavljanje podataka i informacija, a tek 20% vremena im je ostajalo za konkretni, stvaralački čin! Na potezu su, prije svega, državni servisi – Ministarstvo za kulturu, sport i medije i Ministarstvo za obrazovanje i nauku, kao i osnivači narodnih biblioteka, zatim Nacionalna biblioteka i Društvo bibliotečkih radnika, da bismo se organizovanije počeli odazivati izazovima univerzuma! U znatnoj mjeri moralo bi se počinjati od pionirske, prosvjetarske misije narodne biblioteke – praktično od popularisanja i poticanja pismenosti i čitanja (prilagođavanjem čitaocu). Od metoda igranja, kao posebnog motivacionog ciklusa i usavršavanja mogućnosti korišćenja javnih medija – po istom osnovu.

LITERATURA:

1. Berčić Branko, *Knjiga i savremena stremljenja jugoslovenskog bibliotekarstva*. Međunarodni seminar Knjiga u razvoju savremenog društva. Beograd, 6. i 7. april 1973.

2. Drašković Čedomir, *Bibliotekarstvo u Crnoj Gori*, Centralna narodna biblioteka „Đurđe Crnojević“, Cetinje 2002.

3. Glintintić Tatjana, *Metodološke pretpostavke istraživanja čitalačkih interesovanja*, Bibliotekar 27, 3/4 1975, Beograd.

4. Horvat Aleksandra, *Slobodan pristup informacijama u tiskanoj i digitalnoj sredini: pravni propisi i norme za knjižnice II*. Šk. god. 2006/2007. URL: <http://216.239.59.104/search?q=cache:7UltL1IDP3oJ:www.ffzg.hr/in-foz/web2/images/stories/izvstudbib/Pravni%2520propisi%2520i%2520norm>

²⁵ Nav. dj.

[e%/2520II..ppt+aleksandra+horvat+slobodan+pristup+informacijama+u+tiskanoj+i+digitalnoj+sredini&hl=sr&ct=clnk&cd=1](#) (03. 06. 2008.).

5. Idejni projekt NISKA, 2000. URL: http://www.niska.hr/dokumenti/6_6.html (05. 06. 2008.).

6. Kolarec Zlata, *Razmišljanja u prilog izgradnje bibliotečke službe u Zagrebu*, Knjiga i čitaoci 10, 1/2(1976), Zagreb.

7. Nacrt strategije razvoja narodnih knjižnica u republici Hrvatskoj do 2010. URL: http://www.hkdruštvo.hr/clanovi/tmp/Strategija_razvoja_nar_knj_uRH.doc (05. 06. 2008.).

8. Premilovac Svjetlana, *Oblici rada s najmlađim čitaocima*, Knjiga i čitaoci 10, 3/4(1976), Zagreb.

9. Radosavljević Boško, *Knjiga, čitalac, uloga i informator biblioteke*, Bibliotekarstvo 10, 2(1964), Sarajevo.

10. Sabljak Ljiljana, *Narodne knjižnice i otvorenost komuniciranja*, 2007. URL: http://216.239.59.104/search?q=cache:kUO77kGKmOMJ:www.gkka.hr/Komunikacijski_krug2.ppt+narodne+knji%C5%BEnice+i+otvorenost+komuniciranja&hl=sr&ct=clnk&cd=3 (04. 06. 2008.).

11. Sindik Nada, *Slobodan pristup knjigama*, Bibliotekarstvo 19, 1(1974), Sarajevo.

12. Špiranes Sonja, *Informacijska pismenost – ključ za cjeloživotno učenje*, Edupoint 3 (2003). URL: <http://www.carnet.hr/casopis/17/clanci/1> (03. 06. 2008.).

13. Špiranec Sonja, *Virtualna učionica NSK ili kako su knjižnice zakucale na vrata e-učenja*, Edupoint 4(2004). URL: <http://www.carnet.hr/casopis/25/clanci/1> (04. 06. 2008.).

14. Vučković Željko, *Javne biblioteke i javno znanje*, Biblioteka Matice srpske, Novi Sad, 2003.

NASTAVNO - VASPITNI RAD

Snežana GRBOVIĆ
Vesna RADULOVIĆ¹

PROJEKTNA NASTAVA GEOGRAFIJE - na primjeru globalnog ekološkog problema-

Ako mi samo ispričaš, zaboravit ću.
Ako mi pokažeš, zapamtit ću.
Ali ako me i uključiš shvatit ću!
(stara kineska poslovice)

Rezime

Savremeni trendovi u obrazovanju sve više naglašavaju važnost uvođenja istraživačkog elementa i timskog rada u nastavu na svim nivoima. Projektna nastava, u stvari, čini jedan od rezultata ovakvih nastojanja.

Ona zauzima posebno mjesto u približavanju geografskih sadržaja učenicima. Teme, kao *Borba protiv klimatskih promjena*, dotiču svakoga, zato i svaki napor koji neko uloži u tom pravcu, ma koliko bio mali, može doprinijeti održivom razvoju privrede i zajednica širom svijeta. Ovaj rad je pokušaj približavanja i razumijevanja projektno organizovanog učenja u nastavi geografije s jedne, i aktuelizacija ekoloških sadržaja, s druge strane. Naglasak je na isticanju (istraživanju) primjera iz zavičaja u kojem učenik živi i koje može promatrati sa stajališta prostorne i vremenske bliskosti ili doživljenosti, u skladu sa osnovnim didaktičkim pravilima od poznatog ka nepoznatom, od bližeg ka daljem, od jednostavnoga ka složenom i od lakšeg ka težem.

Usmjeren je na analizu osobenosti projektno organizovanog učenja, mogućnosti geografskog istraživanja životne sredine primjenom projektnog rada, teme, opštih i posebnih ciljeva projekta, zadataka projektnog rada (koji sadrži istraživački element i vrednovanje) i evaluacije.

¹ Dr Snežana Grbović – Zavod za školstvo Crne Gore, Podgorica
Vesna Radulović, profesor geografije, OŠ „Dušan Bojović“ Nikšić

Ključne riječi: projektna nastava, geogarfija-životna sredina, klimatske promjene, ciljevi, zadaci, istraživanje, vrednovanje

Uvod

Posljednjih decenija brojni su relevantni evropski i domaći dokumenti posvećeni pitanju kvaliteta obrazovanja kao bitnog elementa sveukupnog društvenog razvoja. Sve je prisutniji (u praksi često deklarativan) pristup obrazovanju usmjeren na učenika, odnosno pristup učenju kompatibilan potrebama učenika. Shodno tome neminovno se potiskuje učenje koje sobom podrazumijeva akumulaciju činjenica i podataka koji su praktično neprimjenjivi. Pristup usmjeren u pravcu razvijanja radoznalosti učenika za svakodnevne promjene u okruženju, podsticanja na istraživanje uočene pojave, posebno uopštavanje dobijenih rezultata. Projektna nastava čini jedan od rezultata ovakvih nastojanja, zauzimajući pri tome značajno mjesto u približavanju učenicima geografskih, posebno sadržaja koji se odnose na pitanja životne sredine.

Rad prikazuje primjenu „projektne metode” u nastavi geografije kroz sadržaj koji se može analizirati na dva nivoa: globalno i lokalno.

Uvođenje inovacija u nastavu predstavlja odgovoran proces, kako sa aspekta motiva, tako i sa aspekta ciljeva koji se žele tom inovacijom postići. Svakako, uvijek se može postaviti pitanje *šta je to inovacija*. Zamisao u organizaciji ovog projektnog rada koju iznosimo ima nekoliko inovativnih momenta u odnosu na uobičajenu tradicionalno organizovanu nastavu.

O značenju projektne nastave/projekta

Metode, teorije i načela u obrazovanju razvijaju se *više* vjekova. Među njima, „projekt metoda“ nije nepoznata pedagoškoj teoriji i praksi. Svoje puno osmišljavanje dobila je u SAD-a, u radu američkih pedagoga Kilpatrika i Djuja. Vilijem Kilpatrik (1871-1965) u kontekstu američkog obrazovanja ostao je poznat po razradi originalne ideje Džona Djuja (1859-1952) projekt metoda koju je uobličio u knjizi „Projekt metoda“.

Za razliku od sistema koji je vodio i regulisao učeničko ponašanje, u čijoj biti je bila manipulacija i kontrola učenika, Kilpatrik je očekivao najbolje od svojih učenika. Prepoznavao je njihova stvarna postignuća, poštovao njihove interese u procesu izgrađivanja sopstvenog iskustva.

Kao i Djuj, Kilpatrik svoju pedagošku orijentaciju i školsku praksu bazira na osnovnim načelima demokratije. Jasno, za Kilpatrika, demokratsko društvo mora nametnuti brojne obaveze i odgovornosti za njegove članove. Dok je, s jedne strane individualizam u osnovi sebičan i egocentričan, dotle

razvijena individualnost svoju vrijednost pronalazi u mogućnosti da služi interesima društva, učestvuje u društvenoj kritici i društvenoj promjeni. Upravo rad na kretanju djeteta od sebičnog individualizma ka razvijenoj ljudskoj individualnosti je ključni, bazični zadatak nastavnog procesa i samog učitelja. Da bi odgovorili ovom zadatku, prosvjetni radnici moraju sebi dati odgovore na nekoliko pitanja: Kakav način upravljanja školskim sistemom žele podržati?

Kakav društveni život žele podržati? Koje će metode koristiti kako bi podržali željeni oblik društvenog života?

Upravo odgovarajući na ova pitanja učitelji stvaraju perspektivu nastave otvorene za izbor, tj. nastave koja učenicima nudi mogućnost izbora. Tek u ovom kontekstu Kilpatrikovih filozofskih i pedagoških pogleda moguće je razumjeti „projekt metodu“ koja ujedinjuje učeničke interese i njihov rad, koja ustvari predstavlja istinski svrhovitu akciju (Milić, S. 2008).

Uticaj pragmatističke pedagogije Džona Djuja i Vilijema Kilpatrika, posebno „projekt metode“ veoma je prisutan i danas u školskom sistemu SAD-a. No, ovakav način rada pretrpio je i određene promjene koje se ogledaju u sljedećem: projekat može biti iniciran u potpunosti od strane jednog učenika ili grupe učenika, ali takođe može biti iniciran od strane nastavnika i u značajnoj mjeri uključiti obavezan nastavni program. Drugačije rečeno projekat može biti kombinacija učeničkih interesovanja i obaveznih nastavnih ciljeva i tema koje nameće nastavni program.

Projektna nastava se danas razumije kao „svrhovit i organizovan proces aktivnog učenja u kojem učenici u grupama ili samostalno, prema pažljivo planiranom projektu istražujući dolaze do novih spoznaja” (Munjiza, E. i sar. 2007).

Shvatamo ga kao učenje koje napušta praksu kratkih, izolovanih ciljeva sa nastavnikom u središtu, i teže uspostavljanju niza aktivnosti koje su dugotrajnije, interdisciplinarne, s učenikom u središtu i povezane sa stvarnim životom i praksom. Upravo takvo učenje motiviše učenike na angažman oko vlastitog učenja. Učenje čini korisnim, jer razvija važne vještine (prepoznavanje samog problema, dovođenje u vezu sa neposrednim okruženjem, korišćenje znanja u postavljanju i razradi strategije rješavanja problema, te komunikaciju, diskusiju, debatu oko rješavanja, odnosno dobijenih pokazatelja) ne samo za školu, već znatno šire, za život. Orijentisano je na istraživačko učenje, vezu sa stvarnim svijetom, korišćenje raznih izvora informacija uključujući različite oblike medija (knjige, časopise, CD-e, TV, Internet i sl.) i korišćenje timova (predstavljanje ili prezentacije na kojima radi manja ili veća grupa učenika). Istraživačkim pristupom mnogo dublje se povezuje znanje i razmišljanje, podstiče se proces navike razmišljanja, istraživanja i planiranja u svim segmentima života, uključuju se i motivišu svi učenici u grupi, što je prilika da se u rad uključe i oni koji su neaktivni, ili su pak indiferentni. Pov-

ežuju se sadržaji koji su drugim pristupima organizacije nastave često razvijeni, uče se prezentaciji dobijenih rezultata, razvija se kritički stav prema svome i tuđem radu, procesom refleksije, razvija se sposobnost vrednovanja svog i tuđeg rada.

Osnovni zadatak projektne nastave je razvijanje i primjena stvaralačkih sposobnosti nastavnika i njihov direktan uticaj na razvoj stvaralackog mišljenja učenika. Sa tako postavljenim zadacima projektna nastava je najsloženiji oblik praktičnog smisaonog i intenzivnog sticanja znanja, i to iz cjelovitih djelatnosti, odnosno iz problemskih cjelina i oblasti saznanja, predstavljanja, transfera i prezentovanja, upotrebe i primjene konkretnog znanja.

U osnovi projektne nastave je model organizovan oko projekata (Thomas, J.W.). Prema definiciji Meyera *Projekat predstavlja zajednički pokušaj nastavnika i učenika da život, rad i učenje povežu tako da se društveno značajan i s interesima učesnika povezan problem zajednički obradi (= proces) i dovede do rezultata (= produkt) koji za učesnike ima upotrebnu vrijednost* (Meyer, H.,2002). Ovim metodom kako ističe Đorđević „se želi probuditi interesovanje kod učenika da bi ono kao stimulans djelovalo na njihove aktivnosti, kako bi se usmjerili na razmišljanje i lično istraživanje” (Đorđević, J. 1981.). U suštini „Projekt metoda” podrazumijeva slobodan učenički rad na razrješavanju određenog problema, tj. saznavanju određene problematike“ (Milić, S. 2008).

Veliki broj definicija projektne nastave, pronađene u literaturi, pokazuju kako nedostaje univerzalno prihvaćen model projektne nastave, ali da one u suštini uključuju autentični sadržaj, autentično ocjenjivanje, podršku nastavnika, eksplicitne edukativne ciljeve, saradničko učenje, zajednicu u kojoj se ili koja se istražuje, upotrebu tehnoloških pomagala, terensku nastavu.

Rad na projektu može biti individualan, a može biti organizovan i u manjim grupama. Predmet rada na projektu jeste u stvari interesovanje samih učenika za neki problem društvene zajednice ili života uopšte.

Slično naučno-istraživačkim projektima i učenički projekti imaju određene faze u realizaciji: a) prije svega potrebno je jasno formulirati predmet učeničkog interesovanja tj. temu kojom će se projekat baviti; b) da bi projekat bio adekvatno obrađen, odnosno da bi određena tema bila na kvalitetan način ispitana potrebno je da postoji plan istraživanja; c) zatim slijedi realizacija samog projekta prema unaprijed pripremljenom planu; d) i na kraju slijedi prezentacija rezultata projekta u razredu i procjena od strane nastavnika (Milić, S., 2008)

Rad na realizaciji projekta može se odvijati u samoj učionici, u laboratoriji, ali isto tako i na terenu (školskom dvorištu, na rijekama, fabričkim halama.). Upravo suočavanje sa stvarima i pojavama na terenu, tj. životnom okruženju pruža mogućnost učenicima cjelovitog saznanja.

Bez obzira na neke od „nedostataka“ ove metode/učenja, prije svega, jer uspjeh nije zagarantovan, traži izuzetno veliki angažman svih u procesu i sl., treba insistirati na ovakvoj organizaciji nastave, prije svega, jer je, kao što smo istakli, riječ o metodi/učenju bliskoj realnosti (suprotno metodama koje se zasnivaju na simulacijama), metoda koja predstavlja "most" između škole i stvarnosti, doprinosi sticanju ključnih vještina učenika, obezbjeđuje učenje kroz djelovanje, čime uspjeh učenja ima prefiks održivog, izaziva izuzetnu motivisanost učenika, samim tim i njihovu dodatnu angažovanost.

Međutim, primjena projektno organizovanog učenja u nastavi geografije u našim školama je i dalje nedovoljno zastupljena. Smatramo da je osnovni uzrok za to upravo neodgovarajuća obučenost nastavnika, odnosno njihovo praktično iskustvo sa ovakvim nastavnim pristupom. Osim toga, nastavnici geografije nedovoljno su obučeni za realizaciju nastave koja uključuje istraživanje na terenu i korišćenjem savremenih izvora informacija (ICT pismenost). U svakom slučaju, treba biti svjestan opasnosti da se bez obučenih nastavnika, ali i školskih uslova koji podržavaju takav pristup, projektno učenje može pretvoriti u niz aktivnosti koje nemaju niti jasnu svrhu, niti dobre rezultate.

Mogućnost geografskog istraživanja životne sredine

Savremena nauka je sve više usmjerena na istraživanje procesa i odnosa živog i neživog, prirode i društva, tj. odnosa u ukupnoj životnoj sredini. Gledano suštinski geografija je oduvijek izučavala životnu sredinu, i to sredinu uzetu u cjelosti, tj. cjelinu koju čini sistem prirodnih i antropogenih, odnosno tehnogenih komponenti. Ona u procesu izučavanja životne sredine ima i posebno mjesto među naukama, jer jedina može da na adekvatan način istraži veliku prostornu izmjenjivost sredine koja ima izuzetan ekološki značaj. Zato se može smatrati, kako ističe Lješević, da“ geografsko istraživanje životne sredine predstavlja neophodan preduslov ekoloških istraživanja“ (Lješević, A. M., 1987).

Geografija je u osnovi nauka koja opisuje i tumači geoprostorni kompleks, a cilj joj je objasniti zakonitosti u prostornim odnosima. U prvom planu njeno interesno objašnjenje je nastanka, izgleda i značenja dva temeljna prostorna sistema: ekološkog, koji povezuje čovjeka i sredinu, i prostornoga, koji povezuje regiju s drugim regijama, preko interakcije i procesa između njih. Ona prostor istražuje poput sistema: upoznaje elemente (reljef, klimu, stanovništvo i slično), ali je naglasak na razumijevanju interakcija među tim elementima i procesima koji iz njih slijede. Upravo nastojanjem da kod učenika probudi i podstakne interesovanje za životnu sredinu i procese u njoj od mikro do makro razmjera, geografija obavlja jednu od temeljnih uloga koje su namijenjene savremenom čovjeku.

Ekološko područje je veoma pogodno za nove ideje i inicijative u reformi. Podrška u tom pravcu je koncept školskog razvojnog planiranja, koncept kurikuluma i decentralizacija školskog sistema koji omogućuje, ali i zahtijeva da se ekološka problematika lokalnih sredina nađe u novom školskom kurikulumu. Podršku u tom pravcu čini 20% programskih sadržaja nastave geografije koje kreira škola u saradnji sa lokalnom zajednicom.

Realizacija planiranih ciljeva nastave geografije traži primjenu savremenih metodskih pristupa nastavi, odnosno neophodno je imati dovoljno širok repertoar nastavnih aktivnosti čija će najbolja kombinacija dati i najbolje rezultate. Upravo opšti i posebni ciljevi nastave geografije koji se posredno ili neposredno odnose na pitanja životne sredine su ciljevi, za čiju realizaciju projektna nastava predstavlja nezamjenjiv koncept učenja.

Klima/klimatske promjene kao tema projektne nastave

Treći milenijum počinje u znaku globalnih ekoloških problema. Jedan od alarmantnih, klimatske promjene, zbog svojih mogućih uticaja na čovječanstvo posljednjih godina privlače veliku pažnju, kako javnosti tako i naučnih krugova. Pregrijavanje naše planete danas predstavlja najveći ekološki problem s kojim se suočava međunarodna zajednica. Da je, zaista, riječ o pitanju i problemu koji traži poseban pristup svakog pojedinca je činjenica da mnogi smatraju da ovo pitanje prevazilazi okvire ekološkog i postaje društveno.

O uzrocima i krajnjim posljedicama globalnog zagrijavanja, odnosno globalnog otopljanja zemljine atmosfere, zabilježeno u 20 vijeku, ne postoji naučni konsenzus.

Najpopularnija je teorija prema kojoj je globalno zagrijavanje posljedica emisije karbon dioksida i metana od strane industrijskih postrojenja u razvijenim zemljama. Prema toj teoriji povećana koncentracija tih plinova dovodi do tzv. efekta staklenika u atmosferi. Pod pritiskom pokreta za zaštitu okoline mnoge su vlade prihvatile tu teoriju i potpisale Protokol iz Kyota, čiji je cilj smanjivanje emisije tih plinova.

S druge strane, u posljednje vrijeme se javio određeni broj naučnika koji osporavaju tu teoriju i nude alternativna objašnjenja, bilo u obliku promjena Sunčeve aktivnosti - za što se kao dokaz koriste nedavno otkrivene klimatske promjene na Marsu - bilo u obliku ciklične izmjene hladnih i toplih perioda u Zemljinoj istoriji, za što postoji bezbroj geoloških, paleontoloških i istorijskih dokaza.

Ne ulazeći u dublju analizu ovih stavova, smatramo nespornom činjenicu da čovjek svojim nekontrolisanim aktivnostima u konkretnoj životnoj sredini u velikoj mjeri utiče na promjene klimata koje se očituju na globalnom nivou.

Upravo, poznato djelo Geoga Perkinsa Marsha „Man and Nature“ (*Čovjek i priroda*) smatra se jednim od najvažnijih američkih radova 19-og vijeka upravo zato što je pokrenulo, nazovimo revoluciju u razumijevanju načina na koji čovjek mijenja svoju okolinu. Nesumnjivo, klimatske promjene postaju vrlo vidljive, ekstremni meteorološki događaji izazivaju sve veće privredne štete, a uticaji na vodoprivredu, obalna područja, poljoprivredu, šumarstvo i živi svijet postaju sve veći. Crna Gora, ekološka država, ima poseban interes aktivno doprinositi globalnim naporima za sprečavanje promjene klime, djelujući na lokalnom nivou.

Svjetski dan zaštite životne sredine, 5 jun 2009. obilježen je manifestacijom pod motom *Tvoja planeta te treba - Ujedinjeni u borbi protiv klimatskih promjena*. Ovo je poziv na neophodnost novih odnosa prema pitanjima i problemima koji se odnose na promjene klimata, kroz djelovanje na lokalnom nivou svakog pojedinca. Svaki napor ka tom cilju dragocjen je, pri čemu ekološko obrazovanje koje uključuje istraživački elemenat, čini nezamjenjiv mehanizam u tom pravcu.

Imajući u vidu navedeno, u čemu se očituje aktuelnost teme, kao i zahtjev projektno organizovanog učenja, da nam u početnoj fazi rada učenici imaju otvorenu polaznu situaciju i interesovanje, smatramo opravdanim izbor teme projektnog rada. Naime, izboru teme projekta pristupili smo, prije svega, imajući u vidu njenu aktuelnost, pristupačnost informacija neophodnih za analizu i sl. Navedeno je povezano sa mogućnostima motivacije učenika, adekvatnog nivoa pažnje i interesovanja u procesu istraživanja, korišćenja različitih izvora medija, tehnologija, i mogućnost uključenja učenika u istraživački rad izlaskom na teren, a u cilju ostvarivanja boljih rezultata.

Projektni ciljevi

U skladu sa osobenostima projektnog učenja i odabranom temom pristupili smo definisanju opštih i radnih (operativnih) ciljeva projekta.

Opšti ciljevi projekta :

- približiti učenicima savremene načine (metode/učenje) sticanja znanja i samoobrazovanja,
- podizanje ekološke svijesti učenika,
- osposobljavanje učenika za samostalno istraživanje koje će pridonijeti boljem razumijevanju istraživanog problema,
- razvijanje saradnje i komunikacije sa raznim ustanovama, stručnjacima, lokalnom upravom,
- korišćenje savremenih tehnologija (ICT),
- podizanje nivoa kritičkog mišljenja i
- obogaćivanje i dopunjavanje postojećih programa geografije.

Radni ciljevi :

Samostalnim istraživanjem, analizom historijskih mjerenja i raznih paleontoloških zapisa, te korišćenjem savremenih tehnologija, učenici treba da ustanove klimatske promjene na zemlji u određenim vremenskim razdobljima, uvide proces naglih temperaturnih promjena, prodube svoja saznanja o uzrocima i posljedicama globalnih i lokalnih klimatskih promjena,

Sagledaju u čemu se sve očituje djelovanje čovjeka na globalne klimatske promjene (najprije u ispuštanju određenih supstanci i elemenata u atmosferu-gasovi), kakva su njihova svojstva (ubrzati ili djelovati na pojedine prirodne procese), odnosno posljedice, kao i napore koje čini da bi ispravljao sopstvene greške,

Analizom relevantnih indikatora, sagledaju stanje svoje životne sredine, kao posljedice zagađenosti vazduha, te u tom dijelu dopune svoja saznanja i steknu nova iskustva i

Na osnovu anketnog istraživanja procijene nivo ekološke svijesti stanovništva svoje lokalne zajednice, kao preduslova adekvatnog ponašanja i djelovanja i daju svoja obrazloženja i zapažanja na dobijene pokazatelje.

Zadaci projektnog rada

U ovom školskom projektu, shodno temi i ciljevima projekta, nastavnik može ponuditi učenicima sljedeći obrazac kojim ih upućuje na istraživanje. Prema ovom obrascu svaka grupa učenika (4 grupe), prema utvrđenoj metodologiji treba da izvrši sljedeće zadatke:

Prva grupa:

Detaljno istražite i analizirajte pokazatelje klimatskih promjena na globalnom i lokalnom nivou, analizirajte aktuelne hipoteze o uzrocima promjena

Smjernice za istraživanje:

Prikupite dokaze o klimatskim promjenama tokom geološke prošlosti zemlje na globalnom nivou.

Preuzmite godišnje meteorološke izvještaje za prethodnu godinu i svaku desetu godinu u nazad, zaključno sa prvim izvještajem, vaše lokalne zajednice.

Na osnovu izvještaja, odnosno dobijenih indikatora na globalnom i lokalnom nivou, uradite tabele i dijagrame temperatura vazduha i padavina. Uradite analizu trendova.

Pronađite i dobro proučite aktuelne hipoteze o uzrocima klimatskih promjena.

Izvori i literatura: udžbenici geografije, enciklopedije, časopisi, Internet, meteorološki izvještaji ...

Kriterijumi vrednovanja:

izbor relevantnih pokazatelja,
grafička preciznost dobijenih indikatora,
tačnost i preciznost iskaza,
obrazloženje pretpostavki (hipoteza) i
jasnoća i zanimljivost prezentacije

Druga grupa:

Istražite, analizirajte i dovedite u vezu čovjek/promjene klimata, na globalnom i lokalnom nivou, proučite napore čovjeka u borbi protiv klimatskih promjena

Smjernice za istraživanje:

Definišite i objasnite efekat staklene bašte, kisjele kiše, ozonske rupe.
Sagledajte posledice negativnih pojava.

Dovedite u vezu sa aktivnostima čovjeka u životnoj sredini.

Navedite i opišite neki od konkretnih primjera negativog uticaja čovjeka na klimatske promjene.

Proučite i analizirajte društvene aktivnosti na lokalnom i globalnom nivou u smjeru regulisanja klime na planeti (protokoli, zakoni, konvencije, ...).

Izvori i literatura: Internet, udžbenici geografije, hemije, biologije, LEAP (Lokalni Ekološki Akcioni Plan)...

Kriterijumi vrednovanja:

preciznost iskaza i razumijevanje značenja,
dosjetljivost u izboru, zanimljivost u obrazloženju konkretnih primjera,

nivo kritičkog mišljenja i

jasnoća i zanimljivost prezentacije

Treća grupa:

Na terenu istražite i utvrdite stanje i posljedice zagađenosti vazduha vaše lokalne zajednice.

Smjernice za istraživanje:

Posjetom institucijama (Centru za ekotoksikološka istraživanja, Hidrometeorološkom zavodu, Opštinskoj službi za zaštitu životne sredine...) preuzmite potrebne informacije o kvalitetu vazduha vaše lokalne zajednice, a na osnovu Zakona o slobodnom pristupu informacijama.

Dobro proučite izvještaje i analizirajte pokazatelje o stanju kvaliteta vazduha za prethodnu godinu, i svaku desetu unazad, zaključno sa prvim izvještajem.

Izdvojite zagađujuće materije u atmosferi.

Istaknite one vrijednosti zagađujućih materija koje se nalaze iznad zakonom propisanog maksimuma.

Tabelarno i grafički predstavite promjene količine zagađujućih materija u atmosferi.

Analizirajte uočene promjene i posledice.

Izvori i literatura: Zvanični izvještaji nadležnih institucija, Internet, udžbenici geografije, LEAP (Lokalni Ekološki Akcioni Plan) ...

Kriterijumi vrednovanja:

tačnost i sistematičnost pokazatelja,
preciznosti iskaza i obrazloženja,
nivo saradnje i komunikacije i
jasnoća i kreativnost prezentacije

Četvrta grupa:

Utvrđite nivo ekološke svijesti građana vaše lokalne sredine na analiziranu temu, kao uslova adekvatnog ponašanja i djelovanja u životnoj sredini.

Smjernice za istraživanje:

Sprovedite anketno istraživanje među građanima vaše lokalne zajednice, na relevantnom uzorku, a posebno na sljedeće definisanim nivoima ekološke svijesti:

-kroz nivo njihovog znanja o uočenim negativnim pojavama u životnoj sredini (globalno i lokalno),

-kroz nivo razumijevanja uzroka i posledica globalnog zagrijavanja,

-kroz njihov vlastiti pristup (na analiziranu temu) u svakodnevnom životu,

-s obzirom na ulaganja za bolju životnu sredinu i zdraviji život (sredstava i vremena),

-s obzirom na stavove prema globalnom klimatskim promjenama tj nivou kolektivne ekološke svijesti,

-analizirajte pokazatelje i ukoliko ste zbunjeni rezultatima, dajte svoja obrazloženja

Izvori i literatura: Internet, udžbenici geografije, biologije, hemije...

Kriterijumi vrednovanja:

preciznost i sistematičnost pitanja,
nivo saradnje i komunikacije,
nivo kritičkog mišljenja,
obrazloženje pokazatelja i
zanimljivost prezentacije

Komentar: Smatramo da u ovom projektnom zadatku učenici, uz podršku nastavnika, na osnovu prethodno postavljenih smjernica istraživanja rade na sastavljanju anketnog listića. To je prilika da nastavnici u ovoj fazi vrednuju prvi kriterijum preciznost i sistematičnost pitanja tj. vrednuju nivo njihovog znanja i razumijevanja istraživane pojave.

Završna aktivnost učenika:

Prezentacijom dobijenih rezultata, ne završava se aktivnost učenika u projektu. Slijedi zaključak koji treba da čini integraciju činjenica, mišljenja i stavova dobijene istraživanjem, a sa krajnjim ciljem razumijevanja istraživane pojave i iznalaženja mjera zaštite i unapređenja životne sredine. U tom cilju, shodno zadacima projektnih timova, moguće je razviti diskusiju i debatu u sljedećem pravcu:

Za ili protiv aktuelnih hipoteza o klimatskim promjenama (obrazložite svoj stav, formirajte zaključak),

Komentarišite praktičnu primjenu čovjekovih aktivnosti u pravcu zaštite klime na Planeti. Izvedite zaključke,

Dovedite u vezu, zagađenje vazduha /promjene u životnoj sredini, uključujući posledice zagađenja vazduha na zdravlje ljudi (komentarišite primjere iz vaše lokalne zajednice) i

Pokušajte dovesti u vezu nivo ekološke svijesti stanovništva vaše lokalne zajednice sa stanjem životne sredine u njoj (izvedite i prokomentarišite zaključke)

Napomene:

Zadaci u projektu postavljeni su shodno temi projekta, opštim i radnim ciljevima. Ističemo, ovako postavljene zadatke, sa adekvatnim smjernicama istraživanja i kriterijumima vrednovanja, moguće je prilagoditi različitim uzrastima i mogućnostima učenika, te shodno tome planirati i vremenski okvir za realizaciju projekta. Naime, na vještom nastavniku geografije je da navedene zadatke prilagodi uzrastu i mogućnostima učenika. Ovo iz razloga što nam nauka i praksa daju jasnu povratnu informaciju, da su nam i učenici jednog istog razreda, a različitog odjeljenja sa različitim mogućnostima. Prema tome, davanje nekih gotovih rješenja smatramo pogrešnim, jer na taj način ne podržavamo učenje shodno mogućnostima učenika, a gušimo sposobnost i kreativnost i nastavnika i učenika;

Zavisno od kreativnosti učenika u projektu, dobijeni pokazatelji mogu biti prezentovani u formi izložbe, predavanja, diskusije, zidnih novina, prikazivanja filma, eseja i slično (upoznati učenike sa mogućnostima, a dati im na izbor)

Vrednovanje projekta

Neminovno je svaki projekat završiti evaluacijom, pri čemu nastavnik i učenici zajednički razgovaraju o cjelokupnom procesu sprovođenja projekta. Razgovaraju o uspjehu koji su postigli, rezultatima koji su proizašli iz projekta, znanjima i vještinama koje su stekli. Nakon konstruktivne kritike daju se prijedlozi za poboljšanje tj. konkretna rješenja .

Procjenjivanje postignuća, kao bitan element projektne organizovanog učenja, upotpunjuje postavljene zadatke i daje ozbiljnost projektom učenju.

Istina, ocjenjivanje postignuća u ovakvom načinu rada je veoma osjetljiva stvar, jer se ne ocjenjuje samo reprodukcija naučenog, već primjenjivanje stečenih znanja (samostalno pronalaženje informacija, njihova analiza, prezentacija, izrada grafikona, tabela, skica...), samostalnost, inicijativnost, primjenjivanje naučenih tehnika i metoda rješavanja problema u novim situacijama, inventivnost, fleksibilnost i kritičnost u mišljenju, tolerantnost, sposobnost diskutovanja, komunikacije, saradnje, angažovanost, učešće u radu i kreativnost.

Jasno postavljeni kriterijumi vrednovanja za svaki pojedinačni zadatak podržavaju objektivnost u procjeni postignuća. Iako ocjenjivanje prati adekvatan kriterijum, ukoliko nastavnik ocijeni potrebnim učeniku može dati obrazloženja, odnosno pojasniti mu značenje navedenih kriterijuma.

Pored toga, s obzirom da se svaki zadatak završava prezentacijom, data je mogućnost učešća svih učenika u razredu u diskusiji na dobijene pokazatelje i proces vrednovanja. U tom pravcu Glasser smatra „da će učeničko samovrednovanje i vrednovanje najviše doprineti uspjehu, da će učiniti da nestane straha i prisile i da se učenici bolje pripreme za život koji će ih obavezivati da sami kontrolišu i ocjenjuju vlastiti rad” (Glasser, W., 1986).

Nastavnik, svakako, prilikom ovakvog načina vrednovanja mora imati u vidu prirodnu solidarnost učenika, tj učeničku sklonost da ne pokažu kritike prema radu svojih drugova, bojeći se time da će umanjiti njihovu ocjenu, kao i nedovoljno znanje učenika za područje koje je iskazano prezentacijom.

Navedeno nikako ne podrazumijeva da vrednovanje od strane učenika treba eliminisati. Naprotiv, moramo, prije svega, znati da se vrednovanje od strane učenika i samovrednovanje ne radi sa ciljem formiranja realne ocjene na projektom zadatku, već mnogo šire, akcenat je na razvijanju sposobnosti vrednovanja kod učenika, te moćnog sredstva za pažljivo slušanje prezentacije i uspješnog učenja. Upravo, u ovom slučaju, kada ocjenjivanje provode sami učenici akcenat je u stvari na ponovno promišljanje o radu na projektu, pronalaženje efikasnih i prepoznavanje neefikasnih postupaka, ispravnih, ali i pogrešnih koraka u radu, prepoznavanje nedovoljno istraženog područja, a

koje je od značaja za istraživanje itd. Svakako, ne treba očekivati od učenika da daju realnu ocjenu ovih elemenata posebno na osnovnoškolskom nivou. Ali uz podršku nastavnika, učenike treba podstaći na razmišljanje o njima kada navode najuspješniji, manje uspješan, ili pak neuspješan aspekt prezentacije. Na taj način učenici postupno usvajaju navedene elemente vrednovanja kao bitne elemente prezentacija, izdvajanje bitnog od nebitnog i manje važnog. To su i preduslovi za uspješan rad na sljedećim projektima.

Prateći tok vrednovanja od strane učenika kroz diskusiju i raspravu, nastavnik i na ovaj način dobija povratnu informaciju koliko je učenik duboko ušao u suštinu određenog zadatka (pitanja – problema). Uvažavajući različite pristupe vrednovanja (od strane nastavnika i učenika), objektivna procjena rezultata ne može izostati.

Literatura:

1. Glasser, W. (1986): *Control Theory in the Classroom*, Harper-Collins, New York,
2. Javno važeći obrazovni programi za osnovno vaspitanje obrazovanje i obrazovni programi za srednjoškolsko obrazovanje, opšte gimnazija www.zavodzaskolstvo.org
3. Lješević, A. M. (1987): *Geografija i ekologija, Idejne i društvene vrednosti geografske nauke (208-213)* CM Univerziteta u Beogradu, Beograd
4. Milić, S. (2008): *Savremeni obrazovni sistemi*, Univerzitet Crne Gore, Podgorica
5. Munjiza, E, Peko, A., Sablić, M. (2007): *Projektno učenje*, Sveučilište J. J. Strossmayera, Filozofski fakultet, Učiteljski fakultet, Osijek
6. Meyer, H. (2002) : *Didaktika razredne nastave*, Educa, Zagreb
7. Thomas, J.W.: *A Review of Research on Projekt –Based Learning*, - [http:// www.bobpearlman.org/BestPractices/PBL](http://www.bobpearlman.org/BestPractices/PBL)
8. Vilotijević, N. (2007): *Saradničko (kooperativno) učenje*, *Obrazovna tehnologija*, br.3, 36-59.
9. Projekt: http://www.dadalos.org/methoden_sr/grundkurs_4/projekt.htm
10. Đorđević, J. (1981): *Savremena nastava*, Naučna knjiga, Beograd

PROJECT BASED TEACHING OF GEOGRAPHY
- Including an example of global ecological problem -

Abstract

New trends in education more and more emphasise significance of the introduction of the research element and team work in teaching generally on all levels. Project teaching, actually, is a result of such endeavours.

It occupies a special place in explaining teaching contents to students. Themes, especially, *Fight Against Climate Change*, is everyone's concern; therefore, the slightest efforts made in that direction, may very much add to the sustainable development of economy and communities all over the world. Authors of this paper attempt to explain project based teaching approach to learning of geography one hand, and actualisation of ecological contents, on the other hand. The emphasis is on acquiring (research) of examples such as student's hometown where a student is in a position to observe spatial and time links or his experiences, in compliance with basic didactic rules: from known to unknown, from nearer to the further, from simple to complex and easier to more difficult.

It is focused to analysis of characteristics of project based teaching organization, opportunities of geographic research of environment through project based work, themes, general and special project objectives, tasks of project work (that contains both research and assessment) and evaluation.

Key words: project based teaching, geography-environment, Climate Change, objectives, tasks, research, assessment

Lidija VUKČEVIĆ¹

JEDNA MOGUĆNOST KREATIVNE INTERPRETACIJE U OGLEDNOM PREDAVANJU

- Interpretacija pjesme «Prividenja» M.Crnjanskoga -

U ovom radu autorka predlaže mogućnosti kreativne interpretacije u oglednim predavanjima sveučilišnih nastavnika filološke formacije.

Znanstveni rad prikazuje, koncipira i afirmira stvaralačku nastavu jezika i književnosti metodički organiziranu prema načelima neodvojivosti nastave književnosti od nastave jezika, te neodvojivosti povijesti književnosti od književne teorije.

Rad je utemeljen na intelektualnom i emocionalnom iskustvu i interakciji svih sudionika nastave : i studenata i nastavnika.

Stoga uključuje problemsku, stvaralačku, istraživačku, ludičku i heurističku metodu kao moguće predloške za aktualizaciju seminarskog tipa rada ali i konkretizaciju teme na razini prepoznavanja gramatičkih i književnoteorijskih oblika.

Ovakav koncept omogućuje i interdisciplinarni i interkulturni način rada, ovisno o jezičnoj kulturi i znatiželji studenata, te njihovim ostalim obaveznim i fakultativnim studijskim predmetima.

Ključne riječi: metodički modeli, problemsko pitanje, struktura književnog teksta lirika, epika, versifikacija, leksički, gramatički, versifikacijski inventar aktualizacija teme, interakcija, kreativnost, interdisciplinarnost

Teškoće s kojima se susreću sveučilišni nastavnici u odabiru teme i izvedbi oglednog predavanja, posebno u domenu jezika i književnosti jest čitav repertoar naizgled nepremostivih problema: koju od nastavnih cjelina odabrati, književnu ili jezičnu, kojoj se metodičkoj školi prikloniti, koliko se osloniti na izvorne tekstove, koliko na suradnju studenata, kakav model predavanja i seminara predstaviti, u kojoj mjeri prilagoditi svoje izlaganje i očekivanja teorijskoj spremi studenata, kako definirati uz obrazovne i pedagoške ciljeve

¹ Dr sc. Lidija Vukčević

predavanja, kakvu interakciju studenata očekivati, kako „rastvoriti“ nepredvidive situacije i pitanja studenata, kako aktualizirati zadanu temu, u kojoj mjeri ostvariti vlastitu kreativnost ali i stvaralačko sudioništvo studenata, posebno u seminarskom tipu rada.

Smatramo kako je ipak najveći dio odgovora na ove sumnje moguće otkloniti kreativnim pristupom: on u sebi sadrži mnoge stvaralačke potencijale i nastavnika i studenata, ima tu prednost da u naizgled ludički koncipiranoj radionici seminara otvori nove perspektive i teksta i njegova poimanja, unese živost u akademski intoniranu nastavu, te proizvede nove spoznaje, posebno u sferi poimanja književnosti, gdje su sva nova iskustva i iščitavanja dragocjena u međusobnoj razmjeni ideja, studenata i nastavnika.

Stoga predlažemo, samo kao kreativne smjernice jedan koncept stvaralački organiziranog nastavnog sata na fakultetu sa studentima, koji može biti model za kreativni način rada i u redovnoj, programski definiranoj satnici.

Organizacija nastavnoga sata: predavanja i seminara, prema kreativnom načelu

I Uvodni dio sata:

- najava teme, situiranje pjesme u istoimeni, zadnji ciklus „Lirike Itake“, datiranje, obavijest o Crnjanskijevim putovanjima prema Sjeveru Evrope 20.-ih i 30.-ih godina

- podjela fotokopija pjesme studentima, interpretativno čitanje, emocionalna pauza

- odabir metodičkog načela: Što smo? (ili: „La poesie est un religion sans espoir“ - Cocteau)

- čitanje odlomka iz piščevih napomena: M.Crnjanski, Lirika, Sabrana dela, 363. str.

II Središnji dio sata

1. Interpretacija teksta:

- poticajno pitanje: književnostilski kontekst 20-ih godina XX vijeka?
- Crnjanskijeva pripadnost ekspresionizmu, neosimbolizmu i neoromantizmu

- podsjećanje na specifičnu preradu književnostilskih pojmova Crnjanskoga: sumatraizam/Baudelaire, eterizam, kozmizam, plediranje Crnjan-

skoga u zagrebačkom Savremeniku,1917.:»Mi nemamo ničeg. Ni Boga ni gospodara» - kasnije integralistički nihilizam

- kratki razgovor o smislu lirike (iznimna sprega znaka i smisla)
- *neosimbolistički kontekst pjesme*: tematizacija izdvojenog, usamljenog, rastočenog pojedinca i njegov iracionalni i mistični odnos prema stvarnosti, povijesti, biografiji
- svijest o jeziku i njegovim izražajnim i spoznajnim moćima: složena slojevita konstrukcija, bazirana na aluzivnoj, akustičkoj, mimetičkoj, mitologijskoj, mističnoj, psihologijskoj, ritmičkoj, sinestezijskoj, sintetičkoj snazi
- u zaključku ovog dijela sata: suprotstavljenost i proturječje kao unutarnji principi teksta
- značenja pjesme - mnogobrojna, mnogoslojna, zasnivati analizu teksta na *višestrukosti* značenja

2. Kreativna analiza *pjesničkog teksta* »*Prividenja*«

- anarativnost pjesme upućuje na njen izrazito lirski sadržaj
- središnja, amblematska riječ zrak pojavljuje se na:
 - a) razini *konkretnog značenja*: dio biosfere, kemijske vrijednosti, organske formule i prepoznatljivosti
 - b) razini prijelaza *konkretnog u apstraktnog* od već 1. strofom i retoričkim pitanjem, te sintagmom »sjaj u meni«, refleksija što propušta svjetlost
 - c) ravni *univerzalne simbolike* - edan od 4 praelementa
 - d) razini *estetske simboličnosti i ekspresije*: «prolazne samo seni»-sinonim za uzaludnost života (bliskog nihilizmu i svojevrsnoj estetičnosti negacije)
 - e) na ravni tematske riječi «zrak»- žargonske varijacije: changer l'air, promijeni mjesto, odmakni se od situacije, stanovito apstrahiranje, redukcija i distanca, odatle i semantemi poetskog teksta: *blagost, žalost, tišina, stresao, ustreptao, zvezdan*
 - f) na razini epifanijske simbolike - snaga značenja je ontološka, mi jesmo kroz zrak, zrak je bit, suština, najfragilnija materija od koje smo sačinjeni, ali i poetska osnova *eterizma* Crnjanskoga: «Tu, bih, u ovom životu, da me oblije slap/svih divota čulnih/kao pad mirisnog mleka»
 - g) na ravni amblema *Hyperborea*, zemlja krajnje instancije, apsolutnog Sjevera i utopijske sreće (etim. Hyperion, «sin visina»), kasnije u svim djelima Crnjanskog, poetskim i proznim podjednako (obavijest o romanu *Kod Hyperborejaca*)
 - h) *zrak kao nebo*, oduhovljenje materije, svijest o *transcendenciranju stvarnosti*: pitanje studentima: je li to slutnja Apokalipse: *nova Zemlja i novo*

nebo, zrak na ravni fenomena predstavlja simbolički *nebo*, ili: ono apsolutno *Ništa*, u pojavnosti najbliže *Ništavilu* (u poemi Stražilovo: «zrak što drhti», česta upotreba sintagmi s riječju *zrak*, 8 puta, do razine poetske *ekstaze*)

- iznimna proničnost, providnost ove materije, koja propušta svjetlost, kroz koju smo najbliže božanskom načelu, oduhovljenju, ali i ciničnom kraju u logorima

- *problemsko.pitanje*: je li Crnjanski mogao naslutiti tragediju XX. stoljeća iz perspektive kraja 20-ih godina?

- nužna književnopovijesna informacija: M.Crnjanski radio kao srednjoškolski profesor povijesti, uređivao desničarski časopis *Ideje* 30.-ih godina, prethodno iskustvo od anarhiste do sudionništva u I. svjetskom ratu kao vojnika austrijske vojske, potom diplomatska služba i sudbina emigranta

III Zaključni dio sata

1.Leksički inventar pjesme

- zadatak studentima: istražiti i popisati promjenjive riječi (po grupama)
- rezultati istraživanja, bilješka na ploču
- analiza rezultata, sinteza zaključaka- (sve riječi su ili apstrahirajuće ili apstraktumi ili pak bliske njima: odsustvo tvari, materije, sklonost ka proničnosti, prozračnoj materiji jezika, amblematskom kazivanju)

2. Problemsko pitanje

Je li Crnjanski stasao već 1929.g. od lirski ustreptalog promatrača do
- poetskog «sofiste»
- retorika
- lirskog filozofa
- mističara, metafizičkog mislitelja

Relevantni odgovori studenata, njihovi zaključci, bilješke.

3. Formalna analiza pjesme

- prošireni sonet, uokviren sestinom za kojom slijede dva katrena i dvije tercine (ponavljanje inicijalne sestine)
- vezani stih, ispis tipova rime na ploču
- obavijest o četrnaestercu, kao rjeđem metru (naša epsko-lirska *bugarštica* često koristi stih od 14 slogova), silabičko-tonska versifikacija -

važni i *broj* slogova i *broj* akcenata i njihov *raspored* - obično u sredini stiha i na predzadnjem slogu, podsjeća na antičku versifikaciju, ali i na 13.-erac u ruskom silabičkom stihu ovdje pak na djelu: daktili i anapesti

- zasićenost asonancama i aliteracijama
- parabola - analogija između dviju zbiljnosti (ljudski život - zrak, priviđenja)
- pjesma *bez* usporedbi i *bez* metafora
- **pitanje studentima: što misle, zašto ova ametaforičnost ?**
- slikanje zvucima-zasićenost otvorenim vokalima / samoglasnici *a* aludiraju na « zračnost», na nadsvođivanje prostora pjesme ka visinskoj ravni /

IV. Sažetak istraživanja

- kretanje po vertikali: od konkretnog ka apstraktnom, mističnom i metafizičkom iskustvu poezije
- amblematske riječi- slap, pustinja, sjaj, kap, put, bezdan
- odsustvo «konkretnih» značenja u leksičkom inventaru pjesme rijetka: tela, zrno, porfir, sna
- *nečitko* psihološko značenje pjesme, iako snažno naglašen poetski subjekt
- *duhovna fizionomija* pjesme: unutar Crnjanske inovacije *kozmicizma*
- čitanje odlomka iz Objašnjenja Sumatre (293, str. Lirika, Sabrana dela, Bg. 1993.)
- kob udaljavanja, daljina - sudbinska i stvarnosna opsesija M. Crnjanskog: stranstvovanja (odisejsko lutanje)
- pjesma o vizualnom simbolu - priviđenjima- bez *ijedne* boje, posve akoloritna
- pjesma u kojoj kategorija *prostora* nadomještava kategoriju *vremena*
- u nekom višem smislu i atemporalna, transupstancijacija kategorija vremena i prostora
- realni prostor kompenziran irealnim, idealnim, pojmovnim
- filozofsko-teološki znak: kretanje ka slobodi koja je ništavilo, «žudnja za savršenom svetlošću», utjeha u Bogu ili realizacija „*Bespuća*“:
«Daleko negde, oko sveta,/gde sneg i led i nebo cveta/sve će se sliti/ i od svega biti:/Mir.»
- pad kao posljedica pobune ili *priviđenja* kao njen ishod
- transcendencija, prevladavanje zemaljskog, ispunjenje puta svjetlosti kao vrhunske usklađenosti bića i bitka, daleki i tajanstveni znak Hyperboreje

- je li Crnjanskijevo vertikalno kretanje u stanovitom smislu duboko religiozna poezija uzašašća?

- jesu li *priviđenja* « unutrašnja ontološka jezgra » lirske i sve književnosti Crnjanskoga?

- je li temat *zrak* otjelotvorenje, tvar *eterizma* (izvidjeti etimologijsku bliskost riječi)

Zadatak za sljedeći seminar: - naći u *Lirici Itake* pjesme-korelate *Priviđenjima*

- ustanoviti na kojim je mjestima pjesma *Priviđenja* lirska realizacija poetičkih načela M. Crnjanskog (iz eseja «Objašnjenje Sumatre»)

Rezultati ovako organiziranog zajedničkog istraživanja studenata i nastavnika jesu, u najčešćem broju slučajeva:

- uspostavljanje naglašene interaktivne relacije među svim sudionicima istraživanja

- uvećanje književnoteorijske i književnokritičke percepcije i spremne studenata

- navikavanje na oprimjerivanje teorijskih činjenica u književnoj praksi putem nastavne aktivnosti

- mogućnost aktualizacije svake književne i jezične teme na suvremene okolnosti

- potvrda heurističkog načela u nastavi: navika da i sami kao budući nastavnici očekuju od svojih učenika tragalačke, istraživačke poticaje u tumačenju teorijske građe ili jezične materije

- razvijanje kreativnog načela- što u praksi nastavnoga rada znači poticanje kreativnih, intuitivnih, nesvjesnih, fantazijskih snaga u svakome sudioniku istraživanja, do mogućnosti stvaralačke prerade književnih fragmenata za potrebe specifičnih oblika dnevnika čitanja

- razvijanje polemičkog, retorskog aspekta u promatranju književnojezičnih fenomena

- inzistiranje na poliperspektivizmu u tumačenju književnoga djela, te egzaktnosti u postavljanju i rješavanju jezičnih problema

Ono što nastavnik najčešće dobiva u ovakvom tipu rada jest izrazita samostalnost u kritičkoj analizi književnoga djela od strane studenata, njihovu kreativnu slobodu u iščitavanju često prikrivenih značenja umjetnički oblikovanog teksta, dragocjenu polifoniju čitalačkih glasova i svijesti, te mogućnost aplikacije, osuvremenjenja i oprimjerenja dominantnih tema književnog djela i jezične poetske prakse na suvremeni život.

Takva kreativno realizirana nastava izgubit će svoje nerijetko šturo ruho predavanja gotovih rješenja studentima, podariti svim svojim sudionicima

obostrani užitek promišljanja, dekodiranja i preuzimanja iskustava iz bogate tradicije književnosti i jezika.

Teorijska literatura:

F. Grčević: Srpski simbolizam, tipološka pručavanja (posebni otisak SANU, Beograd, 1985.)

W. Kayser: Jezičko umetničko delo, Književna misao, Beograd., 1973.

F.Hugo: Struktura moderne lirike, Stvarnost, Zagreb, 1969.

P. Ivić: Lirska poezija u savremenoj nastavi, Radivoj Ćirpanov, Novi Sad, 1980.

R.Konstantinović: Biće i jezik, knj.I, Prosveta-Rad-M.srpska, Beograd., 1983.

Z. Kovač: Poetika M.Crnjanskog, strukturalno-semantički aspekti, doktorska radnja, rukopis, Zagreb, 1987.

D. Rosandić: Problemska, stvaralačka i izborna nastava književnosti, Svjetlost, Sarajevo, 1975.

M. Nikolić: Metodika nastave srpskog jezika i književnosti, Zavod za udžbenike. i nastavna sredstva, Beograd, 1999.

R. Simeon: Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva, Matica hrvatska, Zagreb, 1969., sv.II.

Rečnik književnih termina, Institut za književnost i umetnost, Beograd., 1985. (grupa autora)

R.Vučković: Poetika hrvatskog i srpskog ekspresionizma, Svjetlost, Sarajevo, 1985..

L.Vukčević: Crnjanskijevi romani, revolucija romaneskne forme, Časopis *Prosvjeta* br. 54. XII, 2002. Zagreb

Izvor za citate:

M. Crnjanski: Lirika, Sabrana dela, tom I, Izdanje Zadužbine M. Crnjanskog, BIGZ i SKZ, Beograd 1993.

**ONE WAY OF CREATIVE INTERPRETATION DURING AN
EXPERIMENTAL LECTURE**

- Interpretation of the poem «Illusions» by M .Crnjanski -

The Author of this paper proposes possibilities of creative interpretations during experimental lectures of university teachers of philological formation.

Scientific work presents, conceives and recognizes creative teaching of language and literature. From the methodology point of view it is organized on the basis of the principles of the inseparability of the teaching of literature from the teaching of language, and also the inseparability of the teaching of the history of literature from the theory of literature.

The paper is rooted in the intellectual and emotional experience as well as an interaction of all players of teaching: both students and teachers.

Therefore, it includes problem, creative, research, ludist and heuristic methods as possible models for actualization of seminar type of work but also concretization of theme on the level of recognizing grammar and literary-theoretical forms.

Such a concept enables both interdisciplinary and intercultural model of work, depending on language culture and curiosity of students as well as on their obligatory and optional subjects.

Key words: methodical model, problem question, structure of literary text, lyrics, epics, versification, lexical, grammar, versification inventory, theme actualization, interaction, creativity, interdisciplinarity

*Ivana VODOGAZ,
Marijana JURIČIĆ¹*

VAŽNOST VOKABULARA U NASTAVI ENGLSKOG JEZIKA

Rezime

Učenici su svakodnevno suočeni sa zadaćom usvajanja i pamćenja novog vokabulara. Poduka u učenju vokabulara uključuje puno više od traženja nepoznatih riječi u rječniku. Jedan od razloga zbog kojeg treba poučavati vokabular je povećanje broja riječi koje učenici poznaju i koje će koristiti u različitim edukativnim, društvenim ili radnim situacijama. Učenje vokabulara se može unaprijediti izvođenjem različitih aktivnosti s riječima. Stručnjaci smatraju da u učenje jezika treba uključiti što više strategija. Važno je da nastavnici stvore uvjete da se učenici susretnu s novim riječima u više prilika. Učenici se s novim riječima susreću u različitim okolnostima. Na nove riječi mogu naići spontano ili namjerno, putem različitih audio-vizualnih materijala, u kontaktu s nastavnikom ili izvornim govornicima. Međutim, možda je najvažnije kod poučavanja vokabulara osposobiti učenike za samostalno učenje novih riječi.

Ključne riječi: poučavanje, vokabular, strategije, kontekst, usvajanje

1. UVOD

Uloga vokabulara kod učenja stranog jezika je od izuzetne važnosti, jer se stranim jezikom ne možemo služiti bez poznavanja njegovog vokabulara. Učenje vokabulara stranog jezika je izazov za učenike, dijelom zbog veličine same zadaće, a dijelom zbog različitih tipova vokabulara koje treba usvojiti poput izdvojenih riječi, fraza, gramatičkih pojmova, idioma, kolokacija i slično. Učenici su svakodnevno suočeni sa zadaćom usvajanja i pamćenja novih riječi. Jedno od važnih pitanja koje si nastavnik treba postaviti je koji vokabular želi da učenici usvoje i koriste u svom govoru. U procesu usvajanja vokabulara značajnu ulogu imaju i strategije učenja vokabulara.

¹ Ivana Vodogaz i Marijana Juričić – predavači engleskog jezika na Sveučilišnom centru za stručne studije u Splitu

Učenici se često osjećaju frustrirano zbog činjenice da razumiju riječi koje ne znaju samostalno koristiti, a pod pritiskom su i zbog količine novih riječi koje se javljaju u njihovim udžbenicima. Učenje stranog jezika je stoga težak zadatak i iziskuje jako puno truda i vremena.

Poznavanje vokabulara je nešto što se ne može nikada u potpunosti savladati. Ono se vremenom razvija i produbljuje. Srećom, učenik ne treba poznavati sve engleske riječi da bi se mogao kvalitetno služiti tim jezikom. Postavlja se pitanje: koliko je riječi potrebno znati da bi se moglo koristiti određenim jezikom? Znanstvenici (Nation, Waring, 1997) smatraju da učenik treba znati oko 3000 riječi, što uključuje i riječi gotovo istog ili sličnog značenja (npr. help, helping, helped, helpless itd). S toga se nastavnici trebaju prvo usredotočiti na poučavanje najfrekventnijih i najkorisnijih riječi.

Nastavnici su sve više svjesni važnosti vokabulara. Obogaćivanje vokabulara učenika je izuzetno važno, jer riječi koje poznajemo utječu na naš način razmišljanja i percepciju svijeta oko nas. Jedan od razloga zbog kojeg treba poučavati vokabular je povećanje broja riječi koje učenici poznaju i koje će koristiti u različitim edukativnim, društvenim ili radnim situacijama.

Poučavanje se može unaprijediti izvođenjem različitih oblika aktivnosti s riječima. U procesu usvajanja vokabulara značajnu ulogu imaju i strategije učenja vokabulara. Učenici su svjesni da je obogaćivanje njihovog vokabulara neophodno da bi se mogli služiti engleskim jezikom, ali često ne znaju kako to kvalitetno i napraviti. Osposobljavanje učenika za učinkovito i kvalitetno učenje vokabulara i uvođenje interaktivnih aktivnosti u nastavu iziskuje dodatan trud od strane nastavnika, ali, na kraju nastavnog procesa, učenici ne samo da imaju saznanja kako treba učiti vokabular, već i puno više samopouzdanja u njegovom korištenju. Cilj poučavanja je stvarati uvjete u kojima će učenici biti samostalni i neovisni od nastavnika. Ukoliko nastavnik uspije to i ostvariti, učenik će imati koristi od nastave, te će zapamtiti više riječi i nastaviti samostalno učiti strani jezik.

2. STRATEGIJE USVAJANJA VOKABULARA

Prema nekim lingvistima (Ellis, 1997) učenici u načelu usvajaju novi vokabular na dva načina:

- 1) spontano ili implicitno kroz neposrednu izloženost novim riječima i
- 2) namjerno ili eksplicitno, kroz poduku strategija učenja novih riječi

Implicitno učenje je, uglavnom, nesvjesno. S druge strane, eksplicitno učenje podrazumijeva sustavno usvajanje riječi. Većinu riječi, kako na materijem, tako i na stranom jeziku, usvajamo najvjerojatnije spontano. Izravna poduka je, možda, korisnija kod početnika koji raspoložu ograničenim vokabularom. S druge strane, napredniji će učenici više profitirati od vježbi

baziranih na čitanju, slušanju i pisanju. Učenici koji s lakoćom čitaju različite tekstove mogu obogatiti svoj vokabular i bez izravne poduke. Kod implicitnog učenja učenici kroz izloženost jeziku, izvan nastave, usvajaju vokabular i to bez ulaganja posebnog napora. Izravno učenje vokabulara se događa kada nastavnik uvodi u nastavu vježbe koje učenicima usmjeravaju pažnju na vokabular, kao na primjer pogađanje značenja iz konteksta, igre s vokabularom i slično. Kod izravne poduke vokabulara učenik ulaže svjestan napor kako bi zapamtio nove riječi. Učenje vokabulara mora uključivati pamćenje riječi kao i sposobnost njihovog automatskog korištenja u čitavom nizu jezičnih situacija. Rezultati istraživanja ukazuju na potrebu povezivanja implicitnog i eksplicitnog učenja vokabulara.

Riječi se mogu prezentirati na tri načina:

a) samostalno, bez konteksta, sa jednostavnim prijevodom ili sinonimom. Ovaj tip riječi se može naći u nekim udžbenicima.

b) sa jednostavnim objašnjenjem, u frazi ili rečenici. Ovaj tip možemo naći u većini rječnika.

c) izvučene iz teksta, često iz literarnih tekstova, koji su bogatiji kontekstom od gore navedenih.

Često se postavlja pitanje da li riječi treba učiti u kontekstu (npr. čitanjem) ili izvan konteksta (npr. liste s riječima). Stručnjaci smatraju da učenje jezika treba uključiti što veći broj strategija učenja, jer je raznolikost bitan preduvjet za uspješno učenje. Nation (1990) je napisao da učenici trebaju biti osposobljeni za kontekstualno i „ne-kontekstualno“ učenje (*contextual and de-contextual learning*), smatrajući da se ova dva pristupa uzajamno nadopunjavaju.

Da bi učenici usvojili novu riječ, trebaju se s njom i njenim značenjem susresti više puta. Poznavanje riječi uključuje poznavanje značenja riječi, njenog izgovora, gramatičkog ponašanja, kolokacija itd. (Nation, 1990). Uloga nastavnika je da učenicima stvori uvjete da nove riječi upoznaju u različitim kontekstima. Postoje različiti tipovi aktivnosti kojima se pažnja učenika usmjerava na riječi koje trebaju usvojiti. Neke od njih su liste s riječima, učenje u kontekstu, analiza riječi, korištenje rječnika, kao i igre s riječima.

2.1. LISTE S RIJEČIMA (*WORD LISTS*)

Ova tehnika učenja riječi se smatra „ne-kontekstualnom“ metodom, odnosno učenje bez konteksta, te je ona zapravo najkonvencionalnija metoda usvajanja vokabulara u kratkom roku. Mnogi nastavnici, a i učenici, vjeruju da ovom metodom mogu relativno brzo izgraditi vokabular nekog jezika. Ova metoda učenja je nekoliko puta brža od učenja riječi u kontekstu, te ju

je, možda, dobro koristiti za građenje startnog vokabulara. No, treba imati na umu da je ovo tek početak učenja, a za produbljivanje znanja potrebno je još jako puno rada. Problem koji se javlja kod učenja lista s riječima je da učenici uče riječi zajedno s njihovim prijevodom na maternjem jeziku, ili u nekim slučajevima s definicijama iz jednojezičnih rječnika engleskog jezika. No, oni još uvijek nisu u stanju upotrijebiti te riječi u komunikacijskim situacijama. Smatra se da su liste s riječima puno pogodnije za početnike nego za naprednije učenike.

Primjer liste s riječima (word list)

Astound	to fill with surprise or sudden wonder
Confine	to keep or hold in
Elusive	hard to describe or understand
Extinguish	to put out, do away with
Longevity	a long duration of life
persistent	refusing to give up or let go
Remote	far off in place or time
spectacular	making a very unusual or impressive sight or display
Taunt	to insult or ridicule, mock

2.2. UČENJE IZ KONTEKSTA

Daleko najvažnija metoda učenja novog vokabulara je pogađanje značenja nepoznatih riječi iz konteksta. Na taj način usvajamo i većinu riječi na materinjem jeziku. Postoji ustaljeno vjerovanje da riječi lakše usvajamo ukoliko se one nalaze u kontekstu. Kada se učenici susreću s leksičkim jedinicama na ovakav način, nalaze ih u prirodnome kontekstu, što pogoduje usvajanju i pamćenju vokabulara. Uz to, učeći riječi u kontekstu, učenici će usvojiti ne samo leksičke jedinice, već i njihove kolokacije, idiome i slično. Pogađanje značenja iz konteksta je kompleksna metoda koju nije uvijek jednostavno provesti. Premda ovom metodom uvijek i ne uspijemo razumjeti značenje riječi, ona ipak pomaže kod učenja riječi. Napredniji učenici će se ovom metodom lakše koristiti nego oni s lošijim znanjem. Kod ovakvog načina usvajanja novih riječi korisno je zapamtiti riječ sa kontekstom u kojem se ona pojavila. Kada učenik u tekstu naiđe na nepoznatu riječ, on u kontekstu pronalazi dijelove koje će mu pomoći u pogađanju njenog značenja. To mogu biti neke druge riječi, fraze ili rečenice koje se nalaze u okruženju. Međutim, postoje situacije kada sam kontekst nudi malo podataka o značenju nepoznate riječi. Navedena rečenica je takav primjer.

„*We heard the back door open, and then recognised the **bouyant** footsteps of uncle Larry.*“

Riječ „*bouyant*“ u navedenom kontekstu može imati čitav niz značenja, ka na primjer, „teški“, „živahni“, „bučni“, „poznati“ i slično.

Kontekst treba učenicima pomoći odrediti značenje, a to je vidljivo iz slijedećeg ulomka:

„*When the cat pounced on the dog, the dog jumped up, yelping, and knocked over a lamp, which crashed to the foor. The animals ran past Tonia, tripping her; She fell to the floor and began sobbing.*

Tonia's

*brother Felix yelled at the animals to stop. As the noise and confusion mounted, mother hollered upstairs, „What's all this **commotion**?“*

Kontekst nam u ovom ulomku pomaže odrediti značenje riječi „*commotion*“. Autor teksta koristi riječi „*noise*“ i „*confusion*“ koje nam na neki način definiraju značenje nepoznate riječi. Međutim, i ova metoda ima svojih nedostataka, jer čak i kada učenici uspiju odgonetnuti značenje riječi iz konteksta, ona još neće postati dio njihovog aktivnog vokabulara. Da bi učenici uspješno koristili ovu metodu trebaju razumjeti između 95 i 98% riječi u tekstu. S toga je jako bitno ne koristiti ovu metodu prije nego su učenici za nju spremni.

2.3. IGRE S RIJEČIMA

Jedna od čestih metoda koje se koriste u nastavi engleskog jezika su igre. Igre mogu pomoći nastavniku da stvori raznovrsne situacije i kontekste u kojima se jezik koristi. Dobro odabrane igre mogu biti od neprocjenjive vrijednosti, jer učenicima daju mogućnost da u opuštenoj atmosferi uvježbavaju jezične vještine. Uči se brže i lakše, a istovremeno je to i prilika za odmor od monotonih vježbi. Igre su za učenike vrlo motivirajuće jer imaju natjecateljski karakter, a i zabavne su. Učenje uz igru ima svojih prednosti, jer učenici aktivno sudjeluju u nastavnim aktivnostima. Učenje vokabulara kroz igru je učinkovit i zanimljiv način učenja stranog jezika koji se može primijeniti u svakoj grupi. Igre se najčešće koriste kao uvod za zagrijavanje ili na kraju sata ukoliko ostane slobodnog vremena. Međutim, da bi se igrom postigao željeni rezultat, važno je odabrati odgovarajuće igre. Igre se ne koriste samo zbog zabave, već, što je puno važnije, za ponavljanje usvojenog jezičnog gradiva. Učenici na ovaj način, kroz igru, zapravo uče, a da toga nisu ni svjesni.

Navodimo igru „*Word in edgeways*“ kao primjer igre kojom se s lakoćom mogu uvježbavati ranije usvojene jezične vještine, a učenicima je zabavna i zanimljiva.

„*Word in edgeways*“ (konverzacijska igra)

Učenici igraju u paru. Svaki od njih dobije papir na kojem je napisana neobična rečenica. Po mogućnosti rečenicu nauče napamet. Započnu razgovor o bilo kojoj temi, ali pravi cilj igre je da u razgovoru upotrijebe navedenu rečenicu, odnosno, da kroz razgovor stvore kontekst u kojem se navedena rečenica može upotrijebiti.

Primjeri rečenica:

1. The girl was carrying a yellow bag.
2. She kissed him on the head and disappeared.
3. The helicopter landed on the roof of Buckingham Palace.
4. The water was so deep that the animals almost drowned.
5. The dog slipped on the banana skin and broke its leg.
6. The beauty queen made me a sandwich.
7. The king was glad that nobody noticed him .
8. The Spanish student wrote twenty love letters.
9. The fly took off again and landed on my nose.
10. Tihe bottles were full of green water.

Naravno, nastavnici mogu i sami osmišljavati igre za koje misle da mogu najbolje koristiti učenicima. Kao zaključak možemo navesti da su dobri rezultati i pozitivni učinci koji se postižu dobro odabranim igrama dokaz da su one vrlo učinkovita strategija kojom se razvijaju različite jezične vještine, a od posebnog je značaja za vježbanje i obogaćivanje vokabulara.

3. ZAKLJUČAK

Poučavanje vokabulara treba uključiti čitav niz metoda i strategija. Samo jednom metodom se ne može postići željeni cilj usvajanja vokabulara. Postoje različiti oblici učenja ovisno o jezičnoj kompetenciji koju treba usvojiti. Međutim, kod poučavanja vokabulara, možda nije najvažnije odabrati najbolju metodu za učenike, već učenike naučiti tehnike i strategije učenja kojima će se nastaviti koristiti i samostalno, izvan nastave. Sternberg (1987) je zaključio da bez obzira koliko riječi učenici usvoje na satu, to uvijek predstavlja samo mali dio vokabulara koji im je potreban. Najvažnije je koliko će uspješno nastaviti s učenjem novih riječi nakon završetka nastavnog procesa.

4. LITERATURA

1. Andrew Wright, David Batteridge and Michael Buckby: „*Games for Language Learning*“, Cambridge University Press, 1984
2. John Pikulski and Shane Templeton: „*Teaching and Developing Vocabulary: Key To Long-Term success*“, Current Research
3. Nation: I S P „*Teaching and Learning Vocabulary*“, Newbury House, New York, 1990
4. Nation, P., Waring, R.;«*Vocabulary size, text coverage and word lists*», Cambridge University Press, 1997
5. Sternberg, RJ: „*Most Vocabulary is learned from context*“, 1987
6. Margaret G. McKeown, Mary E. Curtis: „*The nature of vocabulary acquisition*“, Hillsdale, Nj, 1987
7. Ronald Carter & Michael Mc Carthy; „*Vocabulary and Language Teaching*“, Longman, 1987
8. Ellis, N. C.; «*Vocabulary acquisition: word structure, collocation, word class and meaning*», Cambridge University Press, 1997

*Ivana VODOGAZ,
Marijana JURIČIĆ*

IMPORTANCE OF VOCABULARY ACQUISITION IN THE TEACHING OF ENGLISH LANGUAGE

Abstract

Students face the task of acquisition and committing to memory of vocabulary every day. Vocabulary teaching is much more than just looking up for unknown words in the dictionary. One of the reasons why it is so important to encourage learning vocabulary is the increase of number words that students recognize and ones they are going to use in varied educational, social or working situations. Acquisition of vocabulary may be very much improved through different interactive activities with words. Experts consider that learning languages should include as many strategies as possible. It is important that teachers create a learning environment where students meet new words in different situations as they usually do in normal circumstances. They can get to new words spontaneously or on purpose through different audio-visual materials, from teachers or native speakers. However, development of students' skills for individual acquisition of new words on their own may be the key issue for the long-term success.

Key words: teaching, vocabulary, strategies, context, acquisition

Jelena MARTINOVIĆ-BOGOJEVIĆ¹

NEKI ASPEKTI KLAVIRSKJE PEDAGOGIJE

-O samostalnom radu učenika-

Rezime

Klavirska pedagogija nameće brojna pitanja na koja su u prethodnim stoljećima odgovarali mnogi pedagozi, od Lista, Antona Rubinštajna, preko Artoboljevskaje, Najgauza, Timakina i drugih velikih imena XX vijeka. U ovom tekstu bavimo se značajnim pitanjem koje se postavlja pred svakog pedagoga- kako je siguran da učenik samostalno vježba na pravi način i kako da se osposobi za samostalan rad? Na ovo pitanje odgovore je dao i ruski pedagog Aleksej Šćapov, koji je u svojoj knjizi o podučavanju klavira iznio vlastita iskustva, težeći da ih postavi kao moguće načine na kojima se uspješno može odvijati nastava klavira.

Ključne riječi: Šćapov, klavirska pedagogija, metodika, samostalni rad učenika, klavirska tehnika, interpretacija.

Kako osposobiti učenika za samostalan rad? - jedno je od ključnih pitanja klavirske pedagogije. Dobre navike, koje pedagog stvara kod učenika po pitanju njegove samostalnosti, predstavljaju ključnu komponentu pedagoškog procesa, od koje zavisi i sam učenikov progres. Načini rješavanja muzičkih i tehničkih problema svakako da se proučavaju na samom času. Pedagog vježba sa učenikom, trudeći se da mu na što jasniji način objasni u čemu se sastoji određeni zadatak i na koji način se on može savladati. Po Alekseju Šćapovu (*Metodika nastave klavira*), proces sticanja dobrih navika u samostalnom radu sadrži mnogobrojne komponente:

1. Osnovna navika koja treba da bude usađena u učenikov proces sviranja je navika „prethodnog razmišljanja“, a odnosi se na predstavljanje

¹ Jelena Martinović-Bogojević, stručni saradnik na Muzičkoj akademiji na Cetinju.

u svijesti svakog zadatka u kompoziciji, prije njenog izvođenja. Pedagozi često zanemaruju ovu naviku, kojom se razvija učenikova koncentracija i svjesnost o onome što treba odsvirati, i što je još važnije, kako treba odsvirati. Bez prethodnog razmišljanja učenik će u najvećem broju slučajeva početi kompoziciju, pa će se ponovo vraćati na njen početak, usljed nepreciznosti i nesigurnosti koja se javila zbog pomanjkanja koncentracije i svijesti o tome šta svira. Kako bi sam čas bio što produktivniji, pedagozi bi trebalo da u sklopu „prethodnog razmišljanja“ uvrste i učenikov usmeni referat o tome koja su mjesta u kompoziciji posebno zahtjevnija, koja mu predstavljaju teškoću i pokaže način na koji je ta mjesta vježbao kod kuće. Tako će pedagog imati konkretan uvid u učenikov način rada, koji zavisi od toga koliko je prihvatio pedagogove instrukcije sa prethodnih časova. Još jedan savjet koji Šćapov daje je da učenikove ruke za vrijeme „prethodnog razmišljanja“ ne budu na klavijaturi :“učenici uvijek teže da za vrijeme razmišljanja napipaju dirke, a to im prije škodi nego pomaže: slučajni položaj prsta nad ovom ili onom dirkom često smeta tačnom čitanju bilo visine tona, bilo prstoreda.“²

2. „Međuvremeno razmišljanje“ je navika da učenik, ponavljajući neki odlomak u zadatoj kompoziciji, umije da primijeti šta mu nije uspjelo, i da pri svakom narednom ponavljanju njegovo sviranje bude uspješnije. Preporučuje se da i u ovom slučaju učenik, prije ponavljanja, skloni ruke sa klavijature, kako bi se izbjeglo rutinsko sviranje, koje lako može da pređe u automatizam.

3. Najsloženiji segment u vaspitavanju „misaonog sviranja“ je svakako „zaključno razmišljanje“. Mnogi pedagozi traže na času od učenika da nakon odsvirane kompozicije, usmeno objasni šta je sve nedostajalo u njegovom sviranju, koja mu mjesta nijesu izašla kako je želio, šta je propustio u sviranju, a toga je svjestan. Ovaj način samokritičkog osvrtu predstavlja jedan od osnovnih segmenata sticanja kulture da učenik „sluša sebe“. Upravo je zadatak „slušati sebe“ jedan od najtežih koji se postavlja pred učenika. Pri tom se često ne vodi računa o načinima na koje treba razvijati učenikov unutrašnji sluh i mentalni muzički razvoj u kom se, po principima „Psihotehničke škole“ cijeli izvođački proces prethodno treba odvijati u glavi, što je jedini način da se sviranje ne pretvori u automatizovani proces u kom „glava prati prste, umjesto da prsti prate glavu“ (frazu koju pedagozi često ponavljaju svojim učenicima), i pri čemu učenik očekuje da samim ponavljanjem (po inerciji), sviranje treba da bude bolje.

4. Proces „misaonog sviranja“ treba da bude postavljen tako da pedagog izgrađuje kod učenika sposobnost da kompoziciju, u dijelu koji se odnosi na preslušavanje zadatog materijala, već pri prvom sviranju na času izvede sa što manje propusta. Mnogi učenici očekuju od pedagoga da njihovo izvođenje

² Aleksej Šćapov *Metodika nastave klavira*, Umetnička akademija u Beogradu, Muzička akademija, Beograd, 1963., str.42

iste kompozicije preslušava više puta, ili da se odmah uključe sa instrukcijama, prekidajući učenika, što svakako doprinosi da se učenik ne trudi da pri prvom izvođenju mobilize svoje kapacitete, prethodno procijeni tempo, razmisli o osnovnoj dinamičkoj koncepciji i stekne vještinu kontrole izvođačkog aparata.

5. Samoinicijativa u pogledu dinamičkog osmišljavanja komada, i svaka spontana reakcija u doživljavanju i ispoljavanju izražajnog sviranja trebaju biti podržane jer u ovoj fazi učenik umnogome zavisi od pedagoga. Ovdje spada i neophodno insistiranje pedagoga da učenik uvijek svira „lijepim tonom“, što podrazumijeva i rad na različitim vrstama dodira, od kojih zavisi boja tona (toushe).

6. Dugotrajnim radom na jednom klavirskom djelu, neminovno je da dio tehničkih problema pređe u već pomenuti automatizam. Automatizacija pokreta u brzim tempima je poželjna, čak se upornim vježbanjem do nje i dolazi. Ovo predstavlja olakšavajući segment u sviranju kompozicija u brzim tempima, ali ne treba zaboraviti da se vraćanje na sporija tempa već naučenih kompozicija pokazalo kao jedini način da se u svijesti jasno zadrže pokretne slike i proanalizira kontura same kompozicije, kako bi se pri javnom nastupu pokreti mogli kontrolisati, bez nepoželjnih efekata mehaničkog sviranja, koje se pri odgovornom izvođenju uvijek otkrije.

Aleksej Šćapov u svojoj knjizi dijeli način rada i vaspitavanje učenika na djelove uslovljene različitim fazama u savladavanju klavirskog djela. Početna etapa rada karakteristična je po sljedećim segmentima:

1. upoznavanje kontura zvučne forme (visina i ritmika u elementarnom smislu riječi),
2. čitanje i osmišljavanje oznaka,
3. analiza osnovnih tehničkih elemenata (prstored, lukovi),
4. opažanje najosnovnijih oblika dinamičkog izraza i
5. početno upoznavanje sa sadržajem komada u muzičko- teorijskom smislu (osnovna analiza oblika, harmonije, solfediranje komada)

Većina pomenutih segmenata spada u proces „čitanja notnog teksta“. Formirani pijanisti ih mogu obuhvatiti i čitanjem „prima vista“, dok se kod učenika nižih razreda ovom procesu mora pokloniti velika pažnja. Naviku čitanja svih oznaka (ne samo visinskih) treba stvarati od prvih časova. U tom smislu je solfediranje, dakle čitanje ili propjevavanje notnog teksta, od velikog značaja. Šćapov napominje: „Obična nepravilnost prilaženja početnom čitanju- čak i kod pažljivih učenika- sastoji se u tome što se oni ili ne popravljaju pri primijećenoj grešci i sviraju nešto što nije uspelo, ne pogledavši dobro šta zapravo nije uspelo. I jedno i drugo daje loše rezultate i greška se iznova

pojavljuje“.³ Šćapov u analizi početnog stadijuma rada na klavirskom djelu ističe da učenik treba da nauči kada napraviti „popravne zastoje“, a kada „preventivne zastoje“. Svjedoci smo da se učenik, kada napravi grešku, obično vraća na početak kompozicije, ili na neku drugu cjelinu, umjesto da ponovi ono mjesto na kom je greška nastala. Još su zanimljiviji „preventivni zastoji“ koje je poželjno praviti prije nego se odsvira neko složeno mjesto, kada učenik treba pogledom da obuhvati problem i pripremi poziciju šake, kako bi izbjegao netačnosti u čitanju teksta.

Zbog polifone strukture klavirske muzike, nezaobilazan dio čitanja teksta odnosi se na odvojeno sviranje dionica lijeve i desne ruke. Pri spajanju ruku često dolazi do pojave prstorednih netačnosti, netačnosti artikulacije, netačnosti u vođenju glasova. Zato je neophodno vraćati se odvojenom sviranju. Pri polifonim djelima složenijeg tipa, poput fuga J.S. Baha, neophodno je i sviranje po glasovima, kako bi se osvijestilo slušanje glasova po horizontali, što predstavlja posebnu poteškoću pri izvođenju polifonije.

Za učenike niže škole neophodno je „brojati naglas“, međutim, kao prošireni rad na ritmici, potrebno je čitati glasove *parlato*. Kod učenika koji nemaju razvijen osjećaj za ritam, što je za pedagoge u velikoj mjeri pokazatelj odsustva muzičkog talenta, više nego što je to nedostatak sluha- koji se do neke granice može i razvijati, potrebno je da se pribjegne i drugim metodama analize ritma, kao što je „unifikacija ritmike“. „Unifikacija ritmike“ podrazumijeva usitnjavanje dužih notnih vrijednosti kraćim, pa se tako cijela nota kuca kao četiri četvrtine, dok se pauze ispune sviranjem četvrtine na bilo kom tonu. Tako je učeniku jasniji odnos između dužih i kraćih notnih vrijednosti.

Izgovaranje prstoreda, bez sviranja, ili imenovanje svakog prsta prije njegovog sviranja- jedan je od mogućih (svjesnih) načina usvajanja prstoreda. Kada učenik stekne određenu zrelost, neće biti potrebno da mu pedagog dopunjuje prstored. Učenika treba naučiti po kom principu se piše dobar prstored- istovremeno mu objašnjavajući značaj pozicije i promjene pozicije u sviranju.

Učenici često ne obraćaju pažnju na artikulaciju, očekujući da im pedagog u nekoj od narednih faza rada skrene pažnju na ovaj važan segment. Kultura čitanja teksta kroz sve oznake koje stoje u notnom tekstu treba da bude osnovni cilj pri pravilnom i brzom dešifrovanju nove kompozicije.

Početna faza čitanja teksta završena je kada učenik u umjerenom tempu može bez zastajkivanja da odsvira kompoziciju u cjelini, poštujući osnovne agogičko- dinamičke oznake.

Najsloženija faza rada na klavirskom djelu je svakako „srednja faza“ u kojoj učenik radi na detaljima, kako Šćapov navodi: „produbljenju izražajnosti sviranja (...) svirati u pravilnom tempu sa potrebnim emocionalnim

³ *Ibid*, str. 49

raspoloženjem (...) uništenje „krikova“ i „provalija“ i raspored zvuka po vertikali, nalaženje potrebnog kolorita“.⁴Ovdje treba napomenuti da upravo u srednjoj etapi rada dolazi do izražaja učenikova individualnost, specifikum grešaka koje on pravi, mjesta koja mu idu teže, nego nekom drugom učeniku iz klase. Upravo je u srednjoj fazi pedagog taj koji treba da se prilagodi različitoj percepciji u posmatranju jedne kompozicije.

Još je jedna zamka moguća u vaspitavanju rada na srednjoj etapi, a to je posebno, odvojeno tretiranje određenih zadataka. Šta to podrazumijeva? Ako se učenik u određenom periodu bavi učenjem kompozicije napamet, u njegovom sviranju neće biti postignuta odgovarajuća izražajnost, ukoliko forsira dinamiku, može doći do karikiranja, ili prenaplašenosti nekih dinamičkih elemenata. Povezivanje više komponenti, jedan je od osnovnih zadataka koje učeniku treba nametnuti, kako bi sviranje u svim fazama težilo ozbiljnom pijanističkom pristupu i slojevitosti.

U radu na izražajnosti, posebnu pažnju svakako treba posvetiti poštovanju autorskih oznaka. Svjatoslav Rihter često je govorio da je u notnom tekstu napisano sve, samo ga treba znati čitati, i da bez obzira na vjernost tekstu, uvijek ostaje nešto što nije do kraja iskazano. Pri vjernom tumačenju teksta treba se čuvati od njegovog šabloniziranja i pojednostavljenog tumačenja. Upravo iz tog razloga „rad na izrazu“ kako ga Šćapov naziva, ostvaruje se kroz različite načine i eksperimente. Pri tom je u srednjoj fazi neophodno da učenik nauči kompoziciju napamet što ranije. Kako bi učenik u izvođenju ispunio ono što osjeća i čuje u unutrašnjem sluhu, potrebno je da ga pedagog nauči na koji se način radi na detaljima, vraćajući ga na novo otkrivanje pojedinih glasova, melodije, njene pratnje, kroz izdvajanje tih elemenata i posebnom radu na njima. Ovo raslojavanje muzičkog djela na strukturalne elemente koje treba proslušati, ujedno je i traganje za samim načinima –kako „uzeti“ određeni ton, kojim karakterom odsvirati frazu i šta to podrazumijeva u pogledu same tehnike.

Šćapov smatra da rad na pokretno teškim djelovima ima dvije forme:

- a) način višestrukih ponavljanja
- b) način postepenog produžavanja.

Način višestrukih ponavljanja podrazumijeva rad na konkretnom tehničkom problemu, izdvajanja teškog mjesta iz klavirskog djela i njegovog „višestrukog ponavljanja“ kroz koje se postiže i izvjesni automatizam i motoričnost prstiju. Često se ovi problemi javljaju u promjeni pozicije u okviru nekog pasaža, pa je neophodno upravo to mjesto provježbati. Sa druge strane, pod uticajem pomenutog automatizma, to mjesto postaje izolovano i u procesu izvođenja djela, kod učenika je baš ono kamen spoticanja, ukoliko se ne primijeni i „način postepenog produžavanja“ u kom se izdvojenom mjestu

⁴ *Ibid.*, str. 54

dodaju djelovi takta koji mu prethode i koji slijede, kako bi se ono postupno vratilo u kontekst muzičkog djela i povezalno na prirodan način.

Proces aktivne nastave klavira predstavlja još jedan bitan segment u izgradnji samostalnosti kod učenika. Šta to podrazumijeva? Čas klavira, kao proces individualne nastave, predstavlja u najvećem broju slučajeva rad koji je dirigovan od strane pedagoga. Rijetki su oni pedagozi koji daju prostor učeniku za ispoljavanje mišljenja o koncepciji klavirskog djela, njegovog shvatanja interpretacije. Da bi pedagog bio svjestan šta je učenik razumio od onoga što mu je na prethodnom času rečeno, neophodno je da, osim sviranja, kao nezaobilaznog načina „provjere znanja“, učenik iznese svoje mišljenja kroz analizu vlastitog sviranja. Prilikom izvođenja nekog djela na času, kada pedagog provjerava koliko je učenik napredovao, dešava se da učenik ne može izvesti sve što je „navježbao“. Stoga je neophodno da se upravo učenik, nakon izvođenja, izjasni šta je ono što smatra da mu nije uspjelo, pa čak i da demonstrira način na koji je neuspjele djelove kompozicije vježbao kod kuće. Ovo će umnogome olakšati pedagogu da sagleda koliko je detalja učenik zapamtio sa prethodnog časa i koliko se i na koji način rukovodio datim instrukcijama, jednostavno rečeno- da li je samostalno radio na pravi način. U psihološkom smislu, to će doprinijeti i samokritičnosti učenika, zapažanju nedostataka i kvaliteta ne samo u svom sviranju, već i u sviranju drugih, kao i osjećanju uvažavanja njegovog mišljenja na času i saznanja da je rad na klavirskom djelu uistinu stvaranje zajedničke koncepcije i zajedničkih tumačenja učenika i pedagoga. Ovakav pristup će doprinijeti stvaranju samopouzdanja kod učenika, kako tokom vježbanja, sviranja na času, tako i tokom javnih nastupa.

Literatura:

Aleksej Ščapov *Metodika nastave klavira*, Umetnička akademija u Beogradu, Muzička akademija, Beograd, 1963.

Анна Артоболевская: *Первая встреча с музыкой*, Всесоюзное издательство «Советский композитор», Москва, 1985.

Kršić Jela : *Metodika klavirske nastave*, Beograd, 1966.

SOME ASPECTS OF PIANO PEDAGOGY

-Individual work of a student-

Abstract

Piano pedagogy raises a number of questions that many pedagogues tried to answer in previous centuries such as Liszt, Anton Rubinstein, Artoboljevskaja, Neigauz, Timakin and other great names of 20th century. An important questions are dealt here in this paper that every pedagogue has to answer – What makes him sure that his disciple practices individually in the proper manner and how to help a student to become independent in his work? Russian pedagogue Aleksey Ščapov gave answers to these questions in his book on piano teaching based on his personal experience, suggesting his models for successful delivery of piano teaching.

Key words: Ščapov, piano pedagogy, methods, individual work of a student, piano technique, interpretation

Duško BJELICA¹

METODE OBUČAVANJA I TRENIRANJE

Rezime

Sportski trening je multidisciplinarna nauka, bazirana na nizu značajnih naučnih disciplina. Svaki rad, čija je osnovna tendencija da tumači materiju vezanu za **sportski trening**, mora da sadrži sve postulate naučnih disciplina, koji imaju svoju praktičnu primjenu u **sportskom treningu**. Obrazovanje stručnjaka, koji izlažu materiju **sportskog treninga** mora biti multidisciplinarne prirode. Sportski pedagog može da bude samo ona ličnost, koja operiše najmanje sa dva faktora:

- Prvo, da dobro poznaje naučne discipline kao što su fiziologija, biomehanika, pedagogija, psihologija, metodologija i kibernetika.

- Drugo, da posjeduje sposobnost da sve postulate navedenih naučnih disciplina primijeni u sportskoj praksi.

1. Uvod

Opšte je shvatanje da sport predstavlja takmičenje više ljudi u nečem zajedničkom za sve učesnike. Redosljed uspješnosti se određuje u metrima (daljina, visina), u jedinici vremena (brzina, izdržljivost), u kilogramima (snaga, sila), u poenima (sportske igre, pojedinačno i grupno), i u bodovima (ocjenjivanje).

Kroz istoriju, sport se razvijao sa stalnom tendencijom porasta sportskih rezultata. Da bi se sportski rezultat poboljšao, odgovori na pitanja: **šta, kako, koliko i kada** bili su sve složeniji.

¹ Prof. dr Duško Bjelica, Fakultet za sport i fizičko vaspitanje, Nikšić

U početnoj fazi razvoja sporta su pobjeđivali ili pojedinac ili ekipa, oni koji su bolje uvježbali tehniku kretanja. Kada su se tehnička znanja između rivala približno izjednačila, onda su pobjeđivali ili pojedinac ili ekipa, oni koji su bolje razvili silu mišića. Kada su se sile mišića između rivala približno izjednačile, onda su pobjeđivali ili pojedinac ili ekipa, oni koji su bolje razvili, pored mišićne sile, brzinu i nervno - mišićne reakcije. Kada su se brzine reagovanja između rivala približno izjednačile, onda su pobjeđivali ili pojedinac ili ekipa, oni koji su bolje razvili i izdržljivost. Kada su se sposobnosti izdržljivosti između rivala približno izjednačile, onda su pobjeđivali ili pojedinac ili ekipa, oni koji su bolje primijenili strategiju i taktiku u određenom sportu. Kada su obje strane najbolje primijenile strategiju i taktiku u određenom sportu, onda su pobjeđivali ili pojedinac ili ekipa, oni koji su bili psihički jači.

Samo ovih nekoliko osnovnih faktora, od kojih zavisi sportski rezultat, ukazuju koliko je složen put do dobrog sportskog rezultata. Svaki od navedenih činilaca ukazuje da se sportski rezultat gradi na bazi više naučnih disciplina, na osnovu čega se može ustanoviti da sport nosi multidisciplinarno obilježje.

U svom razvoju sport je dostigao neslućene razmjere. U prenosnom smislu ostvarila se formula održavanja vlasti „panem et circenses, (hljeba i igara)”. Godišnji bilansi oko sporta znatno premašuju bilanse velikih multinacionalnih kompanija, tako da je interesovanje za sport poraslo. Budući da je sport postao sredstvo, preko kojeg može da se stiču materijalna sredstva, komercijalni efekat je sve više počeo da ulazi u sport, tako da je menadžment ušao u sport na velika vrata. U određenom smislu menadžment je unio i neki red u sportu. Pošto se menadžment realizuje na logičkom sistemu sa osnovnim postulatima kao što su planiranje, organizacija, kadrovi, rukovođenje i kontrola, ti postulati su našli svoju praktičnu primjenu i u sportskom treningu.

1.2. Tehnika

Izraz tehnika nije baš najadekvatniji izraz, ali se on toliko odomaćio da u sportskim krugovima svako zna da se pod tim pojmom podrazumijeva struktura određenog sportskog kretanja. Na osnovno pitanje **šta** da se radi, odgovara se projekcijom jedne tehnike na konstituciju određenog sportiste. Kada sportista primjenjuje određenu tehniku, on je prilagodi sopstvenoj konstituciji, što predstavlja njegov lični stil.

Osnovni elementi tehnike su zamah i odraz. Nizom zamaha i odraza, sukcesivno i simultano povezanih u otvorene i zatvorene kinetičke lance, čije su karike aktuelni djelovi aparata za kretanje, obrazuje se složeno sportsko kretanje. U toku tog kretanja, određeni mišići prelaze iz distrakcije u kontrakciju i obratno. Kontrakcija je, zavisno od složenog kretanja, dozirana, tako da se isti

mišići, u toku jednog složenog kretanja, više puta mogu naći u miometrijskoj, izometrijskoj ili pliometrijskoj kontrakciji, odnosno distrakciji.

Čovječji aparat za kretanje je nehomogeno tijelo, sastavljeno od 15 približno homogenih segmenata. To su dva stopala, dvije potkoljenice, dvije natkoljenice, dvije šake, dvije podlaktice, dvije nadlaktice, kaudalni dio trupa, kranijalni dio trupa i glava.

Svaki od navedenih segmenata, u toku složenog kretanja, vrši pokret u zglobu, kojim je vezan u sistem aparata za kretanje i kreće se u sastavu kretanja cijelog sistema. Svaki pokret u zglobu je obrtanje.

2. Obučavanje

Put od prvih pokušaja pa do relativno konačnog dinamičkog stereotipa je vrlo složen, a za mnoge pojedince i nedostupan. Da bi se odgovorilo na pitanje **kako** se usvaja tehnika složenog kretanja, neophodno je prije toga poznavanje tog složenog kretanja. Poznavanje tog kretanja nije samo vizuelna predstava, nego i sadržajno poznavanje prirode svih aktuelnih unutrašnjih i spoljašnjih sila, kao i karakter njihovog djelovanja u prostoru i vremenu.

U praksi sportskog treninga najčešće se primjenjuju sljedeće metode obučavanja:

1. Analitička metoda obučavanja.
2. Sintetička metoda obučavanja.
3. Kompleksna metoda obučavanja.

2.1. Analitička metoda obučavanja

Svako složeno kretanje može da se podjeli na segmente, tzv „dinamičke cjeline”, koji se prvo odvojeno obuče, pa se poslije međusobno povezuju.

Ova se metoda najčešće koristi prilikom obučavanja složenih sportskih kretanja. To su najčešće jednoaktna ili aciklična složena kretanja, koja su mnogo složenija od cikličnih, odnosno ponavljajućih prostih pokreta, kao što su trčanje po stazi, trčanje na skijama, trčanje na klizaljicama, trčanje na koturaljkama, plivanje, vožnja biciklom, veslanje i slično. Jednoaktna kretanja su sastavljena od sukcesivno povezanih faza, i nije ih uvijek lako uvježbati. Zbog toga se ona razlažu na tzv „dinamičke cjeline”, koje bi mogle da predstavljaju nezavisne pokrete. To znači da se jedno složeno kretanje ne bi moglo razložiti ne sekvence složenog kretanja ni po prostoru ni po vremenu nego prema navedenim „cjelinama”.

Tako se, na primjer, prosti skokovi, kao što su skok u vis ili skok u dalj, skokovi na gredi, saskoci sa sprava, skokovi u vodu i slično, mogu podijeliti

na fazu zaleta, na fazu pripreme za odskok, na odskok sa fazom leta, i na doskok. Složeni skokovi, kao što su skok s motkom, troskok, gimnastički preskoci preko sprava i sl, mogu se podijeliti na fazu zaleta, na fazu pripreme za odskok, na odskok sa prvom fazom leta, na drugi odraz sa drugom fazom leta i na doskok.

Tipično za fazu zaleta je način i brzina kretanja. Ako je to skok gdje se ne traži maksimalna, nego optimalna brzina zaleta, onda se na osnovu poznavanja mišićnog efekta u sljedećoj fazi, određuje potrebna brzina zaleta. Optimalna brzina zaleta je najtipičnija kod skokova u vis i kod skokova u vodu. Ako je manja od optimalne, neće se dovoljno iskoristiti za postizanje maksimalnog odskoka. Ako je veća od optimalne, neće moći da se izvrši maksimalni odskok. U slučaju faze pripreme za odskok, prema prethodno izmjerenim mišićnim potencijalima, određuje se najbolji ugao uzdužne ose aparata za kretanje u odnosu na napadnu liniju zaleta. Sljedeća faza, faza odskoka, je osnovni dio svakog jednoaktnog skoka, i ona se ostvaruje sukcesivnom kontrakcijom većih-jačih, pa sve manjih-slabijih aktuelnih mišićnih grupa. Faza leta je samo posljedica faze odskoka, pa se analizom ove faze mogu provjeravati dvije prethodne faze. U fazi doskoka istražuje se ili zauzimanje ravnotežnog položaja (nakon preskoka preko gimnastičke sprave ili saskoka sa nje), ili produžavanje daljine skoka (kao što je slučaj kod skoka u dalj i troskoka), ili pravilnog uranjanja u vodu (kod skokova u vodu), ili „prizemljenje”, pri kojem neće doći do većeg potresa, ili povređivanja (skok u vis, skok motkom).

Takođe se i impulsi potiskivanjem i bacanjem, koji se sreću u atletici, sportskim igrama i drugom, mogu analitički uvježbavati, razlažući ih na „dinamičke cjeline”. Prva takva „cjelina” bi bio zalet, izmahivanje, nagib i slično, gdje je cilj da se postigne takav položaj i takva brzina, da se u sljedećoj fazi postigne optimalni nagib i optimalna brzina kretanja sportiste i sprave, tipično za start. Druga faza bi bilo prestizavanje sprave, priprema za zamah. Cilj je da se u ovoj fazi težište tijela spusti na niži nivo, da se kranijalni dio sa spravom pomjeri nazad u odnosu na smjer bacanja, i da se međusobno udalje pripoji aktuelnih mišića. Treća faza je izbačaj ili faza maksimalnog napona, u kojoj je glavni cilj da se postigne najveća brzina kretanja i da se saopšti optimalni ugao kretanja sprave, to jest da se na spravu (kuglu, disk, koplje, kladivo, na sve oblike lopti i slično) djeluje sa što većom silom, na što dužem putu za što kraće vrijeme. Četvrta faza je faza održavanja ravnoteže, doskok za nastavak kretanja i slično.

2.2. Sintetička metoda obučavanja

Svako složeno kretanje može da se obučava u cjelini, što sve zavisi prvo od stepena složenosti tog kretanja, a drugo, od motorno-koordinacionih

sposobnosti budućeg sportiste. Iz tih razloga se sintetički metod obučavanja najčešće primjenjuje u radu sa koordinaciono nadarenim početnicima, i kada se uvježbava neko sportsko kretanje, čija složenost nije mnogo zahtjevna. Takođe se ovom metodom uvježbavaju i ona jednoaktna kretanja, koja ne mogu da se razlože na „dinamičke cjeline”. Ni jedno složeno kretanje nije idealno uvježbano. Moglo bi se reći da idealno uvježbano kretanje u sportskoj praksi i ne postoji, jer se u toku razvoja jednog sportiste dešavaju promjene. Te se promjene dešavaju na nivou sile, brzine i izdržljivosti, na nivou promjene morfološkog statusa, kao i u sferi složenog psihičkog razvoja. Naime, dijalektički posmatrano, svaki sportista, „danas nije onaj isti, koji je bio juče, niti će sutra biti onaj, koji je danas”, tako da se ista tehnika mora u „hodu” prilagođavati tim promjenama. To znači da se sintetička metoda obučavanja nastavlja, i kada je sportista već relativno savladao to kretanje.

2.3. Kompleksna metoda obučavanja

Najčešći oblik obučavanja je obučavanje kompleksnom metodom. Pokušava se sintetičkom metodom, i kada se utvrde oni segmenti, koji se teže obučavaju, onda se oni izdvajaju u „dinamičke cjeline”, pa se obučavaju analitičkom metodom. U toku obučavanja se sve bolje vlada težim segmentom tehnike. On se uključuje u cijelo kretanje, i ukoliko se skladno ne uklapa u dinamički stereotip tog kretanja, ponovo se izdvaja, analitički se obučava, pa se opet prelazi na sintetički metod obučavanja.

3. Treniranje

Glavni elementi sporta odvijaju se sukcesivno, formirajući psihomotornu cjelinu sistemom baze i nadgradnje. Prvu fazu predstavlja teoretsko usvajanje koncepta aktuelnog kretanja. Nakon toga počinje sljedeća faza, a to je obučavanje. Tek kada se složeno kretanje savlada na relativno najvišem psihosomatskom nivou, prelazi se na sljedeću fazu – treniranje. Suštinu treniranja predstavlja stalna tendencija razvoja elementarnih biomotornih dimenzija i usavršavanje dinamičkog stereotipa.

Budući da je sportski trening kapitalna tematika ovog udžbenika, u ovom, uvodnom dijelu, dovoljno je naglasiti da je proces treniranja vrlo složen, obilježje mu je multidisciplinarno, i ne može se sprovesti, ukoliko se ne sprovodi timski, pri čemu se pod terminom „timski rad” pretpostavlja rad tima struka, tj makar ga sprovodio i jedan čovjek, koji poznaje relevantne naučne discipline. U ovom slučaju timski rad nije timski, ako ga sprovodi više ljudi, koji imaju istu kvalifikaciju.

Ako je riječ o sportskom treningu, onda se polazi od osnovne pretpostavke, da se kod sportista, koji su prošli obuku i savladali tehniku kretanja do svog najvišeg nivoa, prelazi na sljedeću fazu, gdje se protežirana biomotorna dimenzija podiže do relativno najvišeg nivoa. Konkretno, ako se radi o određenoj sportskoj disciplini, gdje je npr. eksplozivna sila dominantna biomotorna dimenzija, onda je glavni zadatak sportskog treninga da se, uz održavanje tehnike kretanja na najvišem nivou, podigne i eksplozivna sila do najvišeg nivoa.

Da bi se postigao taj cilj, neophodno je na bazi adekvatnih testova konstruisati jedan relativno sveobuhvatni plan i program treninga, u kome bi se problematika rješavala sa više aspekata. Prije nego što bi se počelo sa konstruisanjem planova i programa, neophodno je odrediti sistem pri izboru sredstava za razvoj aktuelnih biomotornih dimenzija.

a) Postoji veliki broj mogućnosti pri izboru sredstava za poboljšavanje statusa elementarnih biomotornih dimenzija. Da bi se iz mnoštva mogućih selektirala ona najadekvatnija sredstva treninga, izboru tih sredstava se prilazi **kibernetičkom** metodom.

b) Zbog velikog broja sportskih disciplina, koje se razlikuju i po formi i po sadržaju, neophodno je **sistemizovati** sve sportove, ne prema formi, nego na jedan sadržajan način.

c) Sljedeći zadatak u planiranju sportskog treninga odnosio bi se na **izbor** sportske discipline prema psihosomatskoj konstituciji budućeg sportiste.

d) Sljedeći aspekt je fiziološke prirode, i prema podacima, koji su sistematski objavljeni u međunarodnim indeksiranim edicijama, može se zaključiti da je razvoj **fizioloških** funkcija dominantan u programiranju treninga za vrhunske sportiste.

e) Pošto se, prilikom sportskog treniranja, radi o ljudskom biću, sadržaju treninga se prilazi i sa **psihološke** strane sa tendencijom da se i fizički i psihički tretmani usaglase.

f) Način sprovođenja vrhunskog treninga nije jednostavan. Pošto se trenira u prosjeku nekoliko sati dnevno, a opterećenja u toku treninga se penju do gornjeg nivoa opterećenja (do otkaza), prilikom čega dolazi do visoke psihičke napetosti, sportski **pedagog** za svaki trenutak svog djelovanja određuje i pedagoški postulat, koji će da koristi u datom trenutku.

g) Svi navedeni faktori neizostavno moraju da budu obuhvaćeni detaljnim **planom i programom** treninga, konstruisanim po mikro- mezo- i makrociklusima, sa tendencijom da se količine opterećenja tačno doziraju, kako bi generalna linija poboljšanja odgovarajućih biomotornih dimenzija, u situacionim uslovima, imala svoj optimalan uspon.

Zaključak

Pedagog sporta treba da bude na tom nivou, da zna sasvim pouzdano da odredi, da li će se, za buduće sportiste raznih psihosomatskih konstitucija, koristiti sintetički, analitički ili kompleksni metod obučavanja. Onaj sportski učitelj, koji obučava buduće sportiste, ne mora da bude vrhunski izvođač tog kretanja, ali mora da bude dobar pedagog, dobar teoretičar i dobar praktičar. Bazični faktor u njegovom poslu je sposobnost da u kontaktu sa budućim sportistima, u toku procesa obučavanja, zna da odredi kada i kako se od poznatog može preći na nepoznato, kada i kako se od lakšeg prelazi na teže, kada se i kako prelazi od prostog ka složenom. Tek kada se ovi elementarni didaktički principi modifikuju prema određenoj sportskoj disciplini, kao i prema određenom sportisti, može da se sagleda koliko sportski učitelj mora teoretski da bude obrazovan. Bazična postavka obučavanja je da se naučnim pristupom utvrdi greška u jednom složenom kretanju. Zatim da se, takođe naučnim pristupom, utvrdi uzrok toj grešci. U nastavku naučne studije, utvrđuje se metodologija odstranjivanje uzroka, i tek kada se odstrane uzroci, neće se pojaviti ni njihove posljedice, odnosno neće se pojaviti greška.

Psihosomatska konstitucija kod budućih sportista, koji još nijesu stasali, nije uvijek ista. Ona je u stalnom razvoju, koji se manifestuje u neprekidnim kvalitativnim i kvantitativnim promjenama. Sportski pedagog mora da bude dovoljno obrazovan i da prati te promijene, i na osnovu tih promjena da određuje koju će metodu obučavanja da primjeni. Pored toga, on će, prema trenutnom psihosomatskom statusu svakog pojedinca, da odredi da li će određeno kretanje teoretski da objašnjava, da li će da razvije dijalog, navodeći učenika da sam dođe do zaključka ("AHA!" sindrom), da li će to da nacrti ili to isto da sam pokaže, ili da to pokaže vrhunski stručnjak, prisutan kao pomoćnik sportskog pedagoga, ili da se prikaže filmski snimak vrhunskog izvođača.

Didaktički principi i nastavne metode su i sastavni dio sportskog treninga, i njihova naučna primjena u praksi biće objašnjena u jednom od poglavlja sportskog treninga.

Literatura:

Ahmetović, Z.(1986): Metoda definisanja optimalnog potencijala u biomotornom i kardioresptomom prostoru vrhunskih sportista. Doktorska disertacija, FFK Beograd.

Bjelica, D.: Pedagoški postulati u procesu sportskog treninga, Vaspitanje i obrazovanje, časopis za pedagošku teoriju i praksu, str 200-207., Podgorica, 2005., YU ISSN 0350-1094

Bjelica, D. (2006): Sportski trening , CSA, Podgorica-Nikšić.

Đorđević, J. i sar.(1992): Pedagogija. Naučna knjiga, Beograd.

Guyton, A. C. (1985): Medicinska fiziologija, Medicinska knjiga, Beograd-Zagreb.

Volkov, N.I., Bjelica, D., Radunović, G.: Bioenergetski kriterijumi izdržljivosti sportista,

„Sport Mont”, Podgorica, 2005/6-7.(Prvi kongres CSA, Kotor 2005.).

Volkov, N.I., Bjelica, D., Radunović, G.: Bioenergetski problemi-vrhunskih dostignuća u sportu, „Sport Mont”, Podgorica, 2005/5.

Živanović, N. (2000): Epistemologija fizičke kulture, Niš.

Duško BJELICA

INSTRUCTION METHODS AND TRAINING

Abstract

Sport training is a multidisciplinary science, based on a series of significant scientific disciplines. Each work with its basic tendency to interpret the matter of **sport training** must contain all the postulates of scientific disciplines that have their practical application in the **sport training**. Education of experts, who present the matter of **sport training**, must be of a multidisciplinary nature. Sport pedagogue can be only a person who operates at least in two fields:

- First, that person must be familiar with disciplines such as physiology, biomechanics, pedagogy, psychology, methodology, and cybernetics.

- Secondly, that person must possess an ability to apply all the postulates of these scientific disciplines in sport practice.

Edita ŠALOV,
Petra GRGIČEVIĆ-BAKARIĆ¹

FAWLTY TOWERS ILI BRITANSKA KULTURA NA ZANIMLJIVI KOMIČAN NAČIN

Rezime

Ovim se radom želi istaknuti važnost upoznavanja studenata s kulturološkim kontekstima kao refleksijom kulturološke biti populacije čiji se jezik uči. Poznavanje te biti jedini je način ostvarivanja uspješne komunikacije s izvornim govornicima. Na primjeru legendarne humoristične serije *Fawlty Towers* prikazat ćemo kako, na satu engleskog jezika, predstaviti određene kulturološke aspekte engleske civilizacije.

Prvi, odnosno, uvodni dio rada temelji se na pretpostavci da za ostvarivanje uspješne komunikacije nije dovoljno isključivo vladati lingvističkom komponentom jezika, nego treba vladati i njegovom kulturološkom komponentom: sam jezik, konačno, predstavlja ogledalo kulture određene civilizacije.

Udžbenici za učenje engleskog jezika daju uvid u određene kulturološke činjenice, kao što su činjenice o povijesti i književnosti, ne pružajući istovremeno uvid u značenja koja takve činjenice formiraju u svijesti izvornih govornika. Uvid u značenja, i time pokušaj njegovih razumijevanja, presudan je za razvoj kulturološke osviještenosti u studenata.

U drugom djelu rada naglašena je važnost korištenja autentičnih materijala, poput književnih djela, novinskih članaka i televizijskih serija, koji predstavljaju pravu jezičnu i kulturološku riznicu. Ukoliko se takvi materijali često uvode u nastavu, velika je mogućnost da će studenti, naravno, uz pomoć nastavnika, razviti svijest o složenosti kako kulture, tako i kulturoloških konteksta.

Humoristična serija *Fawlty Towers*, nastala sedamdesetih godina prošlog stoljeća, izvrstan je primjer jednog takvog materijala. Osmislio ju je John Cleese pripadnik

¹ Edita Šalov i Petra Grgičević-Bakarić su predavači engleskog jezika na Sveučilišnom studijskom centru za stručne studije, Split

legendarne grupe Python – grupe komičara koja, ne samo što je dala osebujan prikaz britanske civilizacije, nego je, svojim dvosmislenim jezičnim kreacijama, ostavila traga u modernom engleskom jeziku.

Kao primjer kulturnog i jezičnog bogatstva serije, data je epizoda pod nazivom *Communication Problems*. Okosnicu radnje tvore česti nesporazumi između nagluhe gospođe Richards i osoblja hotela, što dodatno pridonosi komici epizode. Glavno oruđe komike je jezik: briljantne igre riječi i korištenje idioma odražavaju bogatstvo jezika, a načini rješavanja problema, nastalih oko nesporazuma, predstavljaju tipično engleske kulturološke obrasce ponašanja.

Ključne riječi: *kultura, kulturološki kontekst, britanska kultura, britanski humor*

1. UVOD

POIMANJE KULTUROLOŠKOG KONCEPTA I NJEGOVA VAŽNOST U NASTAVI ENGLESKOG JEZIKA

Podučavanje stranih jezika počiva na pretpostavci da je međusobno razumijevanje, a time i komunikacija moguća, pod uvjetom da oni koji su u nju uključeni dijele isti kod – jezik. No, nije dovoljno govoriti istim jezikom: nužno je znati pravilno se njime koristiti i prilagoditi ga kontekstima same komunikacije. Takvo uvjerenje rezultiralo je nizom pragmatičkih i funkcionalnih pristupa u podučavanju stranih jezika, posebice engleskog jezika.

Ono što je godinama bio svojevrsni kamen spoticanja u podučavanju stranog jezika jeste koncept podučavanja kulture iz koje je proizašao dati jezik. Kultura kao koncept predstavlja različitosti, koje, pak, ukoliko se na vrijeme ne razjasne, mogu predstavljati zapreku komunikaciji. Pod pojmom kulture se podrazumijevaju tradicija i vrijednosti koje se ogledaju u načinima ponašanja zajedničkim svim pojedincima u određenoj društvenoj zajednici. No, da bi se taj sistem vrijednosti istinski mogao spoznati, potrebno je neprekidno razvijati osjetljivost za sitne nijanse unutar kulture, odnosno razvijati svijest o kulturalnoj različitosti, što je jedini temelj uspješnoj komunikaciji.

Različiti su stavovi o načinima uvođenja kulturalne poduke u okviru nastave engleskog jezika. Tako, primjerice, Barry Tomalin smatra da sama kultura predstavlja petu jezičnu vještinu i da njeno usavršavanje mora uključivati sljedeće elemente:

- OSNOVNO ZNANJE O KULTURI, odnosno poznavanje institucija unutar kulture, ili *the big C* (Tomalin, Stempleski, 1995)
- POZNAVANJE KULTURALNIH VRIJEDNOSTI, drugim riječima poznavanje općenitog mentaliteta, odnosno psihologije ljudi, što se odražava kroz emocionalne doživljaje i crte ličnosti

- POZNAVANJE KARAKTERISTIČNOG NAČINA PONAŠANJA, to jest, poznavanje svakodnevnih rutina pojedinaca i odgovora na njih kroz kulturološko određeni način ponašanja. Barry Tomalin to još naziva *the little C*.
- RAZVOJ TZV. KULTURALNIH VJEŠTINA u smislu razvijanja kako osjetljivosti tako i svijesti o razlikama u načinima komuniciranja na engleskom jeziku.

Claire Kramsch, međutim, smatra kulturu izuzetno složenim konceptom, kojeg je čak i teško jasno definirati, jer je njegovo značenje uvjetovano kontekstom situacije u okviru koje se odvija komunikacija. (Kramsch, 1992) Različitosti u kontekstima komunikacije odraz su različitosti među ljudima. Pripadnost određenoj dobnoj skupini, spol, rasna pripadnost, društveni položaj, stupanj obrazovanja, obiteljsko porijeklo i sl., samo su neki od čimbenika formiranja subkultura unutar društva. Uzimajući u obzir kako složenost navedenih čimbenika, tako i složenost međuljudskih odnosa, razumljivo je da se pojam kulture ne može svesti na odvojenu jezičnu vještinu. Ono što nastavnik može napraviti jest osvijestiti činjenicu da razlike postoje i time pokušati razviti osjetljivost i razumijevanje za njih, što otvara puteve uspješnoj komunikaciji. Na studentima je da, u doticaju s pripadnicima druge kulture, pokušaju spoznati značenja pojedinih kulturoloških konteksta.

NAČINI I METODOLOGIJA PRENOŠENJA ZNANJA O KULTURI U PROGRAMU NASTAVE ENGLESKOG JEZIKA

Poseban program koji bi obuhvaćao podučavanje o kulturi, a koji bi bio u sklopu poduke engleskog jezika, još uvijek nije osmišljen. Stručnjaci, upoznati sa složenošću kulturološkog koncepta, naime, smatraju osmišljavanje takvog programa jedinim načinom upoznavanja s kulturom engleskog govornog područja. Iako veliki broj udžbenika sadržava dijelove s kulturološkim informacijama, moramo naglasiti da takve informacije ne mogu doprinijeti razvoju kulturološke svijesti, jer su date na razini činjenica, a da istovremeno nije objašnjeno značenje koje takve činjenice formiraju u svijesti izvornog govornika. Ono što mi kao nastavnici možemo napraviti jest što češće, ili, pak, koliko to program dopušta, izložiti studente izvornim materijalima, kao što su novinski članci, književna djela, televizijske serije i sl., i zajednički pokušati razjasniti nebrojene kulturološke kontekste koje takvi materijali nude. Ne zaboravimo da izvorni materijali isto tako predstavljaju i pravu riznicu jezika i time daju studentima jedan novi pogled na njegovo funkcioniranje u svakodnevnom životu.

2. FAWLTY TOWERS, ILI JEDNA OD MOGUĆNOSTI PREDSTAVLJANJA BRITANSKE KULTURE KROZ HUMORISTIČNU SERIJU

ŠTO JE FAWLTY TOWERS?

Fawlty Towers briljantna je humoristična serija iz sedamdesetih godina prošlog stoljeća. Osmislio ju je John Cleese, pripadnik legendarne grupe Python koja je urnebesnim i, katkada bizarnim humorom obilježila britansku humorističnu scenu dvadesetog stoljeća.

Inspiraciju za kreiranje serije Cleese je dobio prilikom boravka u hotelu Gleneagles u gradu Torquayu na jugo-zapadu Engleske, točnije u liku izuzetno neljubaznog i drskog vlasnika hotela. I upravo iz komičnih situacija na rubu apsurdna, proizašlih iz direktnih kontakata sa samim vlasnikom, u Cleeseu se rodila ideja o glavnom liku, a to je Basil Fawlty. Tako je stvorena serija od dvanaest epizoda, koja se i danas svrstava među stotinu najboljih britanskih humorističnih serija: 2000. godine zauzela je prvo mjesto na britanskoj ljestvici 100 najboljih televizijskih programa, koju je sastavio Britanski filmski institut.

Kulturološka upečatljivost serije proizlazi iz karakterističnog britanskog humora: komika, ponekad dovedena do ruba apsurdna, ostvaruje se kroz brojne kontekste situacije koje kreiraju sami likovi. Glavno oruđe kreiranja komike jest, naravno, jezik: brojne igre riječi (engleski termin je *puns*) doprinose sarkastičnom tonu komentara koje prigodno daju glavni likovi.

Dinamiku serije dočarat ćemo na primjeru sedme epizode pod znakovitim nazivom *Communication Problems (Problemi u komunikaciji)*. Sama epizoda sadržava sve kulturološke upečatljivosti koje smo prethodno naveli, no ima najmanje pythonovskih – bizarnih elemenata, koji bi mogli djelovati zbunjujuće na studente i, na taj način, odvratiti pažnju od kulturološke komponente.

COMMUNICATION PROBLEMS (PROBLEMI U KOMUNIKACIJI)

Epizoda, poput svih drugih, predstavlja još jedan i ne tako običan dan u hotelu *Fawlty Towers*. Nije slučajno da se radnja odvija 23. travnja, na dan Sv. Juraja, odnosno, St George's Day. Taj je dan od velikog kulturološkog značaja za Englesku: Sveti Juraj se smatra zaštitnikom Engleske. Prema predaji je spasio život jedne djevojke, suprotstavivši se strašnom zmaju. Kako to obično i biva u legendama, nakon teške borbe, Svetom Juraju uspijeva ubiti zmaja. Zmaj ne simbolizira samo ezoterični pojam zla, nego i svaku moguću prijetnju engleskoj suverenosti, koju je s hrabrošću i duhovnom snagom uklonio pravi engleski vitez.

Basil Fawlty mora pobijediti dva zmaja: prvi je njegova supruga Sybil, profinjena oštrokondža, koja ga prijeći u omiljenoj slobodnoj aktivnosti, a to je kladenje na konjskim utrkama. Sybil to ne smatra previše otmjenim, a rado bi se, poput supruga, popela malo više na društvenoj ljestvici. Ne zaboravimo da je jedna od tematika britanskog humora sedamdesetih godina prošlog stoljeća bila i profinjena sarkastična kritika usmjerena prema beskrupuloznim snobovima, čije očajničko nastojanje da se uspnu u visoko društvo redovito završava, kako apsurdnim, tako i tragi-komičnim ishodima.

Drugog „zmaja“ predstavlja gospođa Alice Richards, nagluha čangri-zava usedjelica. Njenom pojavom počinje pravi urnebesni zaplet epizode: ona jest nagluha, no isto tako, vrlo vješto, uspijeva čuti ono što je zanima. Dakle, njeno obaziranje na zanimljive pojedinosti u kombinaciji s bezočnim ignoriranjem onoga što joj, datog trenutka, i nije po volji, rezultira nebrojenim smiješnim situacijama.

Istaknimo, dakle, neke najznačajnije situacije u svjetlu odnosa između glavnih likova epizode:

MANUEL – GOSPOĐA RICHARDS

Manuel je Španjolac, izuzetno drag i bezazlen lik, a u hotelu je zaposlen kao konobar. Njegovo poznavanje, kako engleskog jezika, tako i karakterističnih kulturoloških obrazaca, jest izuzetno slabo, što rezultira konstantnim nesporazumima i problemima u komunikaciji. Njegov problem stalni je izvor neopravdanih izljeva i bijesa i podsmijeha od strane Basila Fawltyja: u svim kontekstima u kojima se spominju Manuelovi propusti, Fawlty spremno sarkastično odgovara *He knows nothing. He's from Barcelona!* Taj podrugljivi stav prema strancima, koji katkada graniči i s ksenofobijom i s umjerenim rasizmom, također karakterizira obrazac britanskog humora sedamdesetih godina prošlog stoljeća.

Dijalog s gospođom Richards primjer je komike proizašle iz situacije temeljene na igri riječi. Selektivno nagluha gđa Richards, neznajući za Manuelove loše komunikacijske sposobnosti, pokušava doznati u koju je sobu smještena i traži razgovor s upraviteljem hotela. No, sve što uspijeva doznati, je da se upravitelj zove C.K. What i da, k tome, ima četrdeset godina, informacija koju svakako nije tražila:

Mrs. Richards: I'd like to talk to the manager.

Manuel: Que? (španjolski što?)

Mrs. Richards: K?

Manuel: Si! (španjolski za da)

Mrs. Richards: K.C. is the manager!?

Manuel: What? No, Fawlty the manager!

Mrs. Richards: K.C. What aged forty! What are you talking about, you silly man!

Manuel: No, no..... Mr. Fawlty is the manager! Fawlty!

Mrs. Richards: What's wrong with him?

Primjetimo da, ne samo što je dobila krivu informaciju o imenu vlasnika pansiona, nego ga je, po onome što je čula, mogla okarakterizirati kao osobu s kojom nešto nije u redu. Prezime Fawlty je homonim s pridjevom faulty: i, doista je Basil Fawlty zbog snobizma iz kojeg proizilazi neviđena arogancija i bezobraztina prema svima koji nisu „na visini“, faličan, odnosno neispravan, loš, a to se i reflektira na poslovanje samog hotela, znakovito nazvanog Fawlty Towers – dvostruko značenje oba imena jasno je vidljivo!

BASIL FAWLTY – GOSPOĐA RICHARDS

Spomenuta gospođa ni u kom slučaju nije gost po Fawltyjevim uzvišenim standardima, a k tome ne samo što slabo čuje, nego uporno odbija uključiti slušni aparat, uz opravdanje *the battery runs down* (troši baterije), što u njemu pobuđuje dodatnu dozu, već otprije poznate arogancije i iritabilnosti. Kad mu podnese pritužbu za sobu koja nema pogled, a ona ga je izričito tražila, Fawlty spremno, jedva čujno, komentira: *She's mad, deaf and blind*, a, potom, obrativši se gošći, nadodaje: *Madam, may I remind you that the sea is right there, between the land and the sky!* Uporna gošća i dalje tvrdi: *The view is invisible!*

Nakon toga slijedi prava bujica sarkastičnih komentara, koji predstavljaju onaj moliereovski fini humor i tzv. fini smijeh, uzrokovan čistom igrom riječi, bez suvišnih grimasa i gegova, a što je, kako smo i prije naglasili u osnovi engleskog humora. Za naglasiti je kako upravo taj humor odražava kulturološki obrazac ponašanja stanovnika engleskog otočja, popularno nazvan *stiff-upper lip-philosophy*: samokontrola je prisutna uvijek, neovisno o tome koliko je situacija smiješna ili tragična. Spomenuta bujica „finih“ uvreda izgleda ovako:

Well, you are in Torquay, Madam! May I ask what you expect to see from the Torquay bedroom window? Sidney Opera House perhaps? Or, the hanging gardens of Babylon!? Herds of wilderbeast sweeping majestically... I'm sorry Krakatoa isn't erupting at the moment! I, s dozom crnog humora završava: *May I suggest moving to a hotel closer to the sea, or preferably in it!* Njihov međusobni odnos eskalira toliko da gospođa Richards više uopće ne želi razgovarati s Fawltyjem, zaključivši daljnji razgovor s njim riječima: *You're not explaining anything! You're completely loopy! Mad as a March Hare!* U zadnjem uskliku gospođe Richards sadržana je još jedna kulturološka komponenta. The March Hare, odnosno, Ožujski Zec jedan je od likova u

bajci Lewisa Carrolla *Alica u zemlji čudesa*, poznat po pričanju besmislica. U modernom engleskom jeziku spomenuta sintagma je sinonim za nesuvisle i rastresene osobe.

U samoj epizodi sadržan je veliki broj kako lingvistički, tako i kulturološki zanimljivih dijaloga, moglo bi se slobodno reći da je, gotovo, svaki dijalog, i time, svaka situacija, vrijedna isticanja. Istakli smo, međutim, one najznačajnije situacije, i vjerujemo, da smo uspjeli istaknuti važnost koju autentični materijali imaju u nastavi kako engleskog, tako i drugih stranih jezika.

Autentični materijali, pa tako i serija *Fawlty Towers*, prikladni su za jezične skupine različitog stupnja predznanja. Važno je samo naglasiti da će u radu sa skupinama nešto slabijeg predznanja, nastavnik provesti veći dio vremena u objašnjavanju lingvističke komponente i da je spektar aktivnosti manji. Naravno, u radu sa skupinama boljeg predznanja, ili, pak, s naprednijim grupama, objašnjavanje lingvističke komponente oduzet će vrlo malo vremena. Veći dio vremena moći će se posvetiti razjašnjavanju kulturoloških konteksta, kojima, kako smo vidjeli iz prije navedenih primjera, autentični materijali obiluju.

U radu s naprednijim grupama i spektar aktivnosti koje slijede iza obrade spomenutih materijala jest daleko širi, a može se sastojati od kviza kojim se provjerava cjelokupno razumijevanje materijala, pisanja eseja na teme obrađene materijalima, do predstavljanja određenih djelova materijala na engleskom jeziku od strane studenata, i sl.

LITERATURA:

1. Kramsch, Claire: *Context and Culture in Language Teaching*, Oxford University Press, Oxford, 1993

2. <http://www.teachingenglish.org.uk/blogs/barry-tomalin>

3. http://www.en.wikipedia.org/w/index.php?title=Fawlty_Towers

4. http://www.en.wikipedia.org/w/index.php?title=British_Humour

5. <http://www.fawlty.com/episode07.htm>

Rezime

Ovladati uspješno stranim jezikom ne znači samo usavršiti njegovu lingvističku komponentu: da bi se jezik uistinu usavršio, potrebno je ovladati i raznim kulturološkim kontekstima iz kojih je, konačno, i proizašao sam jezik.

Upravo je zbog toga izuzetno važno redovito u studenata razvijati svijest o specifičnosti strane kulture.

Općenito govoreći, udžbenici za podučavanje engleskog jezika obiluju kulturološkim podacima o povijesti, književnosti, društvenim institucijama i sl., ne pružajući istovremeno uvid u značenja koja ti podaci imaju u svijesti izvornih govornika. Poznavanje značenja kulturoloških konteksta presudno je za ostvarivanje uspješne komunikacije.

Autentični materijali, u procesu upoznavanja kulture, igraju ključnu ulogu, i stoga ih je potrebno što češće uvoditi u nastavu stranog, u ovom slučaju, engleskog jezika.

Televizijske serije predstavljaju nepresušno vrelo sociolingvističkih varijeteta. *Fawlty Towers*, vrhunsko humoristično ostvarenje legendarnog Pajtonovca Johna Cleesea, iako kreirano prije trideset godina, još se uvijek smatra aktuelnim. Ta legendarna humoristična serija bogata je kako vokabularnim strukturama poput idioma i igara riječi, tako i profinjenim sarkastičnim humorom, smiješnim i zbudjujućim situacijama, što može poslužiti kao polazište za upoznavanje i razumijevanje britanske kulture.

Edita ŠALOV,

Petra GRGIČEVIĆ-BAKARIĆ

FAWLTY TOWERS OR BRITISH CULTURE IN AN ENTERTAINING AND COMIC MANNER

Abstract

Authors of this paper attempt to emphasize the significance of acquainting students with culturological context as a reflection of culturological essence of the population whose language is learnt. Knowing such essence is a sole way for establishing successful communication with native speakers. The classic 1970s comedy series *Fawlty Towers* we used as an example during English lesson, for presentation of certain culturological aspects of English civilization.

The first part of the paper begins from the hypothesis that for realization of successful communication it is not enough to solely govern linguistic components of a language, but one has to master also his culturological component: language itself, finally, represents a cultural mirror of certain civilization.

English language textbooks give an insight to certain cultural facts such as those of history and literature, without explaining the significance of meanings that such facts may produce in the minds of native speakers. The insight into the meanings along with an

attempt of their comprehension is crucial for the development of culturological awareness of students.

In the second part of the paper focuses on the significance of the use of authentic materials such as literary works, newspapers and television series, that all make a true language and culturological treasury. Should such materials be introduced in teaching on regular basis, there is a great chance, of course, with the help of a teacher, to develop consciousness about the complexity both culture and culturological contexts.

Classic British comedy *Fawlty Towers* which began in early seventies of the last century makes an extraordinary example of such material. It was created by John Cleese, member of the Monty Python – famous group of comics that has not only depicted the richness of British civilisation, but also contributed to contemporary English language with its ambiguous language creations a great deal. A superb example of the richness of culture and of a language of the series is the Fawlty Towers episode *Communication Problems*. The plot is based on frequent trouble getting through the very hard of hearing Mrs Richards and hotel personnel, which adds very much to the funny side of the episode. The main comic tool is language: brilliant game of words and use of idioms reflect the richness of the language, ways of solving problems, caused by misunderstandings are typical English patterns of behaviour.

Key words: culture, culturological context, British culture, British humour

Vidran KLJAJEVIĆ¹

OBJEKTIVNOST OCJENJIVANJA I UTICAJ OCJENE NA STEPEN ZADOVOLJSTVA UČENIKA U NASTAVI FIZIČKOG VASPITANJA

Rezime

Ovo istraživanje je sprovedeno na uzorku od 740 učenika, četvrtih razreda, u 14 srednjih škola u Crnoj Gori. Za prikupljanje podataka korištena je petostepena skala Likertovog tipa. Osnovni cilj istraživanja je bio da se utvrde stilovi ponašanja srednjoškolskih nastavnika fizičkog vaspitanja i uticaj tih stilova na pozitivne stavove učenika prema nastavi fizičkog vaspitanja. U ovom radu napravljen je osvrt na rezultate ovog istraživanja čiji cilj je bio da se utvrde stavovi učenika prema objektivnosti ocjenjivanja, karakternim osobinama nastavnika i izvorima njihovog zadovoljstva u nastavi fizičkog vaspitanja.

KLjučne riječi: učenici, srednja škola, fizičko vaspitanje, zadovoljstvo, nastavnici, karakterne osobine, objektivnost.

1. Uvod

Među najvažnije i najkopleksnije probleme u školskom radu svakako spada problem ocjenjivanja znanja koje su učenici stekli. Jedan od osnovnih zadataka škole jeste obrazovanje, odnosno davanje učenicima određenih znanja iz raznih naučnih oblasti, kao i sticanje određenih vještina i navika. Da bismo imali povratnu informaciju koliki je nivo stečenog znanja kod učenika, moramo povremeno vršiti provjeravanje i ocjenjivanje tog znanja.

Ocjenjivanje je sastavni dio provjeravanja, ili bolje rečeno, njegov finalni efekat. Samo ocjena je materijalizovani stav ili zaključak nastavnika o stepenu uspjeha ili neuspjehu učenika, o rezultatima njegovog rada u određenom vremenskom razdoblju, ili u odnosu na konkretan zadatak.

1 Dr Vidran Kljajević, Srednja stručna škola Bijelo Polje

Ocjenjivanje predstavlja veoma važnu i složenu aktivnost, jer ocjena ukazuje na uspješnost u ostvarivanju zadataka škole u formiranju ličnosti učenika. Prvenstveno, ocjena ima veliki društveni značaj i predstavlja značajno sredstvo društvenog komuniciranja. To se ugleda u tome što ocjena, kao mjerilo kvaliteta, predstavlja u današnjoj školi kriterijum za selekciju, za društvena priznanja i status, kao i niz drugih pogodnosti. Ocjena iz pojedinog predmeta predstavlja značajno stimulatívno sredstvo, koje učenika usmjerava na još bolji intenzivniji rad, što dovodi do postizanja sve boljih rezultata.

Značajem i problemima školskog ocjenjivanja bavi se posebna nauka – dokimologija. Ona se prvenstveno bavi izučavanjem faktora koji utiču na ocjenjivanje, zatim greškama u ocjenjivanju, objektivnošću ocjenjivanja, načinima za poboljšanje ocjenjivanja itd.

Nastava fizičkog vaspitanja se mnogo razlikuje od nastave drugih školskih predmeta, jer ima zadatak da izvrši uticaj na različite prostore psihosomatskog statusa učenika, pa je zbog toga problem ocjenjivanja u fizičkom vaspitanju veoma kompleksan. Vrlo često, u stručnim i naučnim krugovima, se opravdano postavlja pitanje šta ocjenjivati u fizičkom vaspitanju i kako.

Moramo istaći neophodnost, da ocjena treba da odražava cjelokupne rezultate koje učenik postiže, njegovo zalaganje i napor koji ulaže za ostvarivanje tih rezultata, kako u nastavnim, tako i u vannastavnim aktivnostima. Sve ove komponente moraju biti objektivno utvrđene dobro organizovanim provjeravanjem. Osnovno je pravilo da učenik mora biti ubijeden da je ocjena koju je dobio pravedna, da je objektivno zasnovana i realno data. Samo na taj način kod učenika se može razviti pravilan odnos prema ocjeni, a preko nje i prema rezultatima koje postiže.

Veoma je značajno istaći da ocjena mora biti javna, što nastavnika još više obavezuje da bude pravedan, objektivan i nepristrastan.

2. Objektivnost ocjenjivanja znanja učenika

Kao instrument, za ovaj dio istraživanja, korišćen je upitnik, a pitanje je glasilo: Koliko često tvoj nastavnik fizičkog vaspitanja objektivno ocjenjuje znanje učenika? Ispitanici su imali mogućnost da na ovo pitanje daju jedan od pet odgovora prikazanih u tabeli broj 1.

Tabel 1. Objektivnost ocjenjivanja znanja učenika

Učestalost objektivnog ocjenjivanja	f	%
Vrlo često	127	17,2
Često	238	32,2
Rijetko	163	22,1
Vrlo rijetko	76	10,3
Ne mogu da procijenim	134	18,2
Ukupno:	738	100

Iz prikazanih rezultata vidimo da su stavovi učenika o tome da li nastavnik fizičkog vaspitanja objektivno ocjenjuje njihovo znanje vrlo različiti. Samo 49,4% učenika smatra da nastavnici vrlo često i često objektivno ocjenjuju njihovo znanje. Ostali učenici (50,6%) ne mogu sa sigurnošću da procijene, ili smatraju da nastavnici neobjektivno ocjenjuju njihovo znanje. Ocjenjivanje je jedan kompleksan problem, koji je dosta istraživan i o kome je dosta napisano u oblasti fizičkog vaspitanja. Takođe, u pedagoškoj literaturi često se naglašava značaj ocjenjivanja učenika. Pored toga što je ocjenjivanje nastavna djelatnost koja ima karakter relativno samostalne etape, njime se utvrđuje ostvarenje materijalnih, funkcionalnih i vaspitnih zadataka nastave, ono ima veoma široko značenje za učenika; ima motivacioni karakter; izvor je zadovoljstva ili nezadovoljstva učenika; pozitivnog ili negativnog stava učenika prema nastavi. Prikazani rezultati nam govore da više od polovine učenika nije zadovoljno načinom ocjenjivanja, te iskazuju tvrdnju da je kod nastavnika vrlo često prisutna neobjektivnost pri ocjenjivanju i da ocjena koju imaju iz fizičkog vaspitanja nije realan odraz njihovog znanja i fizičkih sposobnosti. Ovi rezultati nam govore da postoji veliki nesklad između standarda i kriterija vrednovanja, s jedne, i stvarnog ocjenjivanja učenika, s druge strane. Još uvijek je u velikoj mjeri prisutno mjerenje postignuća učenika u nastavi fizičkog vaspitanja kroz “izvođenje vježbe”, što u velikoj mjeri determiniše ocjenu učenika, čime se umanjuje značaj kulturi rada, motivaciji, subjektivnim mogućnostima i objektivnim okolnostima u kojima učenici rade, jednostrano se koriste tehnike provjeravanja i ocjenjivanja učenika; nedovoljno se respektuju njihove mogućnosti i interesovanja; učenici se nedovoljno i neadekvatno uključuju u različite oblike vrednovanja kao što su: samovrednovanje, međusobno vrednovanje, vrednovanje rada nastavnika itd.

Na osnovu iznijetih rezultata zaključujemo da je u nastavi fizičkog vaspitanja prisutno neobjektivno ocjenjivanje znanja i postignuća učenika, što za posljedicu ima smanjenje motivacije učenika za većim angažovanjem u procesu nastave sa ciljem postizanja boljih rezultata.

2.1 Osobine nastavnika fizičkog vaspitanja i njihov uticaj na objektivost ocjenjivanja

U ovom istraživanju su obuhvaćene one osobine koje predstavljaju osobine dobrog nastavnika fizičkog vaspitanja. Učenici su procjenjivali učestalost, tj. prisutnost 21 pozitivne osobine kod nastavnika.

Prema procjeni učenika od ispitivanih osobina koje predstavljaju osobine dobrog nastavnika često i uvijek su prisutne sljedeće osobine:

1. uredan (80,1%),
2. dobre fizičke kondicije (80,6%),

3. stručan (72,6%),
 4. pošten (71,3%),
 Prema procjeni učenika najmanje prisutne osobine su:
 1. Entuzijasta (39,6%),
 2. Nepristrasan (38,9%).

Iz ovih podataka vidimo da na osnovu mišljenja učenika kod nastavnika fizičkog vaspitanja na prvo mjestu su fizički kvaliteti kao što su: dobre fizičke kondicije (80,6%) i uredan (80,1%), odmah iza njih je stručni kvaliteti nastavnika kao što je: stručan (72,6%), a nakon toga je karakterna osobina – pošten (71,3%), vrlo bitna za izgradnju dobrih interpersonalnih odnosa, a istovremeno od velikog značaja za objektivno ocjenjivanje znanja i postignuća učenika. Vrlo bitno u ovom istraživanju je to da su učenici procijenili da su nastavnici fizičkog vaspitanja vrlo rijetko: entuzijaste i nepristrasni. Od 21 ispitivane osobine nepristrasnost se našla na zadnjem mjestu, što potvrđuje da su učenici pravilno procijenili da je u nastavi fizičkog vaspitanja u velikom procentu (50,6%) prisutno neobjektivno ocjenjivanje.

3. Stepen zadovoljstva učenika u nastavi fizičkog vaspitanja

U ovom dijelu istraživanja željeli smo ustanoviti šta je to što predstavlja izvor zadovoljstva i pozitivne motivacije učenika u nastavi fizičkog vaspitanja. Na osnovu odgovora ispitanika na pitanje: Koliko si zadovoljan sledećim stvarima i pojavama, dobili smo rezultate prikazane u tabeli broj 2.

Tabela 2.

Pojave: f %	Potpuno sam zadovoljan	Uglavnom sam zadovoljan	I jesam i nijesam zadovoljan	Uglavnom nijesam zadovoljan	Uopšte nijesam zadovoljan	Skalna vrijednost
Ocjenom koju imaš iz predmeta fizičko vaspitanje. 5	468 64,3	113 15,5	52 7,1	28 3,8	67 9,2	4,21
Vlastitim angažovanjem na časovima fizičkog vaspitanja. 4	264 35,7	257 34,8	126 17,1	36 4,9	56 7,6	3,86
Radom i ponašanjem nastavnika fizičkog vaspitanja 2	191 25,7	293 39,5	151 20,4	52 7,0	55 7,4	3,69
Odnosom tvojih drugova i drugarica prema nastavi fizičkog vaspitanja.3	130 17,5	240 32,3	201 27,1	102 13,7	69 9,3	3,35
Opštim tretmanom (položajem) fizičkog vaspitanja u tvojoj školi 1	75 10,1	211 28,4	240 32,3	97 13,0	121 16,3	3,02

Dobijeni rezultati istraživanja ukazuju nam da učenici, uglavnom, imaju pozitivan stav prema ispitivanim izvorima zadovoljstva u nastavi fizičkog vaspitanja (prosječni indeks zadovoljstva = 3,62). Učenici su prvenstveno zadovoljni ocjenom iz fizičkog vaspitanja (79,8%) i vlastitim angažovanjem na časovima (70,5%) fizičkog vaspitanja. Zadovoljstvo radom i ponašanjem nastavnika fizičkog vaspitanja (65,2%) dolazi na treće mjesto. Najmanje zadovoljstva učenici iskazuju prema odnosu drugova i drugarica u odnosu na nastavu fizičkog vaspitanja (49,8%) i prema opštem tretmanu fizičkog vaspitanja (38,5%) u svojoj školi.

Uspjeh koji učenik ostvari u nastavi i drugim oblicima vaspitno-obrazovnog rada je faktor koji bitno utiče na osjećanje zadovoljstva sobom, i na shvatanje smisla onoga što uči. Nivo postignutog uspjeha mi učeniku saopštavamo najneposrednije putem sredstva koje se zove ocjena. Uspjeh u nastavi, pored toga što motiviše učenike za rad, predstavlja jedan od najjačih izvora njihovog zadovoljstva, a to zadovoljstvo postaje faktor koji doprinosi zdravom razvoju ličnosti. Nasuprot ovome, neuspjeh demotiviše, stvara situacije u kojima učenik potcjenjuje sebe i svoje sposobnosti zbog čega se stvaraju uslovi za formiranje osjećanja niže vrijednosti, što postaje izvor nezadovoljstva kod učenika. Često doživljavanje neuspjeha i nezadovoljstva postepeno razara strukturu ličnosti i čini je nesigurnom i nemoćnom da se realno suoči sa svojim problemom. Olport (1969) kaže “ukoliko neuspjesi rastu “kompleks” postaje sve dublji”, te je veoma značajno planiranje uspjeha kada god je ostvariv i izbjegavanje neuspjeha koliko je moguće. Čovjek koji je uvjeren da je ostvario svoje aspiracije doživljava zadovoljstvo, a ako nije, javlja se osjećanje neuspjeha i potištenosti (Kleč i Kračfeld, 1978). Da bi se postigli uspjeh i zadovoljstvo koji čine faktor podsticanja razvoja, jačanja ličnosti i njene afirmacije, potrebno je usaglasiti faktore vaspitnog djelovanja, a to su porodica, škola i društvena sredina. Takođe je neophodno obezbijediti kvalitetno izvođenje nastave i kreiranje socijalne klime u kojoj učenici mogu da ispoljavaju i potvrđuju svoje vrijednosti.

U prethodnoj analizi rezultata tabele br.2. vidjeli smo da ocjena iz fizičkog vaspitanja predstavlja najveći izvor zadovoljstva učenika, a na osnovu toga možemo reći da je ocjena, tj. nivo postignuća u nastavi jedan od najbitnijih faktora koji neposredno utiče i na formiranje pozitivnih stavova učenika prema vrijednostima fizičkog vaspitanja.

4. Zaključak

U ovom radu smo sagledali objektivnost ocjenjivanja u nastavi fizičkog vaspitanja, uticaj osobina nastavnika na tu objektivnost i zadovoljstvo učenika ocjenom iz fizičkog vaspitanja. Na osnovu dobijenih rezultata može se reći da

se sve ovo nalazi u jednoj kontradikciji, koju je na prvi pogled teško naučno objasniti.

Kada je u pitanju objektivnost ocjenjivanja znanja došli smo do rezultata da 50,6% učenika izražava mišljenje da nastavnik fizičkog vaspitanja neobjektivno ocjenjuje njihovo znanje. Ako uzmemo u obzir da je 78,9% učenika zadovoljno ocjenom iz fizičkog vaspitanja, onda moramo konstatovati da nastavnici u toku školske godine mijenjaju kriterijume vrednovanja, te da ocjena iz fizičkog vaspitanja vrlo često nije odraz znanja i sposobnosti učenika. Te ocjene daju nastavnici koji su po mišljenju učenika uredni, stručni, poštenu ali pristrasni. Postavlja se pitanje – šta je to što "natjera" stručnog i poštenog nastavnika da neobjektivno ocjenjuje?

Prvi faktor je tzv. "halo efekat" na koji niko od nastavnika nije imun. Kada vidimo da učenik iz drugih predmeta ima veliki broj odličnih i vrlodobrih ocjena, teško se odlučujemo da ga iz fizičkog vaspitanja ocijenimo nižom ocjenom, iako realno ne zaslužuje visoku ocjenu. Ovaj efekat, svojim sugestijama, često pospješuju kolege, razredne starješine, učenici i njihovi roditelji, koji sugerišu nastavnicima da daju više ocjene u cilju postizanja boljeg ukupnog uspjeha učenika, što nastavnici fizičkog vaspitanja vrlo često prihvataju.

Takođe, treba imati u vidu da pojedini nastavnici slabosti u svom radu "kompenziraju" visokim ocjenama, pa imamo situaciju da u dnevniku postoje samo četvorke i petice iz fizičkog vaspitanja, što je prisutno i kod drugih predmeta. Ovakav sistem ocjenjivanja je vrlo često uzrok neraspoloženja i otpora učenika prema fizičkom vježbanju. Nerealna ocjena, pa bila ona i visoka, nema svoju osnovnu funkciju, a to je motivacija za bolji rad. Ocjena predstavlja snažno podsticajno sredstvo samo kada je objektivna i pravovremena.

Ako postoji samo jedna pedagoška aktivnost na osnovu koje možemo odvojiti dobre nastavnike od onih koji su promašili profesiju, to je ocjenjivanje znanja učenika. Ocjenjivanje je aktivnost koja nastavnika, i kao osobu i kao stručnjaka, dovodi u najneposredniji kontakt sa svakim učenikom. Učenici ne cijene nastavnika prema tome da li "blago" ili "strogo" ocjenjuje, već prema tome da li ocjenjuje valjano i pravovremeno i da li je pri ocjenjivanju nepristrasan, pravičan i dosljedan.

Ocjenjivanje predstavlja najsloženiju aktivnost u nastavnom radu, pa smo obavezni posvetiti mu dosta pažnje, kako bi se našli među onim nastavnicima koji nisu promašili profesiju.

5. Literatura

1. Babijak, J.: Vrednovanje i ocjenjivanje motoričkih sposobnosti kao faktor aktivnosti učenika na času fizičkog vježbanja. U: Treća ljetnja škola "Palić '80": Zbornik radova: čas fizičkog vježbanja u funkciji vaspitanja i obrazovanja, Novi Sad, 1980, 134-139.
2. Berković, L., Vuković, J.R.: Teorija fizičke kulture, FFK Novi Sad, 1997.
3. Bjelica, S: Sociologija sporta, Dnevnik, Novi Sad, 1995.
4. Brajković, M.: Ocjenjivanje i vrednovanje u nastavi fizičkog vaspitanja. Fizička kultura, 1, 73-82, Podgorica, 1994.
5. Čokorilo, R.: Psihologija sporta, Akademski knjiga, Novi Sad, 2009.
6. Đorđević, B. i J.: Učenici o svojstvima nastavnika, Prosveta, Beograd, 1988
7. Krsmanović, B., Berković, L.: Teorija i metodika fizičkog vaspitanja, FFK, N. Sad, 1999.
8. Kljajević, V.: Stil ponašanja nastavnika i stavovi učenika srednje škole u Crnoj Gori prema vrijednostima nastave fizičkog vaspitanja, magistarska teza, FFK, Novi Sad, 2000.
9. Mitrović, M.: Ocjena kao motivaciono sredstvo u nastavi fizičkog vaspitanja. Magistarska teza, FFK, Beograd, 1980.
10. Radovanović, Đ.: Nastavnik fizičkog vaspitanja i obrazovna tehnologija. Fizička kultura, 4, Beograd, 1985.
11. Stanojević, I.: Savremeni pristup ocjenjivanju učenika u fizičkom vaspitanju. Fizička kultura, 1, 26-29, Beograd, 1987.

**OBJECTIVITY OF EVALUATION AND IMPACT OF GRADING ON THE
LEVEL OF STUDENT'S SATISFACTION IN THE TEACHING
OF PHYSICAL EDUCATION**

Abstract

This research included 740 students of fourth grade in 14 secondary schools in Montenegro. The data collection used a five-stage Likert-Type Scale. The main objective of this study was to determine styles of behaviour of high school physical education teachers and the impact of these styles on students' positive attitudes toward physical education. The paper made reference to the results of this study which aim was to determine the attitudes of objectivity of evaluation, character traits of teachers and their sources of satisfaction in physical education.

Key words: students, middle school, physical education, satisfaction, teachers, character traits, objectivity.

Andrea ČOSO¹

OBRADA ČETVOROZVUKA U NASTAVI SOLFEĐA U SREDNJEM MUZIČKOM OBRAZOVANJU

Rezime

Ovaj rad se bavi problematikom septakorada koji obuhvataju veliku i veoma značajnu oblast u nastavi solfeđa. Jedan dio rada posvećen je metodama pomoću kojih se učenici osposobljavaju za prepoznavanje tj. opažanje ovih akorda. Drugi dio rada obuhvata metodske postupke pomoću kojih će učenici precizno intonirati sve vrste septakorada. Ova oblast je teža, pa je zbog toga njoj posvećeno više prostora u radu.

Cljučne riječi: solfeđo, srednja muzička škola, četvorozvuci, intoniranje četvorozvuka, opažanje četvorozvuka.

Intoniranje i opažanje septakorada

Prije intoniranja i opažanja septakorada, potrebno je obnoviti prethodno gradivo, što podrazumijeva intoniranje svih vrsta kvintakorada i njihovih obrtaja (izuzev prekomjernog). Potrebno je intonirati sve vrste trozvuka solmizacionim slogovima kao i neutralnim slogom. To je gradivo koje se uči već u nižoj školi, ali ga je potrebno obnoviti i duže se zadržati na njemu u prvom razredu srednje muzičke škole, kako bi učenici stekli dobru i sigurnu osnovu za dalji rad.

U drugom razredu srednje škole učenici savladavaju mali durski septakord, kao i njegove obrtaje (iako se i oni proučavaju već u nižoj školi). Međutim, potrebno je vrijeme da učenici na pravi način savladaju ovaj akord sa njegovim obrtajima i shvate njegovu važnu funkcionalnu ulogu u tonalitetu.

¹ Andrea Čoso, profesor muzičkog vaspitanja u Muzičkoj školi "Vida Matjan" Kotor

U trećem razredu učenici opažaju i intoniraju sve vrste četvorozvuka izuzev poluumanjenog koji se još dodaje ovim akordima na četvrtoj godini.

U nastavnoj praksi je zastupljeno intoniranje septakorada naviše i naniže. Uglavnom se septakordi intoniraju od zadatog tona u određenom tonalitetu, ali i u odnosu na kamerton. Intoniranje septakorada se može uvesti intoniranjem terci jedne iznad druge u određenom tonalitetu, pri čemu vježbe ovog tipa trebaju biti ritmizirane (primjer 1).

Primjer 1

Teži način predstavlja intoniranje terci od određenog stupnja u zadatom tonalitetu, jer učenici u svojoj svijesti zadržavaju slušno primljenu intonaciju (primjer 2).

Primjer 2

Uzastopnim intoniranjem tri terce, učenici pjevaju septakord. Intoniranje septakorada od određenog tona može se izvesti i tako što se prvo intonira interval od osnovnog tona do najvišeg tona u sopranu, a potom se pjeva traženi četvorozvuk, ili se prvo intonira kvintakord, pa terca od kvinte ovog akorda.

Intoniranje naviše zahtijeva poznavanje kvintakorda i vrste septime (odnosno terce od kvinte trozvuka do septime). Za intoniranje naniže neophodno je poznavanje sastava kvintakorda od terce akorda do septime, odnosno poznavanje kvintakorda od soprana naniže, kao i terce akorda:

- mali durski septakord (od soprana naniže) – umanjeni kvintakord i velika terca;

- veliki durski septakord – molski kvintakord i velika terca;

- mali molski – durski kvintakord i mala terca;

- poluumanjeni septakord – molski kvintakord i mala terca i

- prekomjerni septakord – durski kvintakord i velika terca.

Veliki molski septakord je teže pjevati na taj način, jer u tom slučaju učenici prvo moraju pjevati prekomjerni kvintakord naniže, pa malu tercu, a umanjeni septakord učenici pjevaju kao niz od tri uzastopne male terce tj. umanjeni kvintakord i mala terca.

Jedan od mogućih načina sistematizacije septakorada (osim prekomjernog) je sljedeći:

$a - c - es - f = MD^6_5$; $a - c - es - ges =$ umanjeni; $a - c - es - g =$ poluumanjeni;

$a - c - e - g =$ mali molški; $a - c - d - fis = MD^4_3$; $a - c - e - gis =$ veliki molški,

$a - cis - e - g = MD$; $a - cis - e - gis =$ veliki durški; $a - h - dis - fis = MD^2_2$.

Za intoniranje septakorada naniže (osim velikog molskog) može se koristiti isti princip. Jedan od mogućih redosljeda je: MD^6_5 , UM7, MD7, MM7, PR7, MD^4_3 , PU7 i VD7.

Učenici brže prihvataju intoniranje akorada naviše, jer pri intoniranju naniže često griješe u izvođenju terci. Učenik neće pogriješiti u intoniranju terce naviše, jer će ga uvijek velika terca asociirati na dur, a mala na mol. Međutim, pri intoniranju terce naniže učenik će često pjevati po inerciji, odnosno, ako tražimo od njega da pjeva malu tercu, sam naziv „mala“ će ga asociirati na molški trozvuk i onda će otpjevati veliku tercu umjesto male, jer kod molskog trozvuka intoniranog naniže prva terca je velika.

Dobra vježba za intoniranje septakorada naniže je ona koja se pjeva prema ispisanim akordima gdje je jedan od tonova kamerton (primjer 3).

Primjer 3

umanjeni mali durški mali molški prekomjerni poluumanjeni veliki durški

Takođe je dobra vježba i pjevanje svih vrsta septakorada u odnosu na zadati kamerton (primjer 4³).

Primjer 4

² Zorislava M. Vasiljević i saradnici „Solfedžo za III i IV razred usmerenog obrazovanja muzičke struke“, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1989., str.9

³ Zorislava M. Vasiljević i saradnici „Solfedžo za III i IV razred usmerenog obrazovanja muzičke struke“, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1989., str.

Da bismo lakše savladali septakorde, trebamo ih uporediti i uočiti njihove sličnosti i razlike.

Možemo septakorde podijeliti *prema vrsti septime* (ne ubrajajući ovdje umanjeni septakord), i tu razlikujemo *male* i *velike septakorde* koji daju dvije vrste četvorozvuka sa malom i sa velikom septimom. Kao jedna od mogućnosti opažanja ovih akorada koristi se vježba u kojoj nastavnik svira četvorozvuke, a zadatak učenika je samo da odrede vrstu septime (npr. nastavnik svira veliki molški, a učenik odgovara samo–velika).

Za intoniranje septakorada naviše je takođe potrebno poznavanje kvintakorada od terce akorda do septime (primjer 5).

Primjer 5

Učenici mogu intonirati akorde sa velikom septimom i na način na koji će posmatrati durski, odnosno molški kvintakord kao tonični u nekom tonalitetu, a zatim septimu doživjeti kao vođicu za ponovljen prvi stupanj u oktavi.

Prilikom prepoznavanja četvorozvuka, zvučni utisak se stiče na osnovu osnovnog kvintakorda, vrste septime, kao i kvintakorda od terce do septime. Zbog toga se često dešavaju greške pri opažanju *velikog molskog* i *prekomjernog septakorda*, jer oba akorda sadrže prekomjerni kvintakord u sebi, (kod MM7 prekomjerni kvintakord se nalazi na terci ovog akorda, a kod PR7 na osnovnom tonu).

Ako uporedimo *mali molški septakord* sa *poluumanjenim*, uvidjećemo da mali molški septakord djeluje skladnije zbog prisustva dva konsonantna kvintakorda, dok se poluumanjeni često miješa sa prekomjernim. To je zato što prilikom simultano odsviranog akorda velika terca od tona kvinte do septime remeti onaj sklad koji ima umanjeni četvorozvuk. On daje prividan molški utisak zbog molskog trozvuka na terci akorda.

Postoje četiri vrste trozvuka sa velikom septimom i svi oni zvuče disonantnije od malih upravo zbog prisustva velike septime.

Ako uporedimo *veliki durski* i *veliki molški septakord*, uvidjećemo da oba akorda imaju tendenciju septime da se kreće naviše u toniku (kao zadržica 7 u 8), a oba sadrže molški kvintakord, jedan na osnovnom tonu i jedan na terci. Ono po čemu se razlikuju ova dva akorda jeste da VD7 zvuči skladnije zbog dva konsonantna kvintakorda koja sadrži, dok se kod VM7 javlja nesklad između mekog, molskog kvintakorda i oštrog, prekomjernog kvintakorda na terci akorda.

Ako uporedimo *prekomjerni septakord* i *veliki molski septakord*, uočićemo kod oba akorda prisustvo prekomjernog trozvuka. Oba akorda djeluju mnogo neskladnije od velikog durskog i četvorozvuka sa malim septimama. Ova dva akorda se razlikuju po tome što se kod VM7 samo jednim polustepenim pokretom zadržane septime pred oktavom daje konsonantni molski akord sa udvojenim tonom oktave (po čemu je sličan sa VD7), dok se jedino kod PR7 njegova septima ne može čuti kao zadržica 7 pred 8. Simultano izvođenje PR7 često dovodi do zabune kada durski utisak nadvlada zvučnost prekomjernog kvintakorda. Zbog toga se postavlja kao četvorozvuk na VI u mol-duru, pa basov ton teži ka kretanju naniže (što se javlja jedino kod ovog septakorda).

Nakon opažanja i upoređivanja septakorada po vrsti septime, treba uporediti sljedeća dva septakorda: *VD7* i *MD7*. Ova dva akorda imaju isti sastav kvintakorda, ali različitu septimu koja će se odmah uočiti, jer tendencija njihovog razrješenja neće biti ista.

Na tabli je potrebno napisati šemu:⁴

OPAŽANJE SEPTAKORADA:

Septakordi sa malim septimama :

- MD7 – dominantni poznati zvuk;
- MM7 – relativno skladan zvuk;
- PU7 – čuje se velika terca od kvinte do septime.

Septakordi sa velikim septimama:

- VD7 – čuje se 7 pred 8 u duru;
 - VM7 – čuje se 7 pred 8 u molu ali i disonantni
- PR kvintakord od terce;
- PR7 – kao VI u mol-duru, bas teži da se kreće naniže.

Kod opažanja četvorozvuka treba se usredsrediti na opažanje razlika i poznavanje sličnosti.

Kao jedna novina može se uvesti i opažanje akorada od kamertona. Učenicima je već poznato opažanje akorada i sekstakorada prilikom opažanja štimova, gdje se usmjeravaju na čuvanje sopranskog tona. Međutim, treba preći na opažanje akorada od basovog tona.

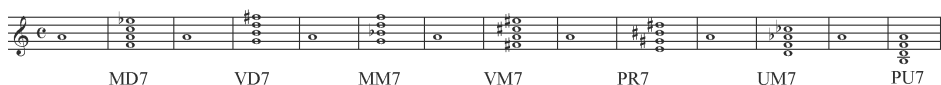
- Prvo treba slušati durske i molske kvintakorde, sekstakorde i kvartsekstakorde kod kojih je jedan od tonova kamerton.

⁴ Zorislava M. Vasiljević, Ivana Drobni, Gordana Karan „Solfeđo za III razred srednje muzičke škole“, Zavod za udžbenike, Beograd, 2007., str. 123

- Zatim opažati umanjene kvintakorde i njegove obrtaje sa tonom a, kao i prekomjerni kvintakord. Izgovarati vrstu akorda i imena tonova abecedom.

- Opažati sve vrste septakorda od basovog tona naviše, ali odsvirane arpeđom da se razgovijetno čuje basov ton. Prvo opažati septakorde koji u sebi sadrže ton a1, a zatim se udaljavati od kamertona (primjer 6).

Primjer 6

- Opažati mali durski septakord i njegove obrtaje u simultanom izvođenju od kamertona (primjer 7).

Primjer 7

- U završnoj fazi opažati sve vrste akorada sa različitim udaljenjem od kamertona.

Postoje razne mogućnosti intoniranja septakorada. Međutim, najbolje je kada se četvorozzvuci intoniraju u sastavu harmonskih veza. Tada se jasnije mogu sagledati njihove uloge u harmonskom kretanju. Prema ulozi u tonalitetu, septakordi se dijele na glavne i sporedne.

Glavni septakordi

Glavni septakordi su: dominantni na V stupnju, subdominantni na II stupnju i vođični na VII stupnju sa njihovim obrtajima.

Dominantni septakord i njegovi obrtaji

U okviru nastave solfeđa postoji više načina za uvođenje dominantnog septakorda. Jedan od tih načina jeste upravo primjenjivanje principa postupnosti u kome krećemo od poznatog ka nepoznatom. Naime, kvintakord na V stupnju je poznat učenicima i kao vrsta i po svojoj funkciji.

Zbog toga se uvođenje dominantnog septakorda vrši preko kvintakorda na V stupnju, tako što nastavnik svira kraću melodiju u kojoj će učenici čuti, prepoznati i zapisati dominantni kvintakord (jedan učenik bilježi primjer na tabli). Nakon toga nastavnik ponovo svira istu melodiju, ali uz variranje, odnosno dodavanje još jedne terce (tj. septime). Učenici će pratiti prethodni

primjer i opaziti promjenu. Zabilježiće dodati ton, nakon čega će izdvojiti novi akord. Zatim slijedi analiza novog akorda i izvođenje zasključka o njegovoj strukturi, nazivu i funkciji (primjer 8).

Primjer 8

D₃

D7

Upoznavanje dominantnog septakorda može se vršiti i na drugačiji način. Prilikom intoniranja odgovarajuće melodije (vježbe, pjesme ili primjera iz literature), učenici će otkriti novu pojavu od tri terce jedne iznad druge. Nakon toga će uslijediti izdvajanje akorda i njegova analiza, baš kao i u prethodnom postupku.

Kao što je već ranije rečeno, za intoniranje dominantnog septakorda neophodno je poznavanje terci, pa dominantni septakord nastaje uzastopnim intoniranjem tri terce od kojih je prva velika, a sljedeće dvije su male. Međutim, rad na melodici u ovoj fazi odvija se na funkcionalnoj osnovi. To je razlog zbog koga se intoniranje dominantnog septakorda zasniva prije svega na predstavi o njegovom mjestu u ljestvici, odnosno funkciji u tonalitetu, a zatim o vrsti.

Intonativno uvježbavanje dominantnog septakorda odvija se na više načina:

- Nakon slušno primljene intonacije, učenici intoniraju uzlazno i silazno dominantni septakord sa razrješenjem u zadatom tonalitetu (primjer 9).

Primjer 9

Nastavnik

Učenici

- Dominantni kvintakord u kadencama se dopunjuje septimom sa odgovarajućim razrješenjem. Dodavanje septime može se izvesti u obliku

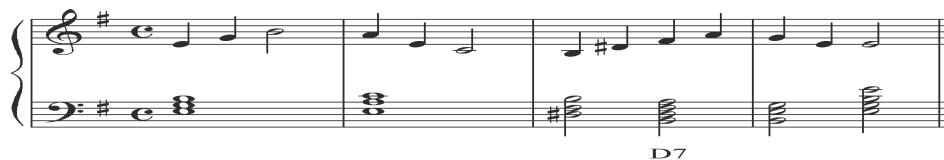
diktata, ili sami učenici dodaju treću tercu tj. septimu i na osnovu logike melodijskog kretanja razrješavaju naniže u tercu toničnog kvintakorda. Ove vrste melodijskih dopunjaljki predstavljaju i sredstvo razvijanja aktivnog melodijskog sluha, kao i osjećaja za logičan melodijski tok (primjer 10).⁵

Primjer 10

Veoma je bitno da učenici, osim predstava o dominantnom septakordu u razloženom vidu, steknu predstavu i o njegovom harmonskom zvučanju. Jedan od načina jeste podjela učenika u grupe koji će pjevati četvoroglasno, a drugi način je intoniranje kadence uz akordsku pratnju (primjer 11).

Primjer 11

Za prihvatanje i prepoznavanje dominantnog septakorda može se koristiti vježba u kojoj nastavnik svira niz akorada u logičnim harmonskim vezama, a zadatak učenika je da unaprijed dogovorenim znakom signaliziraju pojavu dominantnog septakorda. Tim postupkom izoštrava se harmonski sluh učenika, razvija muzička memorija, a istovremeno nastaju i predstave o akordskoj pripadnosti pojedinih ljestvičnih tonova (primjer 12).⁶

Primjer 12

S obzirom na to da je mali durski septakord jednostran tj. da se nalazi samo na V stupnju u duru i harmonskom i melodijskom molu⁷, njegova

⁵ Dorina Radičeva „Metodika komplementarne nastave solfeđa i teorije muzike“, Akademija umetnosti Novi Sad i Muzička akademija Cetinje, 2000., str. 75

⁶ Dorina Radičeva „Metodika komplementarne nastave solfeđa i teorije muzike“, Akademija umetnosti Novi Sad i Muzička akademija Cetinje, 2000., str. 76

⁷ Mali durski septakord se nalazi još i na VII stupnju prirodnog mola ali njegova pojava ostavlja utisak zahvatanja paralelnog dura.

funkcija se identifikuje sa vrstom. Mali durski septakord se često definiše kao dominantni tj. kao funkcija, a ne kao vrsta. Zato pitanja koja nastavnik postavlja u vezi sa akordima treba da budu precizno formulisana tj. da li se odnose na vrstu, funkciju, ili i na vrstu i funkciju.

Obrtaje dominantnog septakorda učenici upoznaju preko odgovarajućih vježbi u kojima se javljaju razloženi akordi u logičnim funkcionalnim odnosima. Iz određene vježbe učenici bi trebali da izdvoje pojedine četvorozvuke i da ih analiziraju. Oni upoređuju te četvorozvuke sa osnovnim oblikom (septakordom) i izvede zaključke o načinu njihovog nastajanja (primjer 13).

Primjer 13

The image displays a musical exercise in three systems. Each system consists of a melodic line in a treble clef and a corresponding chordal decomposition below it.

- System 1:** The melodic line is in 4/4 time. The chordal decomposition shows two dominant quintseptakords (Dominantni kvintsektakord) in G major, with notes G-B-D-F-A-C and G-B-D-F-A-C.
- System 2:** The melodic line is in 3/4 time. The chordal decomposition shows two dominant tertquartakords (Dominantni terckvartakord) in G major, with notes G-B-D-F and G-B-D-F.
- System 3:** The melodic line is in 6/8 time. The chordal decomposition shows two dominant sekundakords (Dominantni sekundakord) in G major, with notes G-B-D-F and G-B-D-F.

Odmah nakon uvođenja prvog obrtaja potrebno je učenicima objasniti na koji način obrtaji septakorda dobijaju svoje nazive tj. da interval između basovog tona i septime i interval između basovog tona i osnovnog tona septakorda daju ime obrtaja.

Intonativno uvježbavanje dominantnog septakorda i njegovih obrtaja može se odvijati na više načina:

1. Intoniranje dominantnog septakorda i njegovih obrtaja sa razrješenjem u zadatom tonalitetu (primjer 14).

Primjer 14

2. Intoniranje dominantnog septakorda i njegovih obrtaja jedan za drugim poslije slušno primljene intonacije (primjer 15).

Primjer 15

3. Intoniranje zadatog obrtaja sa razrješenjem:

-dominantni kvintsekstakord (u basu je terca septakorda tj. vođica određenog tonaliteta i kada ga intoniramo naviše njegovo razrješenje će biti kvinta tonike, a kada ga intoniramo naniže njegovo razrješenje će biti I stupanj određenog tonaliteta);

-dominantni terckvartakord (u basu je kvinta septakorda tj. II stupanj tonaliteta; kada ga intoniramo naviše kao najviši ton ovog akorda javlja se vođica određenog tonaliteta i ovaj akord se razrješava naviše u I stupanj; a kada ga intoniramo naniže kao poslednji ton javiće se II stupanj tonaliteta koji će se naniže razrješiti takođe u I stupanj);

-dominantni sekundakord (u basu je septima septakorda tj. IV stupanj tonaliteta i kada ga intoniramo naniže, taj poslednji ton akorda će imati razrješenje naniže u tercu određenog tonaliteta; a kada ga intoniramo naviše kao najviši ton javiće se II stupanj koji teži da se razriješi naniže u I stupanj određenog tonaliteta) (primjer 16).

Primjer 16

Dominantni kvintsekstakord (u basu je terca septakorda-vođica)

septakorda moći i sami da osjete i razriješe ovaj akord prema znanju o nestabilnim stupnjevima i njihovoj tendenciji kretanja. Veoma su korisne vježbe u kojima su razriješenja pojedinih tonova septakorda izostavljena. Na taj način se kod učenika ne formira samo osjećaj za logičan melodijski tok, već i za harmonski.

Primjenom mutacije iste vježbe najbolje se može uočiti razlika između poluumanjnog i umanjenog septakorda. Nakon vježbe koja je bila u duru, i u kojoj su učenici upoznali poluumanjeni septakord na VII stupnju, primjenom mutacije iste vježbe učenici će upoznati i umanjeni septakord na VII stupnju u harmonskom molu (primjer 17).

Primjer 17

G-dur

Poluumanjeni septakord

g-mol (harmoni)

Umanjeni septakord

Učenici će steći predstavu o harmonskom zvučanju poluumanjenog i umanjenog septakorda slušanjem kratkih harmonskih veza (I-VII-I) u istoimenim tonalitetima. Njihov sluh će registrovati ove septakorde prije svega kao nosioce određene harmonske funkcije, a zatim i kao vrste. Akorde veze I-VII-I učenici intoniraju u razloženom vidu ili podijeljeni u četiri grupe u harmonskom vidu. Takođe je dobro izvoditi ovu vezu i na instrumentu u različitim tonalitetima kako bi učvrstili svoje teoretsko znanje (primjer 18).

Primjer 18

D-dur

D-mol-dur

d-mol

Septakord na II stupnju (subdominantni septakord)

Primjenjujući već poznate postupke intoniranja terci jedne iznad druge i variranja zadatog melodijskog modela, učenici mogu sami otkriti vrstu i funkciju septakorda na II stupnju. Nakon intoniranja određene melodijske fraze, slijedi izdvajanje i analiziranje septakorda, odnosno određivanje njegovog sastava i harmonske funkcije. Septakord na II stupnju je po vrsti

mali molški u duru i melodijskom molu, a poluumanjeni u prirodnom i harmonskom molu, kao i u mol-duru (primjer 19).

Primjer 19

C-dur

10 C-mol-dur, c-mol (harmoski)

Za intonativno i teorijsko upoznavanje obrtaja septakorada na II i VII stupnju postoji više načina. Ono se može ostvariti intoniranjem i analiziranjem odgovarajućih vježbi, vokalnim ili instrumentalnim ozvučavanjem zadatih akorada, usmenim i pismenim diktatom.

Poslije upoznavanja glavnih septakorada treba izvršiti sljedeću klasifikaciju:

Stupnjevi	Dur	Harmonski mol
V	Mali durski 7	Mali durski 7
VII	Poluumanjeni 7	Umanjeni 7
II	Mali molški 7	Poluumanjeni 7

Sporedni septakordi (na I, III, IV i VI stupnju)-

Izdvajanje i intoniranje tri uzastopne terce od zadatog ljestvičnog stupnja praktično znači intoniranje određenog ljestvičnog septakorda. Pjevajući te vježbe uz primjenu mutacije i transpozicije, učenici upoznaju i sporedne septakorde u svim vrstama dijatonskih ljestvica (primjer 20).

Primjer 20

A-dur

11 a-mol harmonski i melodijski

17 .

17 a. mol prirodni

MM7

D-dur

MM7

11 d. mol melodijski

PU7

C-dur

MM7

11 c. mol harmonski i melodijski

PR7

Nakon intoniranja vježbi koje sadrže septakorde u svim vrstama ljestvica i analizirajući sastav septakorada na pojedinim ljestvičnim stupnjevima, učenici će izvesti sljedeće zaključke:

1. Durskom kvintakordu dodaje se velika ili mala septima i nastaje veliki durski ili mali durski septakord.
2. Molskom kvintakordu dodaje se velika ili mala septima i nastaje veliki molski ili mali molski septakord.
3. Umanjenom kvintakordu dodaje se mala ili umanjena septima i nastaje poluumanjeni ili umanjeni septakord.
4. Prekomjernom kvintakordu dodaje se velika septima i nastaje prekomjerni septakord.

Na sljedećoj tabeli prikazani su septakordi na svim stupnjevima ljestvica dur-mol sistema:

stupnjevi	dur	mol-dur	prir. mol	harm. mol	melod. mol
I	v.d.7	v.d.7	m.m.7	v.m.7	v.m.7
II	m.m.7	poluum.7	poluum.7	poluum.7	m.m.7
III	m.m.7	m.m.7	v.d.7	prek.7	prek.7
IV	v.d.7	v.m.7	m.m.7	m.m.7	m.d.7
V	m.d.7	m.d.7	m.m.7	m.d.7	m.d.7
VI	m.m.7	prek.7	v.d.7	v.d.7	prek.7
VII	poluum.7	poluum.7	m.d.7	umanjeni7	poluum.7

Alterovani akordi hromatskog tipa

Alterovani akordi hromatskog tipa se po planu i programu ne obrađuju u razredima srednje muzičke škole u nastavi solfeđa. Međutim, sam nastavnik treba da odabere kada šta može da primijeni u zavisnosti od kvaliteta grupe i do tada pređenog gradiva, tako da, ako uvidi da je neka grupa sposobna za dodatni program, može pristupiti i obradi ovih četvorozvuka. Ono što mora prethoditi ovoj lekciji je obnavljanje alteracija, kako bi učenici lakše shvatili način pjevanja i funkciju ovih akorada u tonalitetu.

Alteracije predstavljaju hromatske, vještačke vođice za dijatonske tonove jednog tonaliteta, koji su pripremljeni da se unaprijed čuju. U nastavnim programima solfeđa alteracije se obrađuju poslije dijattonike jer su intonativno teže za izvođenje. Pjevaju se uz pomoć solmizacionih slogova čija imena nose vezu sa tonskim funkcijama. Za izvođenje alteracija potrebna je velika intonativna sigurnost. Kako je intonaciono teži hromatski hod od dijatonskog, to će se svi skokovi u alterovane tonove izvoditi tako što ćemo ih posmatrati kao vođice za njihovo razrješenje u dijatonske tonove, a ne kao hromatsko pomjeranje osnovnog dijatonskog tona.

Pojava alterovanih tonova usko je povezana sa intoniranjem umanjene terce, koja je možda i najteži interval među intervalima sa alterovanim tonovima. Njeno zvučanje je identično velikoj sekundi, ali "dva dijatonska polustepena čine manje rastojanje od cijelog stepena, pa se ne može postaviti enharmonski

kao velika sekunda⁹. Učenici je često ne izvode dovoljno precizno, i stoga je njena priprema neophodna kroz uvježbavanje kratkih hromatskih nizova različito kombinovanih hromatskih i dijatonskih polustepena.

Alterovani akordi hromatskog i dijatonskog sklopa postavljaju se preko melodijskih motiva (oslobođenih svih ostalih zahtjeva osim visinskih). Pošto se alterovani akordi postavljaju poslije savladanog prvog kruga alteracija, to je moguće da se učenici uvedu u hromatsko-enharmonska razrješenja ovih akorada.

Najviše prisutan u solfedu i najlakši za izvođenje od alterovanih akorada jeste napolitanski sekstakord, mada se on smatra u nauci o harmoniji veoma teškim akordom. Sa druge strane u razloženom vidu prekomjerni kvintsestakord (prvi obrtaj dvostruko umanjenog septakorda) je daleko jednostavniji, ali za nas sa intonativne strane teži kao zahtjev. Najsloženiji je prekomjerni terckvartakord (drugi obrtaj tvrdo umanjenog septakorda). Za precizno izvođenje alterovanih akorada hromatskog tipa, najbolje je posmatrati alterovane tonove koje oni sadrže kao gornju i donju vođicu za određen ljestvični stupanj (primjer 21).

Primjer 21

F: PR^4_3 ----- N^6 -----

Sve do sada pomenute vježbe imaju za cilj da učenici nauče prepoznavati i intonirati sve akorde u cjelini. Sljedeći primjer može da posluži kao dobra vježba za brzo opažanje i intoniranje grupe tonova (ili zapisivanje ukoliko ovaj melodijski primjer želimo iskoristiti za diktat) (primjer 22).

Primjer 22

C: UM7 UM7 N⁶ MD7

Harmonske veze

Svaku jednoglasnu melodijsku liniju učenici mogu harmonski analizirati, jer svaki ton može biti predstavnik jedne funkcije. Prilikom dvoglasnih primjera harmonske veze će biti vidljivije, a naročito prilikom troglasa i četvoroglasa, kada su potpuno očigledne. U slučaju da, pored gradiva predviđenog po planu i programu, nastavnik primijeti sposobnost

⁹ Zorislava M. Vasiljević "Metodika nastave solfedu", Univerzitet umetnosti, Beograd, 1978., str. 210

grupe da prati i dodatni program, on se može odlučiti da učenicima približi bilježenje harmonskih veza. Pri sviranju harmonskih veza, učenici moraju da osjete razliku između tri funkcije koje su nosioci tonaliteta: tonična (koja podrazumijeva mir), subdominantna (koja unosi pokret, izlazak iz stanja mirovanja) i dominantna funkcija (koja svojim nastupom unosi napetost). Naravno da glavni predstavnici ovih funkcija imaju i svoje zamjenike. U prvom slušanju učenici će zabilježiti funkcije koje čuju, a u drugom slušanju akorde. Akordi u ovim harmonskim vezama će se vezati po svim pravilima koja će učenicima trećeg i četvrtog razreda već biti poznata iz predmeta *harmonija sa harmonskom analizom*. U početnim vezama će biti zastupljeni svi trozvuci i glavni četvorozzvuci. Ovi diktati se neće zapisivati kao troglasni diktat, tako da svaki glas ima svoj linijski sistem, već će se pisati u jednom sistemu svi akordski sklopovi, upravo iz razloga što će se povremeno pojavljivati i neki četvorozzvuk. Pri prvim vježbama treba ostati u jednom tonalitetu, a tek kasnije postepeno uvoditi mutaciju i modulaciju. U prvim primjerima dovoljno je svirati samo akorde u jednakim notnim vrijednostima, dakle zanemariti ritam, kako bi se učenici dobro skoncentrisali samo na prepoznavanje akorada (primjer 23).

Primjer 23

The image shows a musical staff with a treble clef and a key signature of one sharp (F#). Above the staff, the functional labels T, S, D, T, T, T, D, D, T, S, D, T, T are aligned with the chords. Below the staff, the figured bass notation is: I³, IV³, V³, I³, I³, I⁴, V³, V², VI⁴, IV³, V², I³, I³.

ZAKLJUČAK

Nakon svih ovih vježbi učenici će biti osposobljeni da u potpunosti ovladaju intoniranjem septakorada. Izuzetno je važno da učenici nauče da prepoznaju određeni akord kao cjelinu, a ne da ga posmatraju od tona do tona. Ako ga budu posmatrali u cjelini, biće im mnogo lakše prepoznati ga i otpjevati u nekoj prima vista vježbi, jer cilj nastave solfedža jeste upravo osposobljavanje za pjevanje svakog notnog teksta čitanjem “sa lista”.

Solfedžo je predmet koji je gotovo nerazdvojiv od *Teorije muzike*, ali je i tijesno povezan sa ostalim muzičkim predmetima. Zvučna slika o akordima će pomoći učenicima i na predmetu *Harmonija* prilikom pisanja zadataka da unaprijed čuju i pronađu najbolje rješenje u vezi dva akorda. Takođe će u *analizi muzičkih oblika* olakšati učenicima određivanje kadenci, što je jako bitno za shvatanje oblika jednog djela i njegovih odsjeka, a to podrazumijeva

i harmonsku analizu djela. Na predmetu *Upoznavanje muzičke literature* učenici će čuti i prepoznati razne akordske sklopove, a samim tim i stil nekog kompozitora odnosno epohe u kom je nastala kompozicija koju slušaju, jer svako vrijeme donosi neke svoje zakonitosti.

LITERATURA

- Despić , Dejan, “Teorija muzike”, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1997.godine
- Despić, Dejan, “Harmonija sa harmonskom analizom”, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 2002.godine
- Nikolić, Z., “Razmišljanje o zvučnoj vertikali — sistem rada na razvoju harmonskog sluha”, FMU, Beograd, 1999. godine
- Olujić, Ana, “Razvoj harmonskog sluha”, Beograd, 1986. godine
- Peričić, Vlastimir, “Razvoj tonalnog sistema”, Beograd, 1968. godine
- Požgaj, J., “Metodika muzičke nastave”, Zagreb, 1950. godine
- Radičeva, Dorina, “Metodika komplementarne nastave solfeđa i teorije muzike, Akademija umjetnosti Novi Sad i Muzička akademija Cetinje, 2000.godine
- Tajčević, Marko, “Osnovna teorija muzike”, Književno izdavačka zadruga – Centar, Beograd, 1995.godine
- Vasiljević, Zorislava M., Drobni, Ivana, Karan, Gordana, “Solfeđo za III razred srednje muzičke škole”, Zavod za udžbenike, Beograd, 2007. godine
- Vasiljević, Zorislava M. i saradnici, “Solfeđo za III i IV razred usmerenog obrazovanja muzičke struke”, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1989.godine
- Vasiljević, Zorislava M., “Metodika muzičke pismenosti”, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 2006.godine
- Vasiljević, Zorislava M., “Metodika nastave solfeđa”, Univerzitet umetnosti, Beograd, 1978. godine
- Vasiljević, Zorislava M., Drobni, Ivana, Karan, Gordana, Čalić, Mirjana, “Solfeđo za III razred srednje muzičke škole”, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd 1998. godine
- Živković, Mirjana, “Harmonija za srednje muzičke škole”, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1996.godine

**INTERPRETATION OF KVARTSEPTACCORDS IN SOLFEGGIO
TEACHING IN SECODARY MUSIC SCHOOLS**

Abstract

This paper deals with the problems of spectraccord that encompass a huge and significant area in the teaching of solfeggio. One part of the paper is dedicated to the methods used by teachers for training students to be able to identify or sense these accords. The second part of the paper is focused on methods used to teach students to precisely intone all sorts of septaccords. This area is more difficult; therefore, it has occupied a greater space in the paper.

Key words: solfeggio, secondary music school, four-note, intonation of four-note, feeling of four-note

AKTUELNO

Saša MILIĆ¹

UDŽBENIK U KULTUROLOŠKI SENZITIVNIM NASTAVNIM PREDMETIMA

Udžbenik kao jedno od starijih i ustaljenijih nastavnih sredstava u značajnoj mjeri determiniše kvalitet cjelokupnog vaspitno-obrazovnog procesa. Pored toga što kvalitativno obilježava vaspitno-obrazovni proces, udžbenik, je svakako, i jedno od najmoćnijih sredstava uticaja na javno mnjenje, jer se on štampa u većem broju primjeraka nego bilo koji drugi printani medij. Upravo stoga, mišljenja smo da je u potpunosti tačna tvrdnja „da je izdavanje udžbenika pojava od prvorazrednog nacionalnog i kulturnog značaja“². Udžbenik ima multi-funkcionalni karakter, a neke od njegovih najznačajnijih funkcija su svakako: prenošenje određenih kulturnih tekovina na mlade naraštaje, podsticaj učenika na intelektualni rad, razvoj kritičkog i istraživačkog duha, te u najopštijem smislu – razvoj kulture korišćenja knjige. U skladu sa promijenjenim viđenjem cjelokupnog vaspitno-obrazovnog procesa i sve većim naglaskom na interaktivističkim i konstruktivističkim teorijama saznanja, mijenja se gledanje na udžbenik. Ranije je udžbenik, prije svega, korišten za transmisiju (prenošenje) znanja, dok je on danas u većini obrazovnih sistema demokratski razvijenih društava sagledan kao didaktička aparatura za izgrađivanje sopstvenog sistema znanja. Bazirano na ovoj generalnoj orijentaciji i kvalitet udžbenika se sagledava u drugačijem svijetlu: 1. Fokus više nije samo na sadržaju koji se učenicima iznosi u udžbeniku, već i na tome kako će učenici ovladati određenim spoznajama koje im u udžbeniku pružamo; 2. Cij nije učenicima samo izložiti i prenijeti određeno

¹ Prof. dr Saša Milić – Filozofski fakultet Nikšić

² Ivić, Pešikan, Antić, 2008, str. 21

znanje, već se udžbenik koristi u funkciji konstrukcije znanja, tj. u procesu aktivne izgradnje stabilnih i upotrebljivih znanja. Ukoliko se „udžbenik sastoji od pukog izlaganja gradiva, u najboljoj varijanti njegov potencijal je omogućavanje usvajanja i zapamćivanja datog gradiva sa razumijevanjem, a u lošijoj varijanti učenje gradiva napamet. Ako udžbenik pored osnovnog teksta sadrži i raznovrsne problemske zadatke – stvara se mogućnost za sticanje umijanja rješavanja zadataka u toj oblasti. Ako udžbenik pored osnovnog teksta sadrži i izvorne materijale koje učenik treba samostalno da analizira i izvlači sopstvene zaključke – to će omogućiti sticanje važnih umjenja samostalnog intelektualnog rada“³.

Udžbenici istorije predstavljaju posebno kulturološki senzitivno štivo i kao takvi nerijetko su bili/jesu sredstvo pozitivnog ili negativnog djelovanja. Za kreiranje dobrog udžbenika istorije posebno je važno da on bude multi-perspektivan, tj. da u sebi sadrži jedan kompleksan pristup određenom istorijskom događaju ili vremenu. Multi-perspektivnost udžbenika može bit ostvarena kroz izvore o nekom događaju i njegovu rekonstrukciju, preko interpretacije tog događaja, pa sve do implikacija koje je taj događaj imao na dalji tok istorije. Kulturološki senzitivnan udžbenik se gradi na tri nivoa, počev od prvog nivoa na kome reprezentaciju različitih događaja iz prošlosti, preko drugog nivoa na kome vršimo rekonstrukciju događaja i razmatramo moguće interpretacije događaja, dok se na trećem nivou bavimo zaključcima koje možemo izvući iz prošlih događaja, a koji nam služe za procjenu nekog događaja u sadašnjici. Prema nalazima EUROCLIO – Evropskog udruženja profesora istorije, interpretacija određenog događaja u velikoj mjeri zavisi od nacionalnog, religijskog i socijalnog porijekla onoga ko događaj interpretira. Stoga je za stručnu procjenu određenog udžbenika od ključne važnosti razumjeti relaciju događaja koji se interpretira sa nasljeđem onoga ko taj događaj interpretira.

Građansko obrazovanje i građanska hrabrost su neizostavni dio udžbenika koji pokrivaju kulturološki senzitivne predmete, kao što su maternji i strani jezici, istorija, geografija, poznavanje društva, te likovna i muzička kultura. Svi ovi udžbenici bi trebali biti protkani demokratskim vrijednostima i orijentisani tako da podstiču razvoj demokratskog društva. Oni bi trebali biti orijentisani ka stvaranju vještina i kompetencija koje podstiču razvoj kritičkog mišljenja, prikupljanja i procesuiranja informacija, kooperativnog učenja i kvalitetne interpersonalne komunikacije. Razvoj ovih vještina i kompetencija vodiće razvoju dobro informisanih građana koji posjeduju tzv. vještine prenosivosti. Razumijevanje koncepata interpretacije, demokratije, tolerancije i identiteta omogućiće učenicima transfer stečenih znanja i vještina na nove životne situacije, da postanu zreli članovi društva i da aktivno participiraju u široj društvenoj stvarnosti. Posebno važan koncept koji udžbenici navedenih

³ Ivić, Pešikan, Antić, 2008, str. 26

predmeta trebaju podsticati jeste koncept rekonsilijacije, tj. pomirenja nacija, religija, staleža čija je istorija zajedničkog življenja opterećena konfliktima. Rekonsilijacija je moguća samo u slučajevima kada osoba suštinski razumije svoj stav o određenom događaju, narodu, religiji i sl. i kada razumije dubinske razloge za nastajanje takvog svog stava. Tek tada možemo učenika/osobu izložiti drugačijem /tuđem viđenju tog istog događaja i očekivati da će možda razumijeti i razloge koji leže u temelju nečijeg suprotstavljenog stava. Isticanje u prvi plan sadržaja koji mogu širiti mržnju, kao npr. pjesma u udžbenicima muzičke kulture „Puče puška ledenica“, svakako neće doprinijeti pomirenju naroda na prostorima Balkana. Dobri primjeri udžbenika nastalih u posljednjoj deceniji su npr. „Obični ljudi u neobičnoj zemlji“ – udžbenik istorije pisan kroz svakodnevnne živote ljudi na prostorima bivše SFRJ, ili pak udžbenik istorije kreiran u Makedoniji „Retteling the History“ kreiran od strane makedonsko-albanskog tima istoričara i štampan na tri jezika (pored jezika dva navedena naroda i na engleskom jeziku).

Udžbenici kulturološki senzitivnih predmeta su uvijek pobuđivali veću ili manju pažnju društvene i prosvjetne javnosti, a posebno u određenim turbulentnim istorijskim vremenima i na prostorima obilježenim konfliktima. „Postoji čitavi niz društvenih grupa koje su zainteresovane za sadržaj i izgled jednog udžbenika iz istorije:

- istorijska nauka – otjelotvorena u institucijama kao što su fakultet, akademija nauka, stručna društva i sl;
- pedagoško-psihološke nauke – koje su zainteresovane da u udžbenik budu ugrađena znanja o razvojnim mentalnim mogućnostima djece na pojedinim uzrastima i znanja iz psihologije učenja;
- dnevna, kratkoročna, ali i dugoročna unutrašnja i spoljna politika otjelotvorena u institucijama države, ministarstva prosvjete, ali i unutrašnjih i spoljnih poslova. Na primjer, ako jedna država planira dugoročnu saradnju sa državom sa kojom je nekad bila u ratu, otvara se pitanje koliko će ta istorijska epizoda zauzeti mjesta i na koji način će biti prezentovana u udžbeniku;
- vladajuća ideologija (od koje u velikoj mjeri zavisi tumačenje mnogih istorijskih događaja, ličnosti, istorijskih fenomena);
- crkva, bez obzira na to da li je dio državnog obrazovnog sistema, ili je odvojena od njega. Crkva kao institucija do savremenog doba bila je sastavni dio političkih i društvenih dešavanja i stoga je vrlo osjetljiva na interpretaciju svoje uloge i pozicije u istorijskim dešavanjima;
- zatim roditelji i djeca. Roditelji, s jedne strane, brinu o dobrobiti svoje djece. S druge strane, roditelji imaju svoj lični stav prema određenim pitanjima iz istorije, posebno iz bliže nacionalne prošlosti u kojoj su možda neki članovi porodice i učestvovali. Djeca, učenici imaju svoj lični odnos prema sadržajima iz istorije, nekada u formi stereotipa prema različitim socijalnim grupama⁴⁴.

⁴ Ivić, Pešikan, Antić, 2008, str. 16-17

Važećim zakonskim propisima u Crnoj Gori su definisani Standardi za udžbenike i nastavna sredstva, i to u sljedećim kategorijama: standardi za sadržaj, psihološki standardi, didaktičko-metodički standardi, jezičko-stilski standardi, likovno-grafički standardi, te tehnički standardi. Neki od standarda su direktno orijentisani ka razvoju građanske i interkulturalne svijesti i propisuju da udžbenik treba: biti usklađen sa demokratskim i građanskim vrijednostima koje su utvrđene pozitivnim zakonskim propisima; biti primjeren razvojno-psihološkim mogućnostima učenika; podstiče interesovanje i motivaciju za učenje i istraživanje, kao i kritičko mišljenje i samostalno učenje; da objektivnim, pluralističkim i kritičkim pristupom u prezentaciji sadržaja podstiče intelektualnu aktivnost učenika i/ili emotivni doživljaj; da upućuje učenike i na korišćenje drugih izvora znanja.

Sagledavanje udžbenika u značajno širem domenu nego samo u domenu transmisije znanja vodi ka tome da udžbenik ima prvenstveno razvojno-formativnu ulogu. Ovakvo definisanje udžbenika, prema sthvatanju psihološkog tima istraživača Ivića i Pešikana, ima nekoliko osnovnih posljedica:

a) udžbenik postaje sredstvo za organizaciju procesa učenja samog učenika, što znači da sadržaj i struktura udžbenika moraju omogućavati samostalno učenje;

b) udžbenik treba da podstiče različite oblike učenja specifičnih za prirodu nastavne discipline koju obrađuju (dok npr. nastava istorije podstiče dominantno probabilističko mišljenje, dotle nastava matematike podstiče različite misaone nivoe, od čiste reprodukcije, preko složenih procesa deduktivnog zaključivanja, pa sve do inventivnosti);

c) udžbenik bi morao povezivati svakodnevni život učenika sa školskim, akademskim znanjima i konkretnim obrazovnim ciljevima;

d) udžbenik postaje jedan od elemenata u dizajniranju (oblikovanju, stvaranju) nastavne situacije, situacije učenja i služi nastavniku da obezbijedi bogatiju interakciju između učenika i udžbenika i nastavnika i učenika;

e) pod udžbenikom se više ne podrazumijeva samo jedna, osnovna knjiga iz koje učenici uče već i različite dodatne jedinice potrebne za učenje određene discipline, te se sve više govori o udžbeničkom kompletu⁵.

Prilikom kreiranja udžbenika nužno je uskladiti dva osnovna elementa, s jedne strane pravo autora udžbenika da slobodno i na sebi svojstven način prezentira udžbenički sadržaj („pjesnička sloboda“ – *licentia poetica*), dok je, s druge strane, neophodno da udžbenik zadovolji određene standarde kvaliteta. Postoje brojni definisani standardi kvaliteta udžbenika i oni variraju od jednog do drugog obrazovnog sistema. Autorski tim Ivić-Pešikan-Antić (2008) daje iscrpnu listu standarda, a neke od kategorija kroz koje se procjenjuje kvalitet udžbenika mogu biti:

⁵ Ivić, Pešikan, Antić, 2008, str. 27-30

- udžbenik kao strukturalna i funkcionalna cjelina;
- funkcionalnost udžbenika;
- usklađenost sa obrazovnim ciljevima;
- tačnost i reprezentativnost znanja u udžbeniku;
- racionalnosti i optimalnosti izabranog sadržaja i
- kvalitet jezika udžbenika i sl.

Sa stanovišta kulturološke senzitivnosti udžbenika i njegove upotrebne vrijednosti u multikulturalnim, multinacionalnim i multikonfesionalnim zajednicama, posebno su značajni sljedeći standardi kvaliteta:

□ udžbenik za sve sredine – izbor sadržaj udžbenika, primjeri, zadaci i načini objašnjavanja trebalo bi da budu uzeti iz različitih sredina i da vode računa o različitim uslovima u kojima se koristi udžbenik;

□ relevantnost sadržaja za učenika – udžbenički sadržaj treba biti razvojno i uzrasno prilagođen i treba pronaći put do učeničkog interesovanja, te podstaći ih na promišljanje određene teme (pokazivanje funkcionalne vrijednosti znanja i načina ostvarenja lične 'koristi' od određenih znanja, prezentacija sadržaja o pojedinim grupacijama koje su posebno važne za mladu populaciju, podrška pri rješavanju problema sopstvenog identiteta, povezivanje programskih sadržaja sa specifičnim generacijskim iskustvima mladih);

□ socijalna relevantnost sadržaja udžbenika – udžbenik treba biti kreiran tako da pokaže važnost sadržaja koji je prezentiran u udžbeniku za društvenu zajednicu (npr. pitanja zaštite okoline, globalizacije, zdravih stilova života, medijske pismenosti, različitih etičkih problema kao npr. eksperimentisanje ljudima, kloniranje ljudi, zatim medijska pismenost i sl.);

□ usklađenost udžbenika sa opšte-civilizacijskim sistemom vrijednosti – svi vrijednosni udžbenički sadržaji, bilo da su eksplicitno ili implicitno iskazani, trebalo bi da u potpunosti poštuju princip nediskriminacije, princip jednakosti svih ljudi, principe slobode i solidarnosti, te da su usklađeni sa osnovnim porukama konvencija UN o ljudskim pravima i pravima djeteta, kao i sa posebnim konvencijama koje govore o pravima nacionalnih i drugih manjina, pravima obrazovanja na maternjem jeziku itd. Eksplicitno iskazivanje se odnosi na sam tekst udžbenika, dok implicitno iskazivanje podrazumijeva ilustracije, veličinu teksta, određena grafička rješenja i sl.

□ udžbenik svakako treba da promoviše sistem kulturnih vrijednosti važnih za očuvanje nacionalnog i kulturnog identiteta naroda kome je namijenjen, te države u cjelini;

□ nediskriminatorni odnos prema specifičnim grupama – udžbenik ne smije imati diskriminatorni stav niti prema jednoj ljudskoj specifičnoj grupaciji, bilo da su u pitanju rasne, nacionalne, vjerske, jezičke i sl. grupacije, ili pak da je riječ o grupama lica sa posebnim potrebama, izbjeglicama, socijalno

depriviranim kategorijama stanovništva i sl. Diskriminativan odnos prema određenoj grupaciji ne mora biti nužno iskazan kroz negativan stav prema toj grupaciji, već se on svakako može iskazati kroz tzv. tihu diskriminaciju, tj. ignorisanje i izostavljanje pominjanja određene grupacije ljudi i njenog značaja za određenu društvenu zajednicu;

Od brojnih kvaliteta didaktičkog oblikovanja udžbenika, sa multikulturalne tačke gledišta su posebno značajna sljedeća dva standarda:

▫ sticanje socijalnih vještina, umjenja i tehnika (umijeće vođenja argumentovanog dijaloga, tehnike aktivnog slušanja, vještina razumijevanja tuđe pozicije, tačke gledanja, umjenja igranja različitih uloga, razvoj vještina pregovaranja, umijeće organizovanja i realizovanja određene socijalne akcije, vještine ubjeđivanja i javnog promovisanja ideja itd.);

▫ razvoj vještina kooperativnog učenja (razvoj pozitivne međuzavisnosti, inter-personalnih komunikacijskih vještina, grupno procesuiranje, razvoj vještina debatovanja, te sučeljavanja mišljenja po različitim osnovama).

Literatura:

• Building Bridges – Annual Report 2007 .- The Hague: EUROCLIO, 2008;

• EUROCLIO Bulletin 26 – Making a Difference .- The Hague: European Association of History Educators, 2007;

• EUROCLIO Buleltin 27 – The Past in the Present: Identity, Diversity and Values in History Teaching .- The Hague: European Association of History Educators, 2008;

• Ivić, I., Pešikan, A. & Antić, S.: Vodič za dobar udžbenik – opšti standardi kvaliteta udžbenika .- Novi Sad: Platoneum, 2008;

• Papadakis, Y.: History Education in Divided Cyprus: A Comparison of Greek Cypriot and Turkish Cypriot Schoolbooks on the „History of Cyprus“ .- Oslo: International Peace Research Institute, 2008;

• Zakonski propisi .- Podgorica: Ministarstvo prosvjete i nauke Crne Gore, 2006;

Јездимир - Лука ОБАДОВИЋ¹

WEB САЈТОВИ У САВРЕМЕНОЈ НАСТАВИ

Резиме

Електронски извори информација обезбјеђују иновирање образовног процеса примјеном информационо комуникационих технологија у погледу ефикасности, ефективности и флексибилности презентовања информација у трећем миленијуму са масовним коришћењем мултимедије, хипертекста и интернета.

У раду су приказани практично сви потребни кораци који се тичу *web* сајта, почев од идејне разраде осмишљавања *web* садржаја, обраде садржаја, структуре странице, дизајна странице, домена, дизајнирања и пројектовања *web* страна у програму *Macromedia Dreamweaver*, графичких прилога, *web* хостинга, па све до постављања *web* сајта на сервер.

Креирање и постављање *web* страница уопште није лак посао, него врло напоран и захтјеван посао за који је потребно примијенити знања из различитих технологија.

Кључне ријечи: образовање, савремена настава, интернет, *web* сајтови.

1. Увод

Свјетска истраживања показују да су рачунари ефикасна наставна средства која омогућавају контролу, регулисање и управљање наставом и учењем путем сталне повратне везе. Мултимедијални програми креирани за рачунаре нуде могућност креирања електронских уџбеника са текстом, сликама, звучним анимацијама и филмовима, тако да ученици могу самостално да напредују у овладавању наставних садржаја, да се врате

¹ Доц. др Јездимир - Лука ОБАДОВИЋ, ЈУССШ „Вукадин Вукадиновић“ у Беранама; Универзитет Црне Горе, Медицински факултет, Студијски програм: *Висока Медицинска школа* у Беранама

на садржаје који им нијесу довољно јасни и да добију повратне и додатне информације у складу са својим могућностима и интересовањима. Док, интерактивност и квалитет презентованих материјала уз коришћење мултимедије и хипертекста дају знатно богатије образовне садржаје у поређењу са наставом која се одвијала у традиционалним учионицама.

Коришћењем савремене информационо комуникационе технологије (у даљем тексту ИКТ) образовање постаје доступније ширем кругу људи заинтересованих за перманентно усавршавање у својој дјелатности. ИКТ-а у образовању пружа могућност за употребу нових наставних метода и нову организацију наставе чиме се недостаци традиционалне наставе могу свести у границе толеранције. Класичне учионице и облици рада се не избацују у потпуности, већ се модернизују уз додавање нове ИКТ-е која интегрише позитивне елементе традиционалне технологије мијењајући положај ученика, наставника и професора са циљем да се повећа активно учешће и напредовање у раду свих учесника у наставном процесу.

Са развојем науке и ИКТ-е мијењају се и свјетски трендови, који утичу и на црногорски образовни процес. Такав је случај и са интернетом. У данашње вријеме, ако образовна установа (дјечји вртић, основна школа, средња школа, виша школа, висока школа, факултет, универзитет), општина, неко лице или фирма нема свој *web* сајт, или макар налог за електронску пошту, то је као да не постоји. Цијене хостинга су веома прихватљиве и практично свако ко жели може да „постави“ свој *web* сајт, или макар фото албум за неку релативно малу суму новца. Тренутно су веома популарне тзв. *social-network* мреже, које нуде много бесплатних *web* базираних услуга и гдје се, уз мало труда и количине минималног знања, може поставити *web* сајт, лични фото албум, мања *web* апликација, покренути форум, *rss feeder* или нешто друго. Но, за нешто квалитетније и репрезентативније, можемо се одлучити или да сами осмислимо *web* сајт и његов садржај „од нуле“ (што подразумијева да су нам блиске технологије које се користе при изради истога) или да се плати одређеној фирми која се професионално бави изразом, и евентуално, постављањем *web* сајтова.

2. Идејна разрада концепта и структуре *web* страница

На интернету можемо наићи на много различитих *web* страница, од оних најједноставнијих које су направљене у сврхе учења, па до веома компликованих, као што су *web* странице великих компанија.

Треба се одлучити између неколико различитих врста дизајна странице, потребно је одабрати начин презентације информација, одлучити која ће се технологија применијени (да ли радити у обичном *HTML-у*, *PHP-у*, *ASP-у*, *ASP.NET-у*, *Flashu* и сл.) и којим алатом. Ако се

раде странице за неког другог, добро је спровести детаљан разговор о потребама клијента.

Прво се мора закључити шта се жели презентовати посјетиоцима *web* страница. Треба имати у виду да садржај странице дефинише њен изглед, а не обратно, *примјер 1-3*.

Примјер 1. Ако се ради *web* страна произвођачу дјечјих играчака, такав сајт ће вјероватно имати много слика, мултимедијалних елемената, *flash-animacija*, дјечјих игрица и сл.

Примјер 2. Ако се *web* странице раде за општину, странице морају бити озбиљније организоване, са веома мало декоративних елемената.

Примјер 3. Ако се *web* странице раде за образовање, *web* сајт треба да садржи комбинацију примјера 1-2 уз графичке прилоге.

Морамо одредити какву врсту *web* страница израђујемо, да ли ће оне бити статичке или динамичке. Обично личне *web* странице немају потребе за динамичким читавањем садржаја, а у случају да се треба нешто измијенити, замијени се само одређена *HTML* датотека. У случају великих фирми, образовних установа и сл., велика је вјероватноћа да ће нам требати познавање *ASP.NET-a*, познавање рада база података, увлачење података у *web* страницу, познавање *CMS-a* (*Content Management System*).

Затим, треба разрадити скицу структуре почетне *web* странице која ће наводити посјетиоце како ће стићи до које странице или неког њеног дијела (обично се зове: „*index.htm*“ или „*index.html*“). Треба размотрити која ће се врста дизајна примијенити, за коју ће се резолуцију стране прилагодити, које ће величине бити слике, колико ће дугачки бити текстови, евентуално узети у обзир и мјесто за рекламни простор, позадинску боју страница и сл.

Исто тако, морамо обратити пажњу на саму физичку организацију фајлова. На примјер, фотографије ћемо ставити у фолдер „*галерија*“, слике које служе за дизајн странице у фолдер „*дизајн/слике*“ а датотеке које дефинишу изглед у фолдер „*изглед CSS*“. У засебне фолдере издвојит ћемо властите контроле и функције које сами креирамо. Базе података се постављају обично на засебан сервер.

Тек кад смо све ово разрадили, можемо приступити почетном дизајну, за чији је почетак довољан и обичан *HTML* (*HyperText Markup Language*), уз мало основа *ASP-a* или *PHP-a*.

3. Дизајн *web* страница

Да бисмо приступили дизајну *web* странице, морамо имати све елементе који су нам потребни, почевши од слика које ћемо користити, мултимедијалних фајлова, декоративних елемената. У већини случајева за графичку обраду користимо неку од верзија *Adobe-ovog PhotoShop-a*, или

неки дио *Corel-ovog* пакета, нпр. *CorelDraw*, или да се користи неко од јефтинијих рјешења, као што је нпр. *GIMP*. Цртање изводимо по слојевима (*layers*), нпр. *layers* за позадину, *layers* за навигацију и онда их све заједно уклапамо. Позадински слој радимо са освртом на резолуцију странице (нпр. 800x600 или 1024x768), морамо узети у обзир да ће дио странице заузети клизачи, таскбар, дио на траку са алаткама интернет читача и слично, тако да су реалне димензије странице заправо нешто мање.

Већина странице се састоји од позадине на коју је налијепљен дио са графичким насловом, дио са навигацијским линковима и дио са самим садржајем. Наслов је увијек на истом мјесту и увијек је видљив, навигацијски дио исто тако, а кликом на линкове у навигацијском дијелу мијења се садржај странице.

Наслов странице се обично графички обрађује тако да буде ефектан и занимљив, чак и ако се састоји само од текста.

Навигација се обично поставља лијево или испод наслова странице. Може се извести на разне начине, почевши од текстуалних линкова, па све до менија за које нам је потребно познавање неког од клијентских скрипних језика (нпр. *Java Script*). За навигацију се могу искористити и слике на које ћемо примјенити тзв. „*roll-overov*“ ефект (у овом случају нам требају по двије различите слике за сваки линк).

Што се садржаја тиче, током дизајна ћемо поставити неки генерички текст и понеку слику.

Треба имати у виду да у програмима за графичку обраду можемо направити много (напредних) различитих ефеката на тексту, сликама или сл., али многе од неких напредних особина једноставно нећемо користити, јер обично неће изгледати исто у било којем од три главна интернет читача (*Firefox*, *Opera*, *Internet Explorer*), јер ниједан не подржава све прописане стандарде у потпуности.

Код текстуалних дјелова треба посебну пажњу обратити на врсту фонтова који ће се користити (треба одабрати неке од стандардних фонтова на примјер, *Tahoma*, *Verdana*, *Arial*).

Код графичких елемената (слика), обраћамо пажњу на формат слике (оптимизацију), *GIF*, *JPG* или *PNG* (ријетко се користи). *GIF* подржава 256 боја и компресује слику без губитка квалитета, док *JPG* подржава пуну палету боја, али зато компресује слику са одређеним губитком квалитета (можемо бирати степен компресије).

За позадину се препоручује да буде једноставна и ненападна, а лоша је пракса стављање неке велике фотографије као позадине.

4. HTML (*HyperText Markup Language*)

У основи, свака *web* страница је урађена у *HTML-u!* *HTML* је језик који је у свом зачетку био врло једноставан и служио је за линковање докумената, да би кроз разне развојне верзије и стандарде еволуирао до веома моћног језика којим се могу направити практично било какве *web* странице. Препознаје се по екстензији „*.htm*“ или „*.html*“. *HTML* се састоји од тагова, који нпр. могу описивати како ће изгледати одређени дио текста, обично се стављају у пару, има их и самосталних, као нпр. таг за слику. Већина тагова има и своје атрибуте, који им донекле мијењају основна својства.

Проблем са којим ћемо се морати ухватити у коштац су интернет читачи. Сви подржавају *HTML*, али сваки подржава неки од стандарда *HTML-a*, ниједан не подржава све, тако да ћемо јако тешко постићи да нам *web* странице у свима њима изгледају једнако. Нпр. ако наше странице радимо са *Firefox-ом* и све изгледа добро, уопште не мора значити да ће тако изгледати и у *Internet Explorer-u* или *Opera* или неком другом читачу (*browser-u*). Обично се код пројектовања употребљава модификатор „*strict*“, да би се избјегао транзицијски начин рада, а који је посебно индикативан код *Internet Explorer-a*, гдје он покушава одређене елементе странице „*прилагодити*“, са мање или више успјеха.

Пошто *HTML* заправо није „*прави дизајнерски*“ језик, јер је намијењен слагању *web* страница од врха ка дну, ако желимо имати увијек тачан распоред елемената, обично их организујемо или у блокове или у табеле.

HTML страница се састоји у основи од два дијела: заглавља и тијела.

У заглавље стављамо обично напомене које се директно не морају видјети на *web* страници, али помажу њеном описивању (наслов, кључне ријечи, кодна страна и сл.).

У тијелу се налази код цијеле странице.

Долазимо до корака када се одлучује са којим ћемо програмом радити. Пошто се *HTML* датотека састоји од обичног текста, можемо га уносити и преко најобичнијег текст едитора, нпр. *NotePad-a*, али то није препоручљиво, јер је то веома мукотрпан посао. Приступамо избору неког од програмских алата који подржавају визуелно развојно окружење за *HTML-ом*, као што је нпр. *Macromedia Dreamweaver*, затим *Nvu* (бесплатан је), или у нужди *Microsoft FrontPage*.

Можемо користити и неки од програма за провјеру исправности *HTML* страница, као што је нпр. *Validator*.

5. CSS (*Cascading Style Sheets*)

За *CSS-ом* се није указивала потреба за *веб* странице којима се морао мијењати тек један мали дио. У случају потребе редизајнирања *веб* страница *CSS* је неизоставно рјешење ноћне море *веб* дизајнера! *CSS* омогућава да се дизајнерски елементи *веб* странице одвоје од кода у посебну датотеку.

CSS је концепт стварања стилова које придајемо одређеним елементима *веб* страница. *CSS* се налази у датотекама са екстензијом „.css“ и у њему се налазе класе које описују стилове.

У пракси, ако имамо нпр. 10 *веб* страница и одлучимо промијенити нпр. фонт из *Verdana* у *Tahoma*, то ћемо учинити практично једном једином измјеном стила у *CSS-у*, иначе бисмо ручно морали мијењати све понаособ на свакој страници!

6. Клијентско скриптовање

У глобалу, овако направљене *веб* странице су статичне. Да би се *веб* страницама „мало удахнуло живота“ користи се скриптовање. Постоји серверско (за извршавање је одговоран сервер) и клијентско (за извршавање је одговоран читач на нашем рачунару), *примјер 4*.

Примјер 4. Ако мишем пређемо преко неког поља на *веб* страници, поље може да промијени боју, а то се врло лако рјешава писањем функције која то омогућава. За писање функција се обично користи језик који се зове *JavaScript* (и нема никакве везе са језиком *Java*). Скриптови могу да се уносе у *HTML* код или у посебну датотеку са наставком нпр. „.js“. У *HTML-у* се наводи само референца ка тој датотеци.

JavaScript има неколико лоших страна, а неке од њих су: интернет читачи их не интерпретирају на исти начин, неки их чак и не подржавају, а корисник чак може и искључити извршавање скриптова, тако да га треба сматрати као користан додатак, а не као нешто обавезно.

7. Базе података

За већину *веб* страница користимо неке елементарне могућности база података. Обично у старту одаберемо неки од система за управљање базом података (*DBMS - DataBase Management System*), као што је нпр. *Microsoft SQL Server*. Уз неки од доступних алата креирамо базу података (по негдје је креира и интернет провајдер), а подацима манипулишемо преко упита, које пишемо користећи (углавном) стандардни језик *SQL (Structured Query Language)*.

За мања оптерећења данас се користе углавном три базе података и то: *MS Access*, *MS SQL Server* и *MySQL* (бесплатан).

8. Серверско скриптовање

Већина база података се налази на серверима, а манипулисање њима се изводи обично једном од двије популарне технологије за серверско програмирање и то са *ASP-ом* и *PHP-ом*.

ASP је *Microsoft-ova* технологија и била је донедавно углавном везана за *Windows-e*. Предност јој је што добро сарађује са осталим *Microsoft-ovim* рјешењима (нпр. *Office*). Можемо бирати коришћење *VBScript-a* или *JScript-a*.

PHP је *open-source* продукт, платформски је практично независан. Ради под *Unix-ом*, *Linux-ом* и *Windows-ом*. Бесплатан је. Синтакса помало подсећа на *C* језик.

И *ASP* и *PHP* се користе за приказивање података на монитору. Могуће им је просљеђивати параметре који одређују како ће неки садржај бити приказан.

Приликом отварања *web* хостинга, код сваког интернет провајдера бирамо који ћемо серверски систем користити (*Windows-based* или *Unix-based*).

9. RAD (*Rapid Application Development*)

Тренутно је веома популарно креирање *web* апликација коришћењем *.NET* технологије коју извршава *.NET* окружење.

RAD доноси са собом мноштво нових контрола које се стављају на странице (*Web forms*).

10. Домен

Сви стари домени на серверима Црногорског Телекома са екстензијом *cg.yu* престали су са употребом 30. септембра 2009. године, а у употреби су нови *co.me* домени или други који су закупљени у међувремену.

Од тог датума искључиво се користи нови домен *.me* и за физичка и за правна лица.

Због употребе новог *.me* домена, нова адреса *web mail-a* Црногорског Телекома је <http://www.webmax.t-com.me> (умјесто досадашње <http://www.webmax.cg.yu>).

11. Постављање *web* страница на сервер

Када смо све припремили на локалном рачунару, спремни смо за постављање страница на сервер. Морамо се одлучити који ћемо домен употријебити, нпр.: *.t-com.me*, *.com*, *.net*, *.org* и сл. Наша одлука ће зависити од намјене *web* сајта, периода закупа и од финансијског

фактора. Намјена *web* сајта нас усмјерава да ли ћемо закупити неки од националних домена или неки од *top-level* домена. Период закупа зависи од наших потреба, на годину дана или више година.

Када извршимо регистрацију домена, морамо га повезати са сервером који „*хостује*“ наш *web* сајт, а то се врши уношењем адреса *DNS* сервера коју добијамо од фирме која ће хостовати наш *web* сајт. Обично *web* сајт постаје активан за мах. 48 сати.

Хостинге дијелимо на изнајмљене (*dedicated*), виртуелне приватне (*virtual private*) и дијељене (*shared*).

Изнајмљени хостинг је најскупљи, а за узврат добијамо пуну контролу над сервером и могућност неколико хиљада посјета на дневној бази.

Виртуелни приватни хостинг је намијењен *web* сајтовима у успону, за које дијељени хостинг више не може да задовољи потребе, а изнајмљени сервери су прескупи. Ресурси једног рачунара дијеле се на неколико корисника.

Код дијељеног хостинга, велики број корисника дијели ресурсе рачунара (сервера) и ово је најјефтинији модел хостинга, а задовољава потребе већине клијената.

Креирањем *web* сајта добијамо и *e-mail* адресе у складу са нашим доменом, који смо одабрали.

Контролу над расположивим ресурсима *web* сајта вршимо преко неког од контролних панела, као што је нпр. *cPanel*. Већина их је *web* оријентисана. Можемо прегледати статистику *web* сајта нпр. број посјета, параметре система и сл. Такође имамо подешавање *mail* налога, подешавања разних филтера, *backup-ovanje* података, преглед евентуалних грешака до којих неизоставно долази, подешавања везана за безбједност система и сл. Обично се за неки *web* сајт поставља и човјек који ће бити задужен за администрирање сајта.

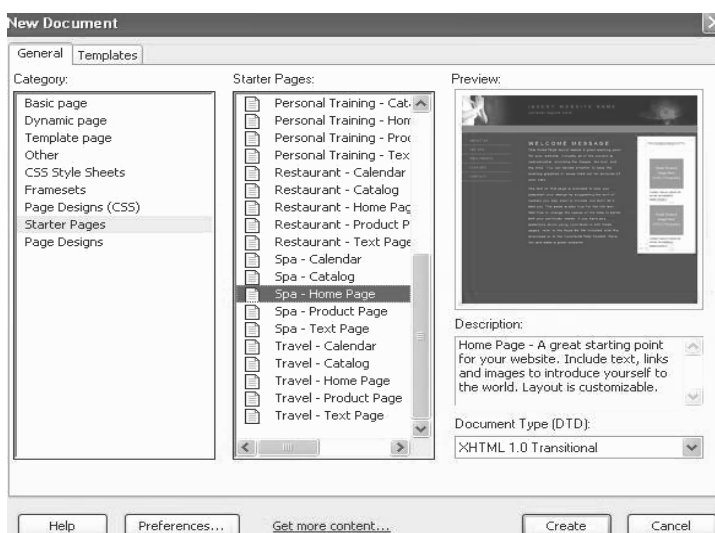
12. Дизајнирање и пројектовање *web* страна у програму *Macromedia Dreamweaver*

Графички изглед радне површине у програму *Macromedia Dreamweaver*, који служи за дизајнирање и пројектовање *web* страна, слика 1.

Слика 1. Програм Macromedia Dreamweaver

Одабирање почетног *web* сајта са свим основним припадајућим елементима, које ћемо касније дорађивати и додавати по потреби, *слика 2*.

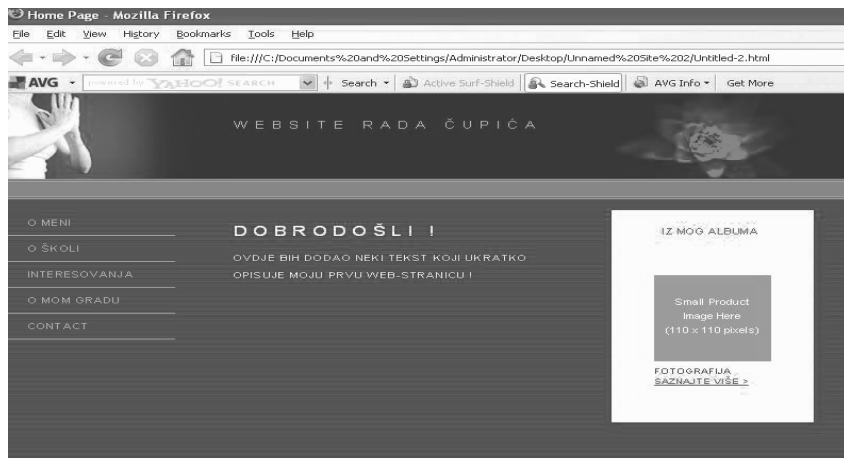

Слика 2. Почетни *web* сајт са свим припадајућим елементима

Изглед почетне странице *web* сајта, примјер 5, *слика 3*.

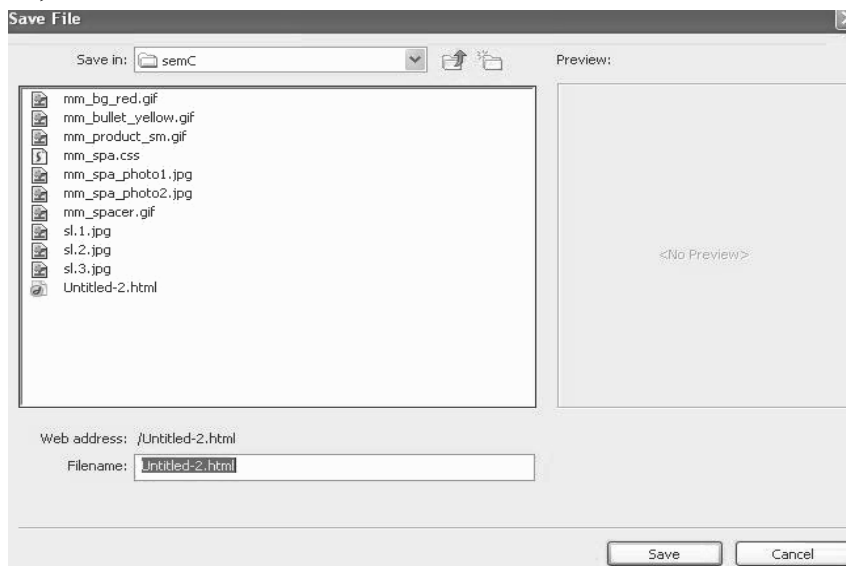
Примјер 5. Изглед почетне странице приказан је са генералијама Рада Чупића, ученика трећег разреда, образовног програма - *техничар маркетинга и трговине, ЈУССШ „Вукадин Вукадиновић“*, Беране. *Web* сајт је рађен на часу изборне наставе, изборног наставног предмета - *Интернет и електронско пословање*, школске 2008/2009. године.

На слици 3 приказана је почетна страница *web* сајта, без осталих графичких елемената, фотографије, боје позадине и сл. (па остаје да се остали графички елементи убаце касније).

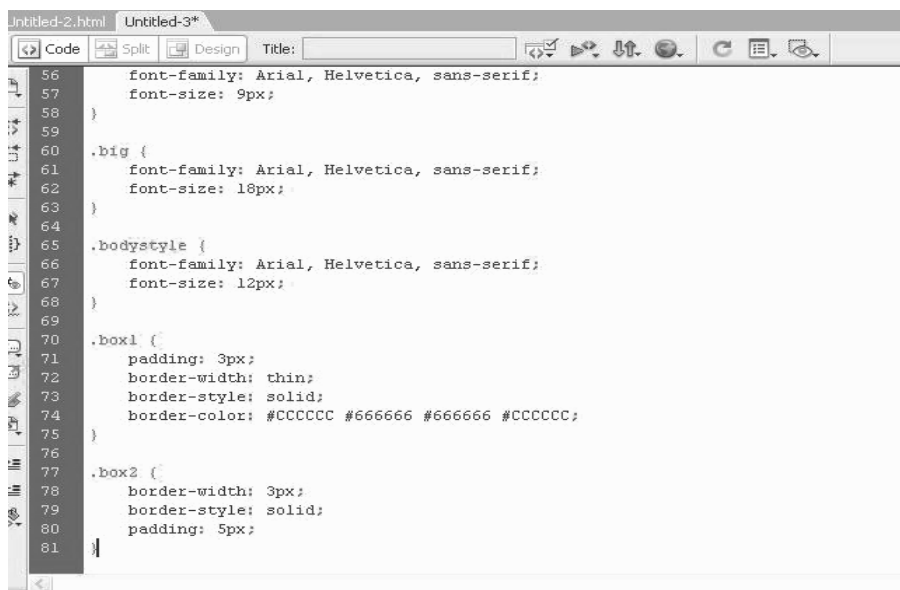
Слика 3. Изглед почетне странице *web* сајта

Изглед прозора *web* сајта којим шаљемо наше странице на *Remote Server*, слика 4.

Слика 4. Изглед прозора којим се шаљу *web* странице на *Remote Server*

CSS (Cascading Style Sheets) документ који је примијењен на *web* страници, слика 5.


```
56 font-family: Arial, Helvetica, sans-serif;
57 font-size: 9px;
58 }
59
60 .big {
61 font-family: Arial, Helvetica, sans-serif;
62 font-size: 18px;
63 }
64
65 .bodystyle {
66 font-family: Arial, Helvetica, sans-serif;
67 font-size: 12px;
68 }
69
70 .box1 {
71 padding: 3px;
72 border-width: thin;
73 border-style: solid;
74 border-color: #CCCCCC #666666 #666666 #CCCCCC;
75 }
76
77 .box2 {
78 border-width: 3px;
79 border-style: solid;
80 padding: 5px;
81 }
```

Слика 5. *Cascading Style Sheets (CSS)* документ примјeњен на *web* страници

Графички приказ дизајнирања и пројектовање *web* страница, приказан је сликама 1-5.

13. *Web* хостинг

Ваш *web* сајт можете поставити на *T-Com* сервере. Регистрацијом добијате бесплатно 5МБ простора, као и брз и лак приступ презентацији.

Web локација <http://www.users.t-com.me> намијењена је некомерцијалним презентацијама *T-Com* корисника. За садржај постављених презентација одговарају сами корисници.

На првој страници *users web* локације детаљно су наведени услови које презентација мора да задовољи да би се нашла на серверу.

Web презентацију могу отворити искључиво *T-Com* корисници, примјер 6-7.

Примјер 6. Процедура регистрације је потпуно *on-line*, и од корисника се захтијева да испрати ток регистрације у неколико корака. Након уношења потребних података, корисник путем *mail-a* добија *password* помоћу којег може приступити серверу и поставити презентацију.

Примјер 7. На истој *web* локацији (<http://www.users.t-com.me>) може се обавити и измјена или добијање новог *password-a*, уколико корисник заборави стари *password*.

Презентације са комерцијалним садржајем нијесу дозвољене на *users* серверу.

13.1 Прилог: Примјер услуга и цијена *T-Com-a* за *web* хостинг и регистрацију интернационалних *top level* домена

Услуга *T-Com-a* за *web* хостинг, примјер 8.

Примјер 8. Пакет Basic: величина простора 50 МБ, мјесечни проток 10 ГБ, база података, активирање *web* сајта на *co.me* домену, неограничен *FTP* приступ *web* серверу, приступ *Control Panel-u* за администрирање сајта преко *weba*, *Web File Manager* за манипулацију фајловима, дефинисање заштићених директоријума са рестриктивним приступом, увид у тренутну заузетост закупљеног простора, остварени саобраћај, детаљна *web* статистика, неограничен број виртуелних *e-mail* адреса са појединачним просљеђивањем, постављање аутоматских одговора за поједине виртуелне *e-mail* адресе.

Техничка подршка која важи за *Basic* хостинг на *Linux* серверима, примјер 9.

Примјер 9. Додатне техничке услуге за *Basic* хостинг на *Linux* серверима: *PHP*, могућност постављања једне *MySQL* базе података (креирање и администрирање путем *Control Panel-a*), детаљна *web* статистика (*Webanalyzer*, *Analog*).

Техничка подршка која важи за *Basic* хостинг на *Windows* серверима, примјер 10.

Примјер 10. Додатне техничке услуге за *Basic* хостинг на *Windows* серверима: *Front Page* екстензија, *ASP.NET*, детаљна *web* статистика (*Webanalyzer*, *AWStats*), регистрација *ODBC* конекције за подршку *MS Access* бази података, дефинисање виртуелних директоријума, коришћење *help desk-a*, *on-line help*.

Setup (активирање виртуелног *web* сервера) уплаћује се само једном при активирању или каснијем реактивирању *web* сајта.

Једнократна уплата за *Setup* износи 10 €.

Минимални закуп *Basic* хостинга је 3 мјесеца.

Цијене *T-Com-a* за *web* хостинг пакете су исказане у еурима (€) по минути и не зависе од доба дана и дана у недјељи. Цијене су дате без ПДВ-а и са ПДВ-ом (*T-Com*, 2010., Корисничка зона, *Цјеновник [ПДФ]*, *web* сајт посјећен 08.01.2010., http://www.t-com.me/fajlovi/Cjenovnik_Usluge_T-Coma.pdf), *tabela 1*.

Tabela 1. T-Com ценовник web хостинг пакета у €-ма, на дан 08. 01. 2010. године

#	WEB ХОСТИНГ ПАКЕТИ	Без ПДВ-а у Еурима (€)	Са ПДВ-ом у Еурима (€)
1.	Mini		
1.1	Linux платформа, претплата на годишњем нивоу	34.19 €	40.00 €
1.2	Windows платформа, претплата на годишњем нивоу	34.19 €	40.00 €
2.	BASIC		
2.1	Linux платформа, претплата на годишњем нивоу	51.28 €	60.00 €
2.2	Windows платформа, претплата на годишњем нивоу	51.28 €	60.00 €
2.3	Linux платформа, претплата на мјесечном нивоу	5.13 €	6.00 €
2.4	Windows платформа, претплата на мјесечном нивоу	5.13 €	6.00 €
3.	Premium		
3.1	Linux платформа, претплата на годишњем нивоу	76.92 €	90.00 €
3.2	Windows платформа, претплата на годишњем нивоу	76.92 €	90.00 €
3.3	Linux платформа, претплата на мјесечном нивоу	7.69 €	9.00 €
3.4	Windows платформа, претплата на мјесечном нивоу	7.69 €	9.00 €
4.	Premium plus		
4.1	Linux платформа, претплата на годишњем нивоу	102.56 €	120.00 €
4.2	Windows платформа, претплата на годишњем нивоу	102.56 €	120.00 €
4.3	Linux платформа, претплата на мјесечном нивоу	10.26 €	12.00 €
4.4	Windows платформа, претплата на мјесечном нивоу	10.26 €	12.00 €

Омогућена је и регистрација интернационалних *top level* домена (.com, .org, .net, .info, .biz), која се наплаћује на годишњем нивоу, на максимални период од десет година.

T-Com цијене услуга регистрације интернационалних *top level* домена (T-Com, 2010., Корисничка зона, Цјеновник [ПДФ], web сајт посјећен 08.01.2010., http://www.t-com.me/fajlovi/Cjenovnik_Usluge_T-Coma.pdf), *tabela 2.*

Tabela 2. T-Com цијене услуга регистрације домена у €-ма, на дан 08. 01. 2010. године

#	РЕГИСТРАЦИЈА ДОМЕНА	Без ПДВ-а у Еурима (€)	Са ПДВ-ом у Еурима (€)
1.	РЕГИСТРАЦИЈА ИНТЕРНАЦИОНАЛНИХ TOP LEVEL ДОМЕНА		
1.1	За T-Com кориснике, претплата на годишњем нивоу	11.96 €	13.99 €
1.2	За остале кориснике, претплата на годишњем нивоу	17.09 €	19.99 €
2.	РЕГИСТРАЦИЈА .me ДОМЕНА		
2.1	Регистрација .me <i>top level</i> домена, претплата на годишњем нивоу	14.52 €	16.99 €
2.2	Регистрација осталих .me домена, претплата на годишњем нивоу	10.25 €	11.99 €

Повезивање мреже Телекома и мреже Оператера се реализује преко једног или више интерконекционих линкова.

14. Закључна разматрања

На основу анализе и описа *web* сајтова извели смо следеће закључке:

▣ ИКТ-е створиле су предуслове за промјене положаја професора и ученика у циљу ослобађања предметних професора рутинских послова везаних за меморисање бројних чињеница, излагање и оцјењивање, уз повећање активности ученика и сталну интеракцију између ученика и професора,

▣ ученик ће у времену које је пред нама постати центар васпитања, добијати информације из различитих извора, напредовати у стицању нових знања темпом који одговара његовим способностима и предзнањима, те темељитије и са разумијевањем овладати наставним садржајима,

▣ доминантно предавачка улога професора замјењује се улогом стратега, организатора и савјетодавца,

▣ стална интеракција између ученика и извора информација обезбјеђује самовредновање и стално праћење свих активности ученика у циљу комплекснијег вредновања рада ученика,

▣ образовање у информатичкој ери, уз коришћење *web* сајтова, подразумијева и промјене у организацији рада, наставним облицима и методама како би се превазишли недостаци традиционалне наставе и образовни процес подигао на виши, квалитетнији ниво.

Из свега наведеног видимо да креирање и постављање *web* страница уопште није лак, него врло напоран и захтјеван посао за који је потребно примијенити знања из различитих технологија.

Сваком дизајнирању *web* сајта треба приступити крајње озбиљно, узимајући у обзир све релевантне факторе, као што су нпр. циљна група посјетиоца, статичке или динамичке странице, да ли ће се странице прилагођавати само за класичне *web* читаче, или ће се морати прилагођавати и за мобилне уређаје и слично.

За оне који, ипак, желе имати властиту *web* страницу, а не желе финансирати један такав пројекат, као евентуална солуција остаје креирање неког од „шаблонских“ сајтова уз минимално мијењање одређених података уз могућност постављања на неки од бесплатних сервера, а што има за последицу постављање разних рекламних елемената од стране фирме која дозвољава постављања страница такве врсте.

Литература

1. Обадовић, Јездимир-Лука (2009): *Индикатори развоја информационо комуникационих технологија у школству*, V Међународни симпозијум - Технологија, информатика и образовање за друштво учења и знања, Факултет техничких наука - Нови Сад, Центар за развој и примену науке, технологије и информатике - Нови Сад, Институт за педагошка истраживања - Београд, Резимеи радова 44 стр., Нови Сад, Зборник радова (у изради)
2. Обадовић, Јездимир-Лука (2009): *Пројектни моделски аспект увођења информационог система у образовни процес*, V Међународни симпозијум - Технологија, информатика и образовање за друштво учења и знања, Факултет техничких наука - Нови Сад, Центар за развој и примену науке, технологије и информатике - Нови Сад, Институт за педагошка истраживања - Београд, Резимеи радова 44 стр., Нови Сад, Зборник радова (у изради)
3. *T-Com* (2010): *Цјеновник [PDF]*, http://www.t-com.me/fajlovi/Sjenovnik_Usluge_T-Coma.pdf, web сајт посјећен 08.01.2010.
4. Web сајт (2009): *Некомерцијална презентација T-Com корисника*, <http://www.users.t-com.me>, web сајт посјећен 13.05.2009.
5. Web сајт (2009): *Основе HTML (Hyper Text Markup Language)*, http://www.w3schools.com/html/html_primary.asp, web сајт посјећен 13.05.2009.
6. Web сајт (2009): *Основе CSS (Cascading Style Sheet)*, http://www.w3schools.com/css/css_intro.asp, web сајт посјећен 13.05.2009.
7. Web сајт (2009): *Увод у JavaScript*, <http://www.webmajstori.net/vodici/index.php>, web сајт посјећен 13.05.2009.
8. Web сајт (2009): *Macromedia Dreamweaver*, http://www.livedocs.macromedia.com/go/livedocs_dreamweaver, web сајт посјећен 13.05.2009.
9. Web сајт (2009): <http://www.eurofreecode.com/faq-i-tutorials-tutorijali/kreiranje-mape-sajta-i-prijavljivanje-na-pretrazivace-t2396.0.html>, web сајт посјећен 13.05.2009.
10. Web сајт (2009): http://www.telfon.net/tutoriali/uvod_photoshop_cs2.php, web сајт посјећен 13.05.2009.

WEB SITES IN CONTEMPORARY TEACHING

Abstract

Electronic resources provide educational innovation process by applying information and communication technologies in terms of efficiency, effectiveness and flexibility of presenting the information in the third millennium with massive use of multimedia, hypertext and Internet.

The paper presents virtually all the necessary steps in regard to *website*, from conceptual elaboration of *web* content creation, content processing, web structure, site design, domain registration, designing and designing *web* pages in *Macromedia Dreamweaver*, graphic applications, *web* hosting, up to uploading a *web* site on the server.

Creating and setting up a *web* page is a very complex, tiring and demanding job for which the application of knowledge of different technologies is required.

Key words: education, contemporary education, internet *web* sites.

Bosiljka CICMIL¹

REORGANIZACIJA BIBLIOTEČKO-INFORMACIONOG SISTEMA UNIVERZITETA CRNE GORE

Rezime

Predložena su tri modela organizacije biblioteka na Univerzitetu Crne Gore, koji su danas aktuelni u savremenom svijetu i koji su, prije svega, primjereni našoj organizaciji i našim uslovima. Cilj reorganizacije je izgradnja bibliotečke mreže Univerziteta prilagođene potrebama korisnika. Sva tri modela imaju karakteristike koordiniranog sistema, kako bi se što racionalnije iskoristili svi bibliotečki resursi i što efikasnije realizovale potrebe potencijalnih korisnika.

Ključne riječi: Univerzitet Crne Gore, reorganizacija visokoškolskih biblioteka, bibliotečka mreža, Univerzitetska biblioteka

1. Uvod

Osnovna funkcija visokoškolskih biblioteka je podrška nastavnim i istraživačkim procesima u okviru naučnih disciplina koje se izučavaju na univerzitetu, iz čega proističu njihovi zadaci, među kojima su osnovni: nabavka bibliotečke građe i informacionih izvora, obrada i korišćenje.

2. Organizacija biblioteka na univerzitetu

Bibliotečko-informacioni sistem na univerzitetu, koji čine univerzitetska, fakultetske, institutske, seminarske i druge biblioteke, može biti centralizovanog i decentralizovanog karaktera.

¹ Mr Bosiljka Cicmil, direktor Univerzitetske biblioteke (Univerzitet Crne Gore)

Pod pojmom centralizovanog bibliotečkog sistema može se podrazumijevati:

- samo jedna glavna biblioteka na univerzitetu;
- jedna centralna i više fakultetskih (i drugih biblioteka) povezanih u jedinstveni

bibliotečko-informacioni sistem na osnovu centralizovane nabavke i obrade bibliotečke građe, u kome su fakultetske biblioteke, bez obzira da li imaju svoje sopstvene organe upravljanja, i bez obzira na lokaciju, direktno odgovorne centralnoj univerzitetskoj biblioteci (upravni nadzor).

I *decentralizovani bibliotečki sistem* može se ostvariti dvojako, i to:

- kroz potpunu decentralizaciju, pri čemu fakultetske biblioteke nisu ničim međusobno povezane i svaka od njih zadovoljava samo potrebe matične institucije;

- kroz djelimičnu decentralizaciju, kada fakultetske biblioteke većinu bibliotečkih poslova obavljaju nezavisno, s tim što, ipak, mada jednostrano, ostvaruju neku vrstu saradnje sa centralnom univerzitetskom bibliotekom (na primjer, na području centralizovane nabavke ili obrade bibliotečke građe).

Danas se, međutim, govori i o tzv. *mješovitom tipu organizacije*, odnosno organizaciji koji ima karakteristike i jednog i drugog modela.

Iskustvo i mišljenja stručnjaka o načinu organizacije biblioteka na univerzitetu veoma su podijeljena. No, uprkos svemu, smatra se da je, zbog racionalizacije i efikasnosti poslovanja, odnosno zbog smanjenja troškova i kvalitetnijeg pružanja usluga, centralizovana organizacija pogodnija za same biblioteke, dok je decentralizovani sistem povoljniji sa aspekta korisnika.

Međutim, savremeni razvoj bibliotečke djelatnosti, kroz automatizaciju bibliotečkog poslovanja na bazi jedinstvenih standarda i procesa rada, na izvjestan način ublažava čvrste granice između ova dva tipa organizacije, razne oblike saradnje i povezivanje centralne univerzitetske biblioteke sa drugim bibliotekama na univerzitetu, čime se, svakako, postiže kvalitetnije i efikasnije informisanje i opsluživanje korisnika.

Koji bibliotečki sistem je najpogodniji za univerzitet, zavisi od raznih okolnosti, a prije svega od specifičnosti same nastavno-naučne sredine i društveno-ekonomskog sistema i razvijenosti zemlje.

3. Organizacija biblioteka na univerzitetima bivše Jugoslavije

Na teritoriji bivše Jugoslavije univerzitetske biblioteke, zajedno sa fakultetskim i drugim bibliotekama na univerzitetu, formirale su decentralizovanu bibliotečku mrežu. Fakultetske biblioteke su se, najčešće, osnivale prema predmetnom principu, odnosno prema pripadnosti matičnoj instituciji.

One su u velikoj mjeri djelovale nezavisno od univerzitetske biblioteke i imale su svoje sopstvene organe upravljanja. Kako univerzitetska biblioteka nije vršila nikakav nadzor nad ovim bibliotekama, nametnula se potreba da ona istovremeno bude i matična za sve biblioteke univerziteta. Tako je i uvedena funkcija matičnosti univerzitetskih biblioteka, koja je propisana republičkim zakonima o bibliotečkoj djelatnosti i podrobnije razjašnjena standardima za univerzitetske biblioteke. Ona se, uglavnom, sastoji u koordinaciji nabavke bibliotečke građe, posebno inostrane (prije svega, stranih časopisa), stručnoj edukaciji bibliotekara, izgradnji centralnih kataloga, uspostavljanju raznih oblika međubibliotečke saradnje (međubibliotečke pozajmice i razmjene) i dr.²

Upravo je uvođenje funkcije matičnosti univerzitetskih biblioteka bilo preduslov za izgradnju *jedinstvenih bibliotečko-informacionih sistema univerziteta* u bivšoj Jugoslaviji, u okviru kojih su se vremenom izdiferencirala tri tipa univerzitetskih biblioteka.

Prvi tip čine biblioteke sa dvojnim funkcijama – *nacionalne i univerzitetske biblioteke* (NUK u Ljubljani, NSK u Zagrebu i NUB u Skoplju). Vrijeme i iskustvo su pokazali da ovakve biblioteke ne mogu u potpunosti zadovoljiti postavljene ciljeve i zadatke, u prilog čemu govore i međunarodni standardi za univerzitetske biblioteke, koji ne predviđaju ovakav oblik organizacije biblioteka.

Drugi, povoljniji i primjereniji zahtjevima današnjeg vremena, je *tip čisto univerzitetskih biblioteka*, kakva je danas Univerzitetska biblioteka „Svetozar Marković“ u Beogradu, Univerzitetska biblioteka u Podgorici, Univerzitetska biblioteka u Mariboru, Univerzitetska biblioteka Univerziteta na Primorskom (Kopar), Univerzitetska biblioteka „Nikola Tesla“ u Kragujevcu, Univerzitetska biblioteka u Nišu i dr.

Treći oblik čine biblioteke koje pružaju podršku nastavnom i istraživačkom radu na univerzitetima osnovanim nešto kasnije u odnosu na pomenute univerzitete u bivšoj Jugoslaviji (Rijeka, Pula, Zadar, Split, Dubrovnik i dr.), a koje, iako sve više preuzimaju zadatke i funkcije univerzitetskih biblioteka, još uvijek formalno, prema tipologiji biblioteka, pripadaju tzv. *naučnim bibliotekama*.

² Matične funkcije imaju dva osnovna cilja – jedinstveno obavljanje bibliotečke djelatnosti u skladu sa zakonskim odredbama i međunarodnim standardima i njeno unapredjenje i razvoj. Zadaci matične službe su: praćenje i proučavanje stanja, potreba i uslova rada; predlaganje mjera za razvoj djelatnosti; izrada centralnih kataloga; stručna pomoć i edukacija kadra; vođenje statističkih pokazatelja i evidencije o bibliotekama itd. Funkcija ove vrste nadzora nije samo inspeksijska, već mu je cilj, prije svega, stručna pomoć, unapredjenje stručnog rada i razvoj sistema (Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o bibliotečkoj djelatnosti, *Sl. list SRCG*, br. 2/89, čl. 26-31. i Standardi za biblioteke univerziteta u Jugoslaviji, *Bibliotekar*, Beograd, 27(1975), 5-6, str.570, tačka 1.3.

Tipologiju biblioteka u užem smislu determinišu i sami korisnici kojima su namijenjene, zbog čega su se biblioteke u okviru istog univerziteta, uslovljene, prije svega, pripadnošću matičnim institucijama, vremenom sve više međusobno udaljavale, usmjeravajući se, sa svojom specifičnom građom i uslugama, isključivo na potrebe svojih korisnika. Ovakvu specijalizaciju biblioteka danas umnogome relativizuje automatizacija bibliotečkog poslovanja i digitalizacija informacionih izvora, odnosno izgradnja jedinstvenih sistema o bibliotečko-informacionoj djelatnosti.

Začetak automatizacije bibliotečkih procesa na ovim prostorima datira od 1987. godine, kada je u okviru Zajednice nacionalnih biblioteka Jugoslavije (ZJNB) prihvaćen sistem uzajamne katalogizacije, kao osnova jugoslovenskog bibliotečko-informacionog sistema, iz koga je, kasnije, proistekao sistem COBISS (Kooperativni online bibliografski sistem i servisi), sa preko 500 biblioteka u okviru autonomnih bibliotečko-informacionih sistema bivših jugoslovenskih republika, udruženih u projekat COBISS. Net, čime je obezbijedena ujednačenost i standardizovanost radnih procesa, kvalifikovanost osoblja i rad na jedinstvenoj tehnološko-komunikacionoj osnovi, s krajnjim ciljem - izgradnja virtuelne biblioteke.

4. Visokoškolske biblioteke Univerziteta Crne Gore

Bibliotečka djelatnost na Univerzitetu Crne Gore razvijala se kroz osnivanje specijalizovanih biblioteka pri fakultetima, institutima i višim školama i opšte - univerzitetske biblioteke, odnosno kroz decentralizovanu bibliotečku mrežu, u okviru koje je, kao objedinjujući faktor, trebalo da djeluje univerzitetska biblioteka, kao matična³ i nosilac cjelokupnog razvoja bibliotečko-informacione djelatnosti na Univerzitetu (današnja *Univerzitetska biblioteka*).

4. 1. Univerzitetska biblioteka

*Samoupravnim sporazumom o osnivanju Univerzitetske biblioteke*⁴, kao radne organizacije sa svojstvom pravnog lica i članice Univerziteta, definisan je njen cilj, osnovne funkcije i zadaci⁵, odakle proizilazi njen veoma širok

³ »Poslove matične biblioteke u bibliotekama u sastavu visokoškolskih organizacija obavlja Univerzitetska biblioteka«, čl. 3. Zakona o izmjenama i dopunama Zakona o bibliotečkoj djelatnosti, *Sl. list SRCG*, br. 2/1989. I dalje: »Stručni nadzor nad radom biblioteka u sastavu visokoškolskih organizacija obavlja Univerzitetska biblioteka«, *Ibidem*, čl. 26b.

⁴ *Samoupravni sporazum o osnivanju Univerzitetske biblioteke*, br. 06-631 od 12.04.1978.

⁵ Univerzitetska biblioteka je osnovana 1979. g. s ciljem da posreduje stručnu i

značaj, ne samo za Univerzitet, već i za Crnu Goru i šire. Univerzitetska biblioteka je organizovana kao *centralna biblioteka opštenaučnog karaktera*⁶, što znači da je, za razliku od drugih visokoškolskih biblioteka (fakultetskih i institutskih), koje su specijalnog naučnog karaktera, usmjerena na nabavku građe iz svih oblasti nauke i umjetnosti (bazična i kapitalna djela, referensne publikacije, publikacije iz oblasti nauke uopšte, univerzitetska izdanja, publikacije o univerzitetima itd).

I navedenim osnivačkim aktom, kao i svim sljedećim, očigledna je centralna i koordinaciona uloga Univerzitetske biblioteke u razvoju univerzitetskog bibliotekarstva u svim aspektima. Doduše, ona je vremenom dopunjavana i precizirana, tako da je već svojim prvim Statutom⁷ ona dobila ulogu deponitne biblioteke za izdanja Univerziteta i univerzitetskih jedinica, magis-

naučnu bibliotečku građu i informacije, odnosno da pruža informacionu podršku ukupnom obrazovnom i naučnoistraživačkom radu na Univerzitetu, kao i kulturnom i privrednom razvoju uopšte.

Pored poslova koje obavlja svaka visokoškolska biblioteka na univerzitetu, zadaci Univerzitetske biblioteke su:

- da naučnom, stručnom i drugom literaturom i dokumentacijom bude podrška nastavnom i naučno-istraživačkom radu na Univerzitetu, kao i drugim stručnim, naučnim, kulturnim i javnim radnicima iz privrede, društvenih djelatnosti i društveno-političkih organizacija ;
- da organizuje jedinstveni bibliotečko-informacioni sistem koji objedinjava sve biblioteke Univerziteta u jedinstvenu mrežu;
- da organizuje INDOK službu o Univerzitetu;
- da organizuje i obavlja medjubilotečku saradnju na Univerzitetu;
- da vodi sve vrste kataloga za svoju građu i da izradjuje centralni katalog za fondove biblioteka na Univerzitetu i centralni katalog odredjenih kolekcija u bibliotekama u Crnoj Gori;
- da koordinira nabavku bibliotečke gradje sa univerzitetskim jedinicama;
- da vrši medjubilotečku pozajmicu i razmjenu publikacija za sve biblioteke Univerziteta;
- da izdaje bibliografije nastavnika i saradnika Univerziteta, kataloge prinova i dr. sekundarne i tercijarne publikacije;
- da se stara o unapređivanju bibliotekarstva na Univerzitetu i da pruža stručnu pomoć u cilju usavršavanja bibliotečkog kadra, kao i pomoć u sprovođenju jedinstvenih principa za obradu bibliotečke građe;
- da vrši zaštitu bibliotečkih fondova za sve biblioteke Univerziteta,
- da, po potrebi i u skladu sa propisima, obezbjeđuje štampanje i umnožavanje naučnih i stručnih radova, skripata, udžbenika i druge građe za potrebe Univerziteta i njegovih jedinica i
- da obavlja i druge poslove u skladu sa njenim osnovnim zadacima.

⁶ Prema Zakonu o bibliotečkoj djelatnosti (*Sl. list SRCG*, br. 16/77) naučne biblioteke su namijenjene potrebama *svih* ili više naučnih grana i oblasti (čl. 8).

⁷ *Statut Univerzitetske biblioteke u Titogradu*, br. 01-237 od 19.02.1979.

tarske radove i doktorske disertacije odbranjene na Univerzitetu, te radove nastavnika i saradnika Univerziteta. Osim toga, njeni zadaci su prošireni na organizaciju kulturnih aktivnosti (propaganda i popularizacija knjige i dr.), naučna istraživanja iz bibliotekarstva i srodnih oblasti, istraživanja naše kulturne prošlosti, izradu centralnih kataloga za posebne zbirke od interesa za Univerzitet, izradu i objavljivanje raznih vrsta bibliografija i dr. Ostali, već postojeći zadaci su neznatno prošireni ili pak precizirani.

Centralna i koordinaciona funkcija Univerzitetske biblioteke »u okviru koje se vodi jedinstvena bibliotečka politika«⁸ na Univerzitetu, sljedećim, istovremeno i njenim posljednjim Statutom⁹ još više je potencirana i definisana. Prema odredbama ovog Statuta Univerzitetska biblioteka je »matična za biblioteke u sastavu članica Univerziteta i obavlja stručni nadzor nad njihovim radom« (čl. 12). Osim toga, ona je »nosilac jedinstvenog bibliotečko-informacionog sistema Univerziteta i kao takva obavlja funkciju specijalizovanog, komunikacionog, dokumentacionog i referalnog centra Univerziteta« (čl. 12).

Programom razvoja Univerziteta 1976-1980. godine, osim osnivanja Univerzitetske biblioteke, izrađena je i projektna dokumentacija za izgradnju zgrade u sklopu tadašnjeg univerzitetskog centra.¹⁰

Univerzitetska biblioteka je, zbog svog značaja, osamdesetih godina, bila projektovana i da bude nosilac razvoja jedinstvenog bibliotečko-informacionog sistema Crne Gore u okviru projekta izgradnje *Sistema naučno-tehnoloških informacija Jugoslavije (SNTIJ)*, čija je realizacija počela 1987. godine, i koja je, nažalost, okončana raspadom Jugoslavije, 1990. godine.¹¹

⁸ Statut Univerziteta Crne Gore, br. 01-540 od 06.07.1993 (čl. 15).

⁹ Statut Univerzitetske biblioteke, br. 01-198 od 28.06.1994.

¹⁰ Vrlo ambiciozno projektovana zgrada u pet nivoa, sa pet čitaonica i 600 korisničkih mjesta, sa brojnim službama i savremenom opremom i uređajima, nikada nije izgrađena, zbog čega ona i sada, poslije više od 30 godina od osnivanja, nema jedinstven prostor, već se nalazi na dvije lokacije, od kojih nijedna nije namjenski projektovana (prizemlje zgrade tehničkih fakulteta i dio zgrade Rektorata).

¹¹ Lokalni čvor za Crnu Goru bio je smješten u Univerzitetskoj biblioteci, a na njemu su bile instalirane lokalne bibliografske baze *Centralne narodne biblioteke* i dvije specijalne biblioteke. Po raspadu Jugoslavije, Univerzitetska biblioteka je nastavila sa izgradnjom lokalnog elektronskog kataloga sve do 2001. godine, kada je potpisan *Ugovor o instalisanju i korišćenju programske opreme COBISS* za automatizaciju bibliotečkih funkcija između Univerziteta Crne Gore i IZUM-a iz Maribora, kao nastavak saradnje iz 1990. godine. U decembru 2001. g. počela je realizacija *Ugovora*, čime su se dvije najznačajnije biblioteke – nacionalna i Univerzitetska, koja je takođe potpisala istovjetan *Ugovor*, opet povezale u jedinstven sistem uspostavljanjem sistema uzajamne katalogizacije, što je, sada je već izvjesno, bilo nukleus za izgradnju jedinstvenog bibliotečko-informacionog sistema Crne Gore (*COBISS.CG*).

Međutim, analizom razvoja bibliotekarstva na Univerzitetu Crne Gore, koji je, u odsustvu definisane strategije razvoja, očigledno tekao vrlo sporo i prilično neujednačeno, može se zaključiti da Univerzitetska biblioteka nije imala ulogu koja joj je bila namijenjena. Obim i realizacija funkcija i zadataka Univerzitetske biblioteke, definisanih osnivačkim i drugim aktima, najmanje je zavisio od nje same, već od raznih okolnosti u kojima ona sve do danas djeluje, a koji, u konačnom, opredjeljuju i determinišu njen cjelokupni rad (nenamjenski i nedovoljan prostor, nedostatak i izuzetno loša kadrovska struktura zaposlenih, nedefinisan sistem finansiranja, marginalizacija bibliotečke djelatnosti i odsustvo strateških smjernica njenog razvoja itd.).

Reformom visokog obrazovanja i Univerziteta Crne Gore, 2003. godine, Univerzitetska biblioteka je izgubila svoj pređašnji status i sada je, zajedno sa OTEF-om i CIS-om, tzv. *unutrašnja organizaciona jedinica* Univerziteta, bez predstavnika u njegovim tijelima i organima.¹²

4. 2. Biblioteke u sastavu organizacionih jedinica Univerziteta

Osnovna uloga ovih biblioteka je podrška nastavnim programima i istraživanjima matičnih institucija.

Na Univerzitetu Crne Gore - u sastavu fakulteta i instituta djeluje 17 biblioteka.

U okviru pojedinačnih fakulteta/instituta djeluje 16 biblioteka¹³, a u okviru grupe srodnih jedinica 1 biblioteka.¹⁴

Prilikom njihovog osnivanja često nije obezbjeđivan ni minimum propisanih uslova, niti je njihov razvoj sistemski usklađivan sa razvojem bibliotečko-informacione djelatnosti i potrebama matičnih institucija, tako da neke od njih ni danas, u pojedinim aspektima, ne zadovoljavaju ni osnovne predušlove za rad.

Tako, na primjer, u 5 biblioteka nema nijedno kvalifikovano lice, zbog čega se ne obavljaju ni neki osnovni bibliotečki poslovi¹⁵, dok u 2 biblioteke rade samo knjižničari (srednja stručna sprema).¹⁶

¹² O svom radu ne mora nikoga da izvještava, niti dobija informacije radi obezbjeđenja neophodnih servisa, što znatno smanjuje njenu efikasnost.

¹³ Pravni fakultet, Fakultet političkih nauka, Ekonomski fakultet, Fakultet za pomorstvo, Filozofski fakultet, Fakultet likovnih umjetnosti, Istorijski institut, Biotehnički fakultet, Fakultet za turizam i hotelijerstvo, Arhitektonski fakultet, Medicinski fakultet, Institut za biologiju mora, Muzička akademija, Fakultet dramskih umjetnosti, Fakultet primijenjene fizioterapije i Institut za strane jezike.

¹⁴ *Biblioteka prirodno-matematičkih i tehničkih nauka* (zajednička biblioteka 5 fakulteta i Studijskog programa geodezije).

¹⁵ Biblioteke Fakulteta primijenjene fizioterapije, Fakulteta dramskih umjetnosti, Instituta za biologiju mora, Muzičke akademije i Instituta za strane jezike.

¹⁶ *Biblioteka Fakulteta likovnih umjetnosti*. Slično je i sa *Bibliotekom Biotehničkog*

U preostalih 10 biblioteka, u kojima je djelimično ili u potpunosti zastupljen stručni kadar (neki od njih bez stručnog bibliotečkog ispita) postoje velike razlike u skoro svim aspektima djelatnosti (način rada, radno vrijeme, vrste službi i obim usluga, smještaj građe i dr.).

Do prije desetak godina, od kada Univerzitetska biblioteka insistira na stvaranju jedinstvenog bibliotečkog sistema Univerziteta kroz automatizaciju bibliotečkog poslovanja i umrežavanje biblioteka u nacionalni bibliotečki sistem – COBISS.CG, koordiniranu nabavku i pozajmicu, jedinstvenu edukaciju i slično, biblioteke su i u organizacionom, i u stručnom dijelu, funkcionisale potpuno nezavisno, samostalno obavljajući sve aspekte svoje djelatnosti (o čemu svjedoči i izbor različitih programa za automatizaciju, nepovezanost sa matičnom bibliotekom itd.), s tim što je Univerzitetska biblioteka povremeno obavljala koordiniranu nabavku stranih časopisa na nivou Univerziteta.¹⁷

Jedinstvenog pravilnika ili poslovnika, koji bi sadržavao opšte odredbe o poslovanju ovih biblioteka, njihovoj organizaciji i drugim aspektima djelatnosti, nema, tako da one nemaju ni jedinstvenu organizaciju, a neke od njih nemaju čak nikakva pravila o radu.

Radno vrijeme službi i čitaonica je prilično neujednačeno.

U posljednje vrijeme ne funkcionišu ni nekadašnje komisije za biblioteke, koje su se bavile suštinskim aspektima ove djelatnosti (npr. nabavka građe, finansiranje itd.).

Izvještaji o radu i planovi rada ne dostavljaju se, osim rijetkih izuzetaka, ni matičnoj instituciji za koju obavljaju djelatnost, niti Univerzitetskoj biblioteci, kao matičnoj (neke ih i ne izrađuju).

Da zaključimo, na Univerzitetu Crne Gore još uvijek nema jedinstvenog, niti sistemskog pristupa ovoj djelatnosti, već joj se prilazi sporadično i fragmentarno, u zavisnosti od ličnog viđenja njene uloge i značaja.

5. Nova uloga visokoškolskih biblioteka i njihova reorganizacija

Na razvoj savremenog visokoškolskog bibliotekarstva u svijetu i njegovu sasvim novu ulogu utiču brojni činioci, od kojih ćemo navesti najznačajnije:

- reforma visokog školstva sa porastom broja i vrste studenata i njihovim posve novim potrebama u skladu sa novim oblicima i metodama rada (doživotno učenje, učenje na daljinu, mrežni materijali, usluge i servisi izvan fizičkih granica biblioteke i dr.),

fakulteta, s tim što zaposleno lice nema ni potrebne kvalifikacije za radno mjesto knjižničara.

¹⁷ Od 1997-1999. g. Ministarstvo prosvjete i nauke je, preko Univerzitetske biblioteke, finansiralo centralizovanu nabavku stranih časopisa za sve biblioteke Univerziteta.

- porast broja izvora informacija, njihove nove vrste i oblici,
- potreba za bržim komunikacijama i stalnim dostupom informacija, obrazovanjem korisnika i dr.,
- zahtjev za slobodan pristup rezultatima istraživanja bez uslova i ograničenja, s obzirom na činjenicu da rezultati realizovani sredstvima pore-skih obveznika moraju biti dostupni svima;
- zaključak godišnje konferencije LIBER-a (Ligue des Bibliothèques Européennes de Recherche), kojim se upućuje na međusobnu saradnju biblioteka i fleksibilnost bibliotečkih mreža na univerzitetima, odnosno na njihovo prerastanje u glavne servise univerziteta prilagođene potrebama korisnika (izgradnja i održavanje digitalnih arhiva univerziteta, edukacija korisnika, obezbjeđivanje pristupa dokumentima i izvorima informacija itd.).

S obzirom na navedene i brojne druge aspekte u kome djeluju, visokoškolske biblioteke sa svojim tradicionalnim poslovima i uslugama više nisu mogle odgovoriti zahtjevima i potrebama sredine u kojoj djeluju, zbog čega su se okrenule novim oblicima organizacije i transformaciji svojih službi i usluga. U organizacionom smislu njihov broj na univerzitetima se znatno redukuje i ograničava njihova samostalnost i nezavisnost. One se sve više usmjeravaju na različite oblike međusobne saradnje i izgradnju bibliotečkih mreža na raznim nivoima, kako bi diobom resursa i preraspodjelom svojih poslova i zadataka što efikasnije odgovorile na brojne promjene i izazove savremenog doba.

6. Stanje kod nas

Iako je u Univerzitetskoj biblioteci već odavno uočena potreba za re-definisanjem organizacije biblioteka na Univerzitetu u cilju preraspodjele poslova i racionalizacije svih bibliotečkih resursa (kadrovskih, informacionih, prostornih i dr.), novim oblicima organizacije nije se pristupilo iz više razloga (nedostatak visokospecijalizovanog kadra, neujednačenost u pogledu razvijenosti bibliotečkih usluga i stručnosti kadra, različit pristup umrežavanju biblioteka u COBISS.CG, podijeljena mišljenja bibliotekara, porast broja malih i nezavisnih biblioteka, marginalizacija Univerzitetске biblioteke i dr.).

U poređenju sa navedenim tendencijama u razvoju ove djelatnosti u svijetu, može se zaključiti da trend automatizacije i umrežavanja biblioteka kroz uspostavljanje uzajamnih on-line kataloga i koordiniranu nabavku informacionih izvora nije mimoišao ni naš akademski bibliotečki prostor.¹⁸

Univerzitetска biblioteka je, u tom cilju, već 2001. godine, zajedno sa nacionalnom bibliotekom, osnovala nacionalni bibliotečko-informacioni sis-

¹⁸ Vidjeti referencu 11.

tem Crne Gore (COBISS.CG), sada već regionalni sistem (COBISS.Net) i danas je jedina biblioteka u Crnoj Gori čija je cjelokupna građa prezentovana preko elektronskog kataloga, on-line dostupnog 24 časa.

Od 2003. godine do danas u sistem su se uključile sve ostale veće biblioteke u sastavu organizacionih jedinica Univerziteta, odnosno sve biblioteke koje su imale preduslove za rad u sistemu (prije svega kadar) – ukupno 7 fakultetskih i 1 institutska biblioteka.

Nabavku elektronskih baza podataka (EBSCO) Univerzitetska biblioteka je počela među prvima u regionu (2001), što se kasnije, nažalost, nije nastavilo, niti pak proširilo (nema koordinirane nabavke na nekom širem ili pak državnom nivou, što bi bilo najbolje rješenje).

Univerzitetska biblioteka je, kada su to materijalni uslovi dozvoljavali, obavljala centralizovanu nabavku pojedinih vrsta publikacija, prije svega, stranih časopisa.¹⁹

Koordinirana međubibliotečka pozajmica, koju Univerzitetska biblioteka obavlja za svoje korisnike i korisnike drugih biblioteka koje nemaju uslova za samostalno obavljanje pozajmice, uglavnom je, zbog nedostatka finansijskih sredstava, ograničena na Crnu Goru i Srbiju.

Osim toga, Univerzitetska biblioteka je od 2006-2008. godine koordinirala i izradu registra istraživača, istraživačkih organizacija i projekata na Univerzitetu (E-CRIS.CG)²⁰ i izradu bibliografija istraživača (nastavnika i saradnika).

Biblioteke Univerziteta Crne Gore još uvijek nemaju sopstvene veb prezentacije, a kamoli portale, digitalizovanu građu na mreži, organizovanu edukaciju korisnika itd.

Nema ni sistemskog i objedinjenog rada Univerzitetske biblioteke i Centra informacionog sistema, koja se u svijetu podrazumijeva (digitalizacija i postavljanje na mrežu disertacija i magistarskih radova, materijala za nastavu, informaciona pismenost, edukacija korisnika i dr.).

7. Predlozi

Imajući u vidu:

- savremenu praksu na univerzitetima (prije svega, američkim i evropskim),

¹⁹ Npr. Univerzitetska biblioteka je obavljala koordiniranu nabavku publikacija u vrijednosti 5. 000, 00 eura po organizacionoj jedinici Univerziteta (2007. i 2008. g.).

²⁰ U ovom periodu registrovano je 830 istraživača i 23 istraživačke organizacije sa Univerziteta Crne Gore. Od 2009. godine upravljanje informacionim sistemom o istraživačkoj djelatnosti u Crnoj Gori i ulogu nacionalnog E-CRIS centra obavlja Ministarstvo prosvjete i nauke.

- razuđenost i disperziju organizacionih jedinica Univerziteta, na jednoj strani, i njihovu lociranost, na drugoj,
- stanje i strukturu bibliotečko-informacionog kadra,
- prostorne, materijalne i druge resurse za potporu ovoj djelatnosti,
- različit stepen razvoja pojedinih biblioteka i
- postojeći model bibliotečke mreže²¹,

Univerzitetska biblioteka je na zahtjev Univerziteta predložila tri modela organizacije, koji su danas aktuelni u savremenom svijetu, i koji su, prije svega, primjereni našoj organizaciji i našim uslovima.

Prvi model odgovara strukturi samog Univerziteta - sa bibliotekama koje direktno odgovaraju fakultetu/institutu ili predmetnim grupama.

Drugi uvažava predmetni aspekt, kao glavni i/ili, samo izuzetno, teritorijalnu dimenziju.

Treći ima funkcionalni pristup, što znači da je u njegovoj osnovi organizacija prema bibliotečkim funkcijama.

Prvi model - sadašnji tip organizacije

Postojeća shema bibliotečko-informacionog sistema Univerziteta sa:

- centralnom univerzitetskom bibliotekom, opštenaučnog karaktera, matičnom funkcijom i stručnim nadzorom nad radom cijelog bibliotečkog sistema (Univerzitetska biblioteka) i
- bibliotekama organizacionih jedinica Univerziteta, specijalnog naučnog karaktera.

Ovaj organizacioni model odgovara, u stvari, unutrašnjoj (fizičkoj) strukturi samog Univerziteta.

Ovaj model, po kome su univerziteti formirali svoju bibliotečku mrežu sastavljenju od opšte univerzitetske i specijalizovanih fakultetskih biblioteka, zadržao se u svim državama bivše Jugoslavije, kao i na starijim univerzitetima u Njemačkoj. Do uvođenja automatizacije uglavnom je imao karakteristike decentralizovanog modela, u okviru koga je, kao objedinjujući faktor, bila funkcija univerzitetske biblioteke, kao matične biblioteke. Međutim, s obzirom na umrežavanje biblioteka u jedinstven sistem preko distribuirane obrade podataka i umrežavanja njihovih on-line kataloga, danas ovaj model ima i karakteristike centralizovanog sistema.

²¹ Samim tim što Univerzitetska biblioteka spada u model čisto univerzitetskih biblioteka i što je bibliotečko-informaciona djelatnost u sastavu organizacionih jedinica Univerziteta zastupljena samo kroz jednu biblioteku (što ima niz prednosti u odnosu na organizacioni model, prema kome se ona odvija kroz više biblioteka - katedarske, seminarske, odjeljske i dr.), te s obzirom na njihov broj i lociranost (većina u Podgorici), bibliotečka mreža Univerziteta Crne Gore može se prilično jednostavno urediti.

Prednosti:

- nema suštinskih organizacionih promjena u okviru postojećeg sistema, već se više radi o revitalizaciji funkcija Univerzitetske biblioteke u skladu sa njenom propisanom ulogom.

Nedostaci:

- bez obzira što je Univerzitet nosilac pravnog subjektiviteta, sve organizacione jedinice Univerziteta sklapaju pojedinačne ugovore sa COBISS centrom i plaćaju najmanje 2 mjesečne licence za korišćenje programske opreme, bez obzira na svoje potrebe i broj izvršilaca u njima; slično je i sa ostalim troškovima (edukacija i sticanje licenci, oprema, materijal i dr.), što uvećava troškove ukupnog poslovanja na nivou Univerziteta;

- u svim bibliotekama se obavljaju skoro svi stručni poslovi, za šta je neophodan visokospecijalizovani kadar, što, takođe, uvećava troškove poslovanja; visokospecijalizovani kadar u malim bibliotekama obavlja razne tehničke i druge poslove, što je, sa aspekta poslovanja, vrlo neracionalno.

Drugi model - Univerzitetska biblioteka i reorganizacija visokoškolskih biblioteka

U osnovi postojeća organizaciona shema sa:

- centralnom univerzitetskom bibliotekom, opštenaučnog karaktera, matičnom funkcijom i stručnim nadzorom nad radom cijelog bibliotečkog sistema (*Univerzitetska biblioteka*), i

- 9 biblioteka organizacionih jedinica Univerziteta organizovanih po predmetnom principu i/ili, izuzetno, prema teritorijalnoj pripadnosti.

Osnov za navedenu reorganizaciju:

- članstvo biblioteka u bibliotečko-informacionom sistemu COBISS.CG i

- efikasnost u obavljanju stručnih bibliotečkih poslova.

Razlozi:

- mali broj biblioteka umreženih u COBISS.CG (svega 7 fakultetskih i 1 institutska biblioteka),

- neadekvatno stanje i uslovi rada u preostalim bibliotekama (nedostatak i neadekvatna struktura kadra, novoformirane biblioteke sa malim fondovima²², blizina lokacija i dr.) i

- relativno visoki troškovi za pojedinačno članstvo biblioteka u COBISS.CG (ugovori, najmanje 2 licence, bez obzira na potrebe biblioteke, troškovi

²² U posljednje vrijeme je osnovano nekoliko fakultetskih biblioteka, što je bilo suprotno navedenim tendencijama u razvoju visokoškolskog bibliotekarstva i suprotno stavovima Univerzitetske biblioteke.

za edukaciju i sticanje raznih licenci, nabavka opreme i njeno održavanje, materijal i dr.).²³

Prema tome, reorganizacija 17 postojećih biblioteka u okviru organizacionih jedinica može se izvršiti pripajanjem novoformiranih biblioteka i biblioteka koje nemaju uslova za članstvo u COBISS.CG bibliotekama - članicama sistema.

Ovaj model bibliotečkog sistema činile bi sljedeće biblioteke²⁴:

- centralna univerzitetska biblioteka, opštenaučnog karaktera, sa matičnom funkcijom i stručnim nadzorom nad radom cijelog bibliotečkog sistema (*Univerzitetska biblioteka*);

- *Biblioteka prirodno-matematičkih i tehničkih nauka* (zajednička biblioteka Elektrotehničkog, Mašinskog, Metalurško-tehnološkog, Prirodno-matematičkog, Građevinskog, Arhitektonskog i Biotehničkog fakulteta), sa lokacijama postojeće Biblioteke, Arhitektonskog i Biotehničkog fakulteta,

- *Biblioteka Ekonomskog fakulteta*,

- *Biblioteka Pravnog fakulteta*,

- *Biblioteka Fakulteta političkih nauka*,

- *Biblioteka umjetnosti* (zajednička biblioteka Fakulteta dramskih umjetnosti, Muzičke akademije i Fakulteta likovnih umjetnosti), sa lokacijama navedenih fakulteta,

- *Biblioteka medicinskih nauka* (zajednička biblioteka Medicinskog fakulteta (i Studijskog programa stomatologije), Fakulteta primijenjene fizioterapije, Samostalnog studijskog programa farmacije), sa 3 lokacije – na Fakultetu primijenjene fizioterapije, Samostalnog studijskog programa farmacije i Medicinskom fakultetu,

- *Biblioteka filozofsko-filoloških nauka* (zajednička biblioteka Filozofskog fakulteta i Instituta za strane jezike), sa lokacijama navedenih jedinica,

- *Pomorska biblioteka* (zajednička biblioteka Fakulteta za pomorstvo, Fakulteta za turizam i hotelijerstvo i Instituta za biologiju mora), sa lokacijom u Institutu za biologiju mora i Pomorskoj biblioteci (2 lokacije), i

- *Biblioteka Istorijskog instituta Crne Gore*.

Prednosti:

- smanjenje troškova u svim aspektima djelatnosti (kadar, prostor, oprema, nabavka, članstvo u COBISS.CG);

- ujednačenost kadra i bolji kvalitet posla u bibliotekama;

- lakše sprovođenje funkcije matičnosti i stručnog nadzora Univerzitetske biblioteke;

²³ Sa nivoa Univerziteta je više puta ukazivano na visoke troškove povodom pojedinačnog članstva biblioteka u COBISS.CG, povodom čega je, između ostalog, i zahtijevana reorganizacija postojeće bibliotečke mreže na Univerzitetu.

²⁴ Nazivi biblioteka su dati uslovno - prema pripadnosti organizacionim jedinicama Univerziteta, odnosno prema predmetnoj principu.

Nedostaci:

- formiranje zajedničke biblioteke za potrebe većeg broja organizacionih jedinica zahtijeva sklapanje ugovora o finansiranju i funkcionisanju biblioteke.

Treći model - jedinstvena univerzitetska biblioteka²⁵

Organizacioni model sa jednom jedinstvenom bibliotekom, fizički distribuiranom na raznim lokacijama, jedinstvenom upravom i fondovima sadašnje centralne opštenaučne biblioteke (Univerzitetska biblioteka), te specijalizovanim fondovima po odjeljcima - bibliotekama u okviru organizacionih jedinica Univerziteta.

Specijalizovane biblioteke – odjeljci mogu biti organizovani kao:

1. službe za korisnike (korišćenje i edukacija korisnika prema jedinstvenom programu obuke) – dakle, prema funkciji koju obavljaju, dok se svi ostali stručni poslovi obavljaju centralizovano – u glavnoj biblioteci (nabavka i razvoj kolekcija, obrada građe, pozajmica, razmjena, distribucija obrađenih publikacija po odjeljcima itd.);

2. odjeljci, u kojima se pored korišćenja i edukacije korisnika, može, po potrebi, vršiti i obrada publikacija za odjeljak, zahvaljujući jedinstvenoj lokalnoj bibliografsko-kataložkoj bazi instaliranoj u svim odjeljcima (u zavisnosti od udaljenosti odjeljka od centralne biblioteke).

U odjeljcima rade bibliotekari (1 ili 2, eventualno više, u zavisnosti od veličine i lokacije odjeljka) sa pomoćnim osobljem, odnosno studentima.

Direktor (upravnik) jedinstvene univerzitetske biblioteke rukovodi centralnom bibliotekom i svim odjeljcima – bibliotekama podjednako, dok odjeljke vode bibliotekari ili odgovorne osobe za odjeljak, ali nemaju nikakve ingerencije u donošenju odluka.

²⁵ Svi noviji univerziteti u Njemačkoj izgrađuju ovakav centralizovan sistem (npr. *Univerzitet u Osnabriku* sa jednom centralnom univerzitetskom bibliotekom i specijalizovanim bibliotekama – odjeljcima, koji su u svim aspektima odgovorni centralnoj biblioteci - upravni i stručni nadzor).

Sličan sistem ima i MGU u Moskvi, sa *Naučnom bibliotekom MGU*, smještenom u 16 zgrada, sa više od 50 odjeljaka - biblioteka pri fakultetima/institutima. Ulogu centralne opštenaučne biblioteke ima tzv. *Intelektualni centar - Fundamentalna biblioteka*, sa jedinstvenom upravom za cijelu bibliotečku mrežu i potpuno centralizovanim bibliotečkim poslovima i službama (centralizovana nabavka, obrada i dr.), dok se u odjeljcima – bibliotekama pri fakultetima /institutima obavlja isključivo rad s korisnicima. U centralnoj biblioteci se formira maksimalno jedinstven fond sa 1-2 primjerka svih publikacija koji posjeduju odjeljci, odnosno specijalizovane biblioteke pri fakultetima/institutima MGU.

Prednosti:

- potpuna racionalizacija svih bibliotečkih resursa (izbjegnuta mogućnost dupliranja poslova i fondova) i jedinstvenost u obavljanju bibliotečkih poslova;

- ujednačena nabavka za sve biblioteke i jednostavnija finansijska politika (sa nivoa Univerziteta);

- usredsređenost na korisnike i dostupnost građe i informacija;

Nedostaci:

- svi zaposleni treba da prođu kroz proces ponovnog određivanja radnih mjesta;

- povećanje broja zaposlenih u centralnoj biblioteci, posebno visoko-specijalizovanog kadra.

8. Zaključak

Sva tri predložena modela organizacije imaju karakteristike koordiniranog sistema na nivou cijelog Univerziteta, kako bi se najefikasnije iskoristili svi bibliotečki resursi – građa, kadar, prostor i oprema i kako bi se izbjeglo njihovo dupliranje i rasipanje.

U okviru prva dva modela organizacije Univerzitetska biblioteka bi mogla, ukoliko se za to ukaže potreba i u zavisnosti od uslova, da obavlja i koordiniranu nabavku publikacija, posebno inostranih časopisa i elektronskih baza podataka, centralizovanu pozajmicu i razmjenu publikacija. U osnovi, posljednjim *Statutom Univerzitetske biblioteke* navedene su skoro sve ove njene funkcije, s tim što one, iz raznih razloga, nikada nisu mogle biti u potpunosti realizovane.

Nijedan model organizacije ne podrazumijeva obavezno smanjenje broja lokacija i seobu fondova, što je slučaj u brojnim bibliotečkim sistemima u Evropi.²⁶

Svaki od modela pretpostavlja:

- uključivanje svih biblioteka u jedinstveni bibliotečko-informacioni sistem COBISS.CG i obuku bibliotekara za rad u sistemu;

- jedinstvenu edukaciju korisnika, kako bi se što optimalnije koristili svi raspoloživi informacioni izvori;

- formiranje konzorcijuma za nabavku baza podataka i obezbjeđivanje njegovog finansiranja;

²⁶ Naime, transformacija bibliotečkih sistema u jedinstvene (centralizovane) bibliotečke servise na evropskim univerzitetima najčešće podrazumijeva i seobu kolekcija, odnosno smanjenje broja lokacija. Na primjer, 40 biblioteka u Oksfordu, stacioniranih na 45 mjesta treba da dovede do izgradnje jedinstvene (objedinjene) službe, sa fondovima na 12 mjesta. Slično je i sa transformacijom bibliotečkog sistema na Univerzitetu u Amsterdamu, Mančesteru itd.

- postavljanje na mrežu svih važnijih informacija o bibliotečko-informacionom sistemu;

- uspostavljanje zajedničke baze podataka o korisnicima i jedinstvene članske karte koja važi u svim bibliotekama, što podrazumijeva jednaka prava u svim bibliotekama i

- izgradnju digitalnog repozitorija univerziteta u kome će se čuvati radovi istraživača, izlaganja na skupovima, disertacije i magistarski radovi, kao i prezentacije i drugi materijali nastali u nastavnom procesu.

Naravno, prva dva predložena modela organizacije podrazumijevaju redefinisane uloge i zadatka centralne - *Univerzitetske biblioteke*, na jednoj strani, i ostalih biblioteka u sistemu - na drugoj, te utvrđivanje njihove međusobne veze u cilju njihovog funkcionalnog povezivanja i djelovanja.

Krajnji cilj reorganizacije je da se bibliotečka mreža Univerziteta poveže sa Centrom informacionog sistema, kako bi se zajednički izgrađivala neophodna baza i podrška nastavno-istraživačkoj djelatnosti Univerziteta.

Takođe, jedan od najvažnijih preduslova za izgradnju i razvoj bibliotečko-informacionog sistema Univerziteta je i precizno definisan sistem finansiranja.

LITERATURA

1. **Filipi-Matutinović, Stela**, *Budućnost visokoškolskih biblioteka : pregled stavova izloženih na godišnjoj konferenciji LIBER-a*, **prezentacija**

2. **Filipi-Matutinović, Stela**, *Uloga bibliotečkog sistema na univerzitetu reformisanom u skladu sa Bolonjskom deklaracijom*, **rad pripremljen za Okrugli sto Bibliotečko-informativni sistem na univerzitetima (u organizaciji Foruma univerzitetskih profesora i istraživača Crne Gore)**, Podgorica, 7. jun 2007. g.

3. *Samoupravni sporazum o osnivanju Univerzitetske biblioteke*, **br. 06-631 od. 12.04.1978.**

4. *Statut Univerziteta Crne Gore*, **br. 01-540 od 06.07.1993.**

5. *Statut Univerzitetske biblioteke*, **br. 01-198 od 28.06.1994.**

6. *Statut Univerzitetske biblioteke u Titogradu*, **br. 01-237 od 19.02.1979.**

7. **Standardi za biblioteke univerziteta u Jugoslaviji**, *Bibliotekar*, Beograd, 27(1975), 5-6, str. 568-583

8. **Vraneš, Aleksandra**, *Visokoškolske biblioteke*, Beograd ; Banja Luka, 2004, 347 str.

9. **Zakon o bibliotečkoj djelatnosti**, *Sl. list SRCG*, br. 16/77

10. Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o bibliotečkoj djelatnosti, Sl. list SRCG, br. 2/89

Bosiljka CICMIL

**REORGANISATION OF LIBRARY AND INFORMATION SYSTEM
OF THE UNIVERSITY OF MONTENEGRO**

Abstract

Three organizational models of libraries of the University of Montenegro are proposed, which are now current in modern world and most of all adjusted to our organisation and conditions. The aim of reorganisation is to create a library network of University in compliance with the needs of users. All three models have characteristics of the coordinated system aimed at full exploitation of all library resources in a more rational way and to meet the needs of all potential users in a more efficient way.

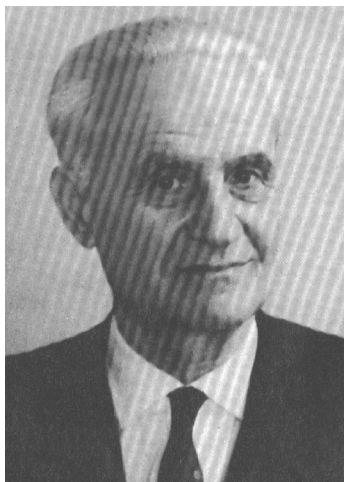
Keywords: University of Montenegro, reorganisation of academic libraries, library network, University library

IZ ISTORIJE ŠKOLSTVA

Radosav D. KASTRATOVIĆ¹

IZ ISTORIJE HEMIJE
- Sjećanje na akademika Vukića M. Mićovića -

Akademik, prof. dr Vukić M. Mićović

U V O D

Mi hemičari smo čudni ljudi. Obično sjedimo, daleko od javnosti, u zagušljivim hemijskim laboratorijama, družimo se sa čašama, epruvetama, retortama, menzurama i drugom opremom i hemikalijama. Tamo čitamo knjige, obično drugima nerazumljive, a međusobno komuniciramo hemijskim

¹ Prof. dr Radosav D. Kastratović, redovni profesor Univerziteta Crne Gore

jezikom - simbolima, formulama, jednačinama, grafikonima i drugim znacima i oznakama **koji su isti na svim prostorima svijeta**. Naravno, nađemo poprilično prostora i vremena i za druge knjige.

Pored alhemijskih i hemijskih dostignuća, dostupna su nam i znanja iz naučne fantastike, romantizma i realizma. Pročitamo po nekog savremenog pisca i pjesnika; pogledamo po koju izložbu velikih slikara. Podrazumijeva se, pratimo i zbivanja i kretanja i u drugim oblastima nauke, kulture i sporta.

Uglavnom, umjesto oratorstva više pažnje posvećujemo rezultatima rada i činjenicama. Rezultate svoga rada objavljujemo u publikacijama koje su, po prirodi stvari, namijenjene strogo stručnoj i naučnoj javnosti.

Zbog sveukupnog načina života i rada, nijesmo mnogo interesantni sredstvima javnog informisanja; te rezultati našeg rada sporo ili skoro nikako ne stižu do šire čitalačke publike. Da je tako ima bezbroj primjera. Navodim samo jedan: *Za Nobelovu nagradu koju je dobio Ivo Andrić znao je, a i sada zna, skoro svaki iole obrazovani čovjek. Tu istu Nagradu, iz oblasti hemijskih nauka, dobili su Ladoslav Ružička iz Vukovara, a kasnije i njegovi đaci i saradnici Ivan Pregl iz Ljubljane i Ivan Prelog iz Zagreba. Postavljam pitanje: **Koliko se zna o tim nobelovcima?***

Osmjelio sam se da napišem kratku biografiju za jednog velikog i značajnog hemičara sa naših prostora - **akademika prof. dr Vukića M. Mićovića**. Na ovaj korak odlučio sam se kako bi ga otrgao od zaborava, a ujedno da pokušam napisati seriju natpisa o velikim hemičarima. Naime, želim da predstavim nekoliko značajnih hemičara sa prostora Crne Gore. Najprije ću postaviti pitanje sebi i drugima: *Smijemo li, prvenstveno mi hemičari, da dozvolimo da naši najugledniji i najumniji profesori i naučnici budu zaboravljeni, a da o njihovim djelima i doprinosima mlađe generacije, a i one koje dolaze, ništa ne znaju? Smije li se zaboraviti jedan od osnivača poslijeratne hemijske škole na prostorima bivše Jugoslavije, a posebno osnivača jednog od najuglednijih hemijskih fakulteta u Evropi sa sjedištem u Beogradu. Takva ličnost koja je ostavila trajan pečat hemijskoj nauci zaslužuje nezaborav.*

Ja, a vjerujem i mnogi drugi, se sa pijetetom sjećam te, po mnogo čemu, *persone grata*. Naravno, zahvalan sam mu što me je, kao njegovog studenta, prvo školovao, onda uputio na pravi put, a poslije toga me prihvatio kao saradnika. Upravo to što sam bio njegov đak otvaralo mi je sva vrata vodećih naučnih i univerzitetskih ustanova širom Evrope.

Sa ponosom ističem da sam, zahvaljujući profesoru Mićoviću, traisirao svoj stručni, naučni i profesionalni put. Vjerovao sam u ono što mi je savjetovao Profesor, pa prema tome i u ono što radim.

Profesor Mićović je stalno isticao dva stava, a time i savjetovao svoje učenike:

1. U nauci, kao i svugda, prvo treba biti pošten, raditi stalno i samostalno i uspjeh neće izostati i

2. Tačnost je osobina kulturnih ljudi.

Ja nijesam sreo ni jednog od njegovih đaka na kojega ova dva stava nijesu ostavila jak pečat.

Bavio se pomalo i izučavanjem religije. Dosta pažnje posvećivao je komparativnoj religiji, mitovima i magiji. S vremena na vrijeme, profesor Mićović je, u opuštenim i prijateljskim razgovorima ponavljao dobro znanu rečenicu Alberta Ajnštajna: *Nauka je bez religije hroma, i obrnuto, religija je bez nauke slijepa.*

BIOGRAFSKI PODACI

Vukić Mićović je rođen 1896. godine u Barama Kraljskim - opština Andrijevića, od oca Milonje - oficira crnogorske vojske i vojske Kraljevine Jugoslavije i majke Ružice, rođene Novović. Milonja i Ružica su imali 4 sina i 4 ćerke. Sinovi: Luka (1890.) službenik, živio u Njujorku; Vukić; Savo (1898.) advokat u Beogradu i Mićo (1892.) ljekar u Zrenjaninu. Ćerke: Milica (1892.) udata Vešović; Jelica (1894.) udata Lekić; Poleksija (1900.) udata Bojović i Olga (1914.) udata Mališić.

Profesor Mićović je završio osnovnu školu ispod Komova u Barama Kraljskim. Škola u kojoj je Profesor učio, a i skoro sve škole u Vasojevićima poodavno su proslavile stogodišnjice svoga postojanja.

Tri razreda gimnazije završio je u Podgorici. U svim biobibliografskim podacima, profesor Mićović je isticao da je u razredu bio sa Ristom Stijovićem i da je sa njim sjedio u istoj klupi. Veliki akademski vajar Risto Stijović je, 50 godina poslije toga, napravio bistu Vukića Mićovića. Tu bistu profesor Mićović je smatra kao jedno od najvećih priznanja, koje se nalazi u porodičnoj kolekciji.

Iz Podgorice ide u Beograd i tamo u Drugoj muškoj gimnaziji završava četvrti, peti, šesti i sedmi razred. Upis u VIII razred prekinuo je Prvi svjetski rat. U ratu je Vukić učestvovao prvo kao vojnik crnogorske vojske, a onda kao đak-narednik u đачkoj četi Kraljskog bataljona sve do kapitulacije Crne Gore 20. januara 1916. godine. U junu 1916. godine odveden je u zarobljenički logor u Nađmeđeru, u Mađarskoj, gdje je ostao do kraje rata, odnosno do 23. decembra 1918. godine.

Poslije rata, u istoj Gimnaziji, završio je VIII razred i položio maturalni ispit. Iste godine (1919.) upisao se na Treću grupu Filozofskog fakulteta, koja je obuhvatala : a) *Hemiju*, b) *Fiziku* i c) *Fizičku hemiju*.

Hemijsku grupu predmeta slušao je kod Sime i Milivoja Lozanića. Inače, Sima je tada bio dekan Filozofskog fakulteta.

Postoji mogućnost da je profesor Mićović studirao po skraćenom i privremenom programu, koji je važio poslije rata. Ovakva pretpostavka proizilazi iz činjenice: iz indeksa se vidi da je slušao više predmeta, a u diplomu su zabilježene ocjene samo iz *Hemije (10)*, *Fizike (9)* i *Fizičke hemije (10)*.

Ovakve ocjene su ga preporučile da ga Univerzitet postavi za *neukazanog asistenta* prije završetka studija 1921. godine.

Diplomirao je 21. juna 1922. godine.

Porodica

Vukić Mićović se oženio 1934. sa Magdalenom-Lenom (1810.-1993.) iz poznate porodice Sokić i sa njom je imao troje djece: Ružicu (1935.) udatu Savić, ljekara; Ivana (1941.), profesor Univerziteta, koji je, kao i otac mu, postigao značajne rezultate iz oblasti strukture organskih jedinjenja i Milutina (1944.), glumca.

RAD NA STRUČNOM I NAUČNOM POLJU

Odmah poslije diplomiranja, decembra 1922. godine, Mićović je postavljen za *ukazanog asistenta* kod Sime Lozanića, najvećeg hemičara, sa Jugoslovenskih prostora svih vremena. Poslije odlaska Sime Lozanića u penziju (1924.) Vukić je nastavio da radi kod njegovog sina profesora dr Milivoja Lozanića.

Krajem 1926. godine Mićović je otišao na Hemijski institut Univerziteta u Nansiju i tamo ostao do juna 1928. godine. Na tom Institutu završio je i odbranio doktorsku disertaciju, kod čuvenog profesora Vavona.

Iz Nansija je pošao na Hemijski institut *University College-a* u Londonu kod Nobelovca Roberta Robinsona.

Po povratku iz Londona (1931. godine) izabran je za docenta. U tom periodu bavio se nastavom, naukom i priređivao univerzitetske udžbenike za potrebe svojih studenata. Za vanrednog profesora izabran je 1938., a za redovnog 1950. godine.

Profesor Mićović je bio punih 20 godina upravnik Hemijskog instituta, sve do odlaska u penziju 1966. godine.

Od 1949. do 1952. godine bio je dekan Prirodnomatemičkog fakulteta. Poslije toga dva puta je biran za rektora Beogradskog univerziteta (1952/53. i 1953/54.).

Dok je bio na njegovom čelu, na Univerzitetu su se desile mnoge važne promjene: *izvršena je revizija planova i programa, uveden je nov režim studija, ojačan je nastavni kadar; proširen Univerzitetski prostor, dobijen veći budžet, povećane plate profesorima i donesen novi Zakon o Univerzitetu*. Naravno, sve ovo uticalo je na kvalitet rada i od tada je Beogradski Univerzitet išao uzlaznom linijom.

Profesor Mićović je za dopisnog člana Srpske akademije nauka i umjetnosti izabran 1958., a za redovnog člana 1961. godine. U periodu od 1958. do 1963. godine bio je predsjednik Savjeta Biblioteke akademije; poslije čega je izabran za sekretara Odjeljenja prirodno-matematičkih nauka. Od novembra 1965. godine (u dva mandata po 3 godine) bio je sekretar Srpske akademije nauka i umjetnosti.

Svo vrijeme provedeno na Univerzitetu i u SANU-u posvetio je naučnoistraživačkom i pedagoškom radu. U obje oblasti je postigao veliki i vrlo zapažen uspjeh. Za taj uspjeh, do kraja života, bio je vrlo zahvalan profesoru Vavonu i naročito nobelovcu profesoru Robertu Robinsonu. Inače, profesor Robinson je tada bio jedan od najuspješnijih hemičara u svijetu. Sa njime je, uglavnom, izučavao strukture prirodnih jedinjenja, a sa profesorom Vavonom izučavao je organomagnezijumova jedinjenja. Nešto kasnije, profesor Mićović je napravio pregled svih naučnih radova iz tih oblasti.

Poseban doprinos hemijskoj nauci profesor Mićović je dao izučavajući esterifikaciju organskih kiselina. *Metode koje je on dao još nijesu prevaziđene i izučavaju se u čitavom Svijetu.* Doprinos hemijskoj nauci Mićović je dao razradom *Bouveaux-Blanc-ove metode* redukcije estara i nekih prirodnih i sintetičkih triglicerida. Na ovom problemu radio je zajedno sa prof. dr Đorđem Stefanovićem.

Zajedno sa svojim saradnicima radio je i na redukciji amida kiselina, β -ketoestara i drugih organskih jedinjenja. Mnoge od tih metoda primjenjuju se i dan danas.

Mićović je jedan od prvih hemičara koji je kao redukciono sredstvo upotrijebio litijum-aluminijum-hidrid (LiAlH_4). Iz radova na tom području, zajedno sa M. Lj. Mihajlovićem, napravio je prvu monografiju *Lithium Aluminium Hydride in Organic Chemistry* (Naučna knjiga, Beograd, 1955.) koja je i danas nezaobilazna literatura.

Radeći sa LiAlH_4 , profesor Mićović sa saradnicima (M. Lj. Mihajlović, M. Rogić, A. Stojiljković, M. Stefanović, M. Mladenović i drugi) postiže rezultate koji su zapaženi u čitavom svijetu. Ti rezultati su imali veliki značaj za autore, ali i za Hemijski institut Univerziteta u Beogradu i za razvoj hemije uopšte.

Mićović je sa M. Hranisavljević-Jakovljević i J. Miljković-Stojanović proučavao strukturu i značaj polisaharida izolovanih iz hrastovog lišaja. Imao sam čast da budem jedan od saradnika na tom projektu. Prvo sam uradio diplomski rad: *Izolovanje polisaharida iz hrastovog lišaja Evernia prunastri L.*; a zatim sam, u saradnji sa njima, određivao strukturu tih polisaharida i iz te oblasti objavili 2 rada.

Akademik Mićović se aktivno bavio hemijom najmanje 120 semestara (preko 60 godina) - računajući studiranje, specijalizacije, izradu doktorata, pisanje knjiga i naučnih radova, naučno-istraživački rad u Akademiji nauka

i učestvovanje na naučnim skupovima svih nivoa i prostora. Njegova stručna i naučna istraživanja nijesu imala direktnu primjenu; ali jesu aplikativan značaj. Istraživanja profesora Mićovića, njegovih magistranata, doktoranata i saradnika od velikog su značaja za sintezu i izučavanje mnogih organskih jedinjenja i reagenasa koji su imali široku primjenu u organskoj industriji. Inače, profesor Mićović je stalno isticao: *Mi hemičari se bavimo fundamentalnim istraživanjima, čije rezultate tehnolozi treba da koriste za konkretna ispitivanja koja imaju direktnu primjenu. Uostalom, to i čini razliku između fundamentalnih i primijenjenih istraživanja. Danas mnogi ne prave razliku između ove dvije vrste istraživanja i to, po pravilu, ne daje dobre rezultate.*

Sveukupan rad profesora Mićovića, na pedagoškom, stručnom i naučnom polju, uvrstio je Hemijski institut Beogradskog univerziteta u red razvijenih i poznatih naučnih institucija u svijetu.

Profesor Mićović i M. Mihajlović, sa saradnicima, vršili su oksidacije aromatičnih alkohola na olovo-tetraacetatu u benzenu kao rastvaraču i utvrdili da se u tim procesima dobijaju aldehidi u dobrim prinosima.

Isti reagens i iste uslove Mićović i Mihajlović su, u kasnijim istraživanjima, primjenjivali i za oksidacije alifatičnih alkohola. Suprotno očekivanjima, ovim procesima dobijana su jedinjenja koja nijesu davala karakteristične reakcije za aldehide i ketone. Poslije dugotrajnih ispitivanja uz primjenu najsavremenijih metoda za određivanje strukture, utvrdili su da pri ovim reakcijama postaju ciklični erti - *uglavnom alkil-tetrahidrofurani*. To su ustvari reakcije uvođenja etarske grupe na neaktivirani δ -C- atomu. Pošto slične intramolekularne reakcije do tada nijesu bile poznate, ovo otkriće je imalo veliki značaj za organsku hemiju i bilo je uvod u sistematska istraživanja u ovoj oblasti.

Sva istraživanja koja su tada vršena pod rukovodstvom profesora Mićovića nijesu imala direktnu primjenu - što se uostalom i ne traži od fundamentalnih istraživanja.

Profesor je bio dobro upoznat i rado je govorio o primjeni organskih jedinjenja u različitim industrijskim granama i svakodnevnom životu. Profesor je, sa svojim saradnicima, napisao studije:

- a) O primjeni hlora u tekstilnoj industriji,
- b) O mogućnostima dobijanja nekih jedinjenja iz otpadnih voda solane u Ulcinju i
- c) Pregled o osobinama vode i međumolekulskim orijentacijama tih molekula, koje su od značaja za njene fizičke i hemijske osobine.

Na osnovu ovih ispitivanja Profesor je negirao teze o postojanju "*p o l i v o d e*".

Posebnu aktivnost i interesovanje Mićović je pokazivao za prostorni raspored organskih molekula i za stereochemiju u cjelini. Prikupio je ogromnu građu iz tih oblasti i napisao *č u v e n u* skriptu iz Stereochemije, koju je u dva izdanja (1948. i 1949.) objavila "Naučna knjiga" iz Beograda.

Sa profesorima Vitorovićem i Matejićem napisao je *Hemijsku čitanku* koju je izdao Zavod za izdavanje udžbenika, Beograd, 1968.

Mićovićev prevod *Organske hemije* od A.F. Hollemana izdala je Izdavačka knjižnica Gece Kona, Beograd, 1926.

Poznati i priznati naučnik, govorio je engleski, francuski i njemački, a služio se ruskim i italijanskim jezikom. Profesor Mićović je, u ime Univerziteta, SANU-a, Srpskog hemijskog društva, Vlade Srbije i Jugoslavije, često putovao u inostranstvo i tamo učestvovao na stručnim i naučnim skupovima. Navodim samo neke:

- 1946. godine Međunarodni kongres za čistu i primijenjenu hemiju u Parizu;

- 1949. godine XV Konferencija Međunarodne hemijske unije u Amsterdamu;

- 3-5. IX 1951. godine Proslava sedamdesetogodišnjice Američkog hemijskog društva u Njujorku;

- 9-13. IX iste godine XII Međunarodni kongres za čistu i primijenjenu hemiju i XVI Međunarodna konferencija za hemiju u Njujorku i Vašingtonu;

- 1954. godine, kao gost Britanskog savjeta, boravio je na univerzitetima u Londonu, Oksfordu i Kembridžu;

- 1955. godine prisustvovao je XIV Međunarodnom kongresu za čistu i primijenjenu hemiju u Cirihi, a 1957. godine istom Kongresu u Parizu;

- 1962. godine prisustvovao je na Simpozijumu za Organsku hemiju u Brislu, gdje je imao saopštenje o strukturi *e v e r n i n a*;

- 1963. godine učestvovao je na XIX Međunarodnom kongresu za čistu i primijenjenu hemiju u Londonu;

- 1965. godine na univerzitetima u Moskvi, Lenjingradu i Kijevu i tada je imao nekoliko značajnih stručnih kontakata sa njihovim najvećim hemičarima i sa sekretarom Akademije nauka tadašnjeg SSSR-a

- *Profesor Mićović je bio član i funkcioner više Jugoslovenskih i inostranih naučnih i stručnih društava.*

Profesor Mićović je objavio seriju radova o hemijskoj nomenklaturi pod naslovom: *O nekim stručnim terminima*, koji su objavljeni u "Našem jeziku" u periodu od 1950 - 1960. godine. U tim radovima obuhvaćeno je 57 termina, kao što su valenca, supstanca, glikoza i tako dalje.

Profesor je pisao i o mnogim riječima i izrazima iz narodnih pjesama, o riječima koje se upotrebljavaju u narodnom govoru i mnogim drugim, manje

poznatim riječima. Profesor je o značenju riječi *žeženo i suvo zlato* pisao u "Našem jeziku" (I, 303, 1950.) iznoseći detaljna objašnjenja da je *žeženo zlato* nazvano tako ne zato što sija kao plamen, kao da gori, već stoga što se zlato dobijalo, odnosno prečišćavalo žarenjem, a da se u izrazu *suvo zlato* "reč suv u prenosnom značenju upotrebljava u smislu čist (bez ikakve druge primese): *suvo zlato - čisto zlato*".

U radu *O tumačenju nekih izraza i riječi u Gorskom vijencu* (Naš jezik, 1961.) na jednom mjestu profesor Mićović kaže: *Pravo značenje nekih reči, izraza i filozofskih misli u Gorskom vijencu ostaće tajna. Njihovo pravilno objašnjenje mogao je jedino dati samo Njegoš da je duže živio. Međutim, iznoseći nova tumačenja za sporne ili nedovoljno protumačene reči, izraze i nejasna mesta moguće je doći do najverovatnijeg ili najpribližnijeg značenja, a Gorski vijenac zaslužuje da se učini svaki napor u tom pravcu.*

* *
*

Interesovanje za nastavu i rad u toj oblasti; rezultati iz struke i nauke, te ljudske i moralne vrijednosti Vukića M. Mićovića preporučile su ga da školske 1945/46. godine bude postavljen za šefa Katedre za hemiju na Filozofskom fakultetu i upravnika Hemijskog instituta. Izborom na tu funkciju profesor Mićović je odmah počeo rad na stvaranju **HEMIJSKE ŠKOLE**. Prvo je 1947. iz Filozofskog fakulteta izdvojio Prirodno-matematički fakultet. Poslije toga, radio je na novim planovima i programima. Novi planovi i programi razlikovali su se od prethodnih po tome što je uveden veći broj stručnih predmeta i svaki od njih se odvojeno slušao, polagao i ocjenjivao. Uveden je i diplomski rad, koji je eksperimentalno rađen u toku završnog semestra. Za diplomске radove, iz pojedinih oblasti hemije, uzimane su teme koje su manje-više rešavale neke probleme iz hemijske industrije. Neki od diplomskih radova imali su ne samo stručni već i naučni karakter.

Novi Zakon o Univerzitetu (1954.) donio je nove promjene. Tada je izvršena i modernizacija nastave hemije, po ugledu na poznate univerzitete širom svijeta. Od tada pa do dana današnjeg ogromna pažnja se posvećuje laboratorijskom radu. To se manifestovalo u planovima i programima po kojima je broj časova v j e ž b i (*praktičnih radova*) bio veći od broja časova predavanja iz svih hemijskih disciplina.

Profesor Mićović je permanentno radio na inovacijama i usavršavanju planova i programa i stalno isticao: *Nastava i naučni rad se postupno i stalno usavršavaju u skladu sa novim tekovinama savremene nauke i tehnike.*

Praksa koju je na Hemiji uveo profesor Mićović da laboratorije budu otvorene svakog dana od 8 do 18 sati i da se u njima stalno radi i sada se primjenjuje.

Kada su nastavnici u pitanju on je smatrao: *Da bi studije bile uspješne nastavnik mora da bude i naučnik, jer se ne može zamisliti da neko govori o nauci i da postiže na stvaralački rad ako i sam nije stvaralac.*

Danas se na dnevnim redovima mnogih univerziteta često postavlja pitanje osavremenjavanja i unapređivanja nastavnih procesa. Mislim da bi se to u potpunosti moglo ostvariti ako bi se držali smjernica za koje se prije više od pola vijeka zalagao profesor Mićović.

Novim Opštim zakonom o fakultetima (1960.) predviđena je *stepenasta nastava* i uvedene su *poslijediplomske studije* na Univerzitetu u Beogradu. Profesor Mićović je te studije uskladio sa postdiplomskim studijama na poznatim univerzitetima u svijetu. Upravo tada su na Katedri za hemiju i predviđeni smjerovi: *a) Neorganska hemija, b) Analitička hemija, c) Organska hemija, d) Hemija prirodnih proizvoda i e) Primijenjena hemija.*

Osnivanje poslijediplomskih studija omogućio je da se broj naučnih i stručnih kadrova brzo uvećava, a prije svega da se stvara naučni podmladak. Naravno, tada je povećan broj doktoranata, odnosno intenziviran je naučno-istraživački rad i izrada doktorskih teza. Kao rezultat toga, svake godine odbranjene su po dvije doktorske teze. Upravo sa tim je povećan broj asistenata i nastavnika što je praćeno i povećanjem broja studenata na studijama hemije, kao i na onim studijama gdje se hemija izučavala kao jedan od studijskih predmeta.

Od 1946 – 1966. godine pod rukovodstvom profesora Mićovića doktorske teze iz hemije odbranila su 44 kandidata. Od tih kandidata, skoro svi doktoranti, a naročito doktori nauka i novoizabrani nastavnici upućivani su na poznate i priznate univerzitete i hemijske laboratorije širom svijeta. Saradnja sa Univerzitetima u SAD-u, Njemačkoj, Švajcarskoj, Engleskoj, Kanadi i drugim realizovana je uglavnom zahvaljujući poznanstvima i prijateljstvima profesora Mićovića sa profesorima na tim Univerzitetima.

Radom na stvaranju **HEMIJSKE ŠKOLE** profesor Mićović sa saradnicima, a prije svega sa prof. dr Đordijem Stefanović postavio je njene čvrste temelje: *a) podizanjem novog Hemijskog instituta, b) formiranjem nastavnog i naučnog kadra sa posebnom pažnjom na podmlađivanje i c) stvaranjem centra za naučno-istraživački rad iz svih oblasti hemijske struke.*

Katedra za hemiju na PMF-u, na čelu sa profesorima V. Mićovićem i Đ. Stefanovićem, imala je za cilj da dvodecenijski rad na stvaranju kadrova i uslova za školovanje hemičara kruniše otvaranjem samostalnog **Hemijskog fakulteta**. Konkretan predlog, sa obrazloženjem, za izdvajanje Hemije iz PMF-a, odnosno otvaranje Hemijskog fakulteta predat je 1960. godine. Predlog je obnovljen 1969. godine, a Hemijski fakultet je otvoren tek 1994. godine, što nažalost protagonisti tog predloga profesori Mićović i Stefanović nijesu dočekali.

Ako bi, pored profesora V. Mićovića i Đ. Stefanovića, trebalo još nekoga izdvojiti onda je to svakako profesor Sima Lozanić, sa kraja XIX i početka XX vijeka.

* *
*

Za dugogodišnju svestranu aktivnost, pedagoški, stručni i naučni rad profesor Mićović je dobio više priznanja i nagrada. Navodimo neka od tih - odnosno ona sa kojima se on ponosio:

- Kao vojnik crnogorske vojske odlikovan je *Srebrnom medaljom za revnosnu službu (1926.)*.

- Kao poznati i priznati univerzitetski profesor dobio je *Plakete Univerziteta u Beogradu, Ljubljani, Padovi i drugih*.

- Spomen povelju PMF-a u Beogradu.

- Počasnu povelju s plaketom Srpskog hemijskog društva.

- Diplomu počasnog člana KUD «Branko Krsmanović».

- Njegov portret, rad slikara Svetislava Vukovića, nalazi se u svečanoj Sali Rektorata Beogradskog Univerziteta.

- Katedra za hemiju, prilikom penzionisanja, poklonila mu je *Tetraedar (simbol organske hemije)* od zlatne žice.

- Sedmojulsku nagradu Srbije (1965.)

- Orden rada sa crvenom zastavom (1964.)

- Orden zasluga za narod sa zlatnom zvezdom (1979.).

Profesor Mićović je bio visoko moralna ličnost, cijenjeni profesor, čovjek na visokim funkcijama, naučnik, poliglota, filozof u pravom smislu te riječi. Bio je vrlo širokog interesovanja i sa njime se moglo razgovarati o svim temama iz života, umjetnosti, struke, nauke i sporta. Bio je nadasve skroman i dostojanstven.

Nikada nije bio član Komunističke partije, no bez obzira na to režim ga je poštovao, respektovao njegove sposobnosti i njegovu ličnost.

Profesor Mićović je bio uzoran i nježan suprug i otac, skroman čovjek, jake volje i čvrstog karaktera, odan radu, redu, disciplini, struci i nauci. Mnoge od tih osobina «ugradio» je u svoje studente, saradnike i prijatelje.

Svojim postupcima, profesor Mićović je izgradio imidž pravog profesora, autoritet kojega se svak pribojavao, ali ga je svak poštovao, volio i izuzetno cijenio.

* *
*

Ovaj kratak *o s v r t* na život i rad akademika, prof. dr Vukića M. Mićovića završavam rečenicom koju je Profesor izgovorio na jednoj večeri apsolvenata - studenata hemije: *«upamtite da u životu imate bar dva prava i iskrena prijatelja koji žele da vi postanete i postignete više nego što su oni sami i da ih u svakom pogledu prevaziđete - to su **roditelji i pravi profesori**».*

Svojom profesorskom, a mogu reći i roditeljskom brigom, profesor Mićović je i mene zadužio. ***Bio mi je i ostao moj uzor.***

Nenad PEROŠEVIĆ¹

UKIDANJE VJERSKE NASTAVE U ŠKOLAMA U CRNOJ GORI

Rezime

Poslijeratni period u Crnoj Gori karakterističan je po snažnom prisustvu KPJ u svim sferama društveno–političkog života. U cilju proklamovane borbe i rada na prosvjećivanju naroda narodna vlast i KPJ težili su da što više udalje narod od vjerskih institucija i poštovanja vjerskih običaja. U ostvarenju tog cilja jedno od značajnih pitanja koje je trebalo riješiti bilo je ukidanje vjerske nastave u školama, što će biti urađeno već 1946. To pitanje može se posmatrati u širem kontekstu borbe narodne vlasti za prosvjećivanje naroda i sprečavanje širenja „vjerskog fanatizma“ u Crnoj Gori.

Ključne riječi: Crna Gora, KPJ, FNRJ, Crnogorsko–primorska mitropolija, vjerska nastava, Ministarstvo prosvjete NR Crne Gore

Religija je oblik društvene svijesti. Po Karlu Marksu (1818–1883), čovjek je taj koji stvara religiju, a ne obrnuto. Ona predstavlja stvarni izraz čovjekove bijede, ali i protest protiv bijede. Vladimir Iljič Lenjin (1870–1924), je u knjizi *Socijalizam i religija* napisao da je „religija opijum za narod“, od kojeg se može osloboditi samo materijalističkim objašnjenjem njenih izvora.

U bogatoj i dugotrajnoj istoriji ljudskog društva stoje dvije moćne ljudske tvorevine: crkva i država. Istorija njihovih odnosa je, u suštini, najčešće istorija dugotrajnih sukoba sa promjenljivim uspjehom. I odnos socijalističke države prema crkvi bio je opterećen nasljeđem. Ukidanje religije je trebalo izvršiti tako što bi se mijenjala i svijest ljudi koja se formirala u

¹ Mr Nenad Perošević – saradnik u nastavi na Studijskom programu istorija Filozofskog fakulteta u Nikšiću.

dugom istorijskom razvitku ljudskog društva. Ona se mogla promijeniti samo postupno „u jednom neobično dugom procesu materijalnog i duhovnog preobražaja društva.“ Kao polazna tačka za takav materijalni preobražaj označena je privatna svojina tj. njeno ukidanje „i stavljanje proizvodnje pod svjesnu, plansku kontrolu slobodno udruženih ljudi.“ Snaga religioznosti leži u samim društvenim odnosima i religija ima klasni karakter i duboke klasne podjele.²

Proletarijat je izrazio svoj stav prema odnosu između države i crkve još 1891. u poznatom Erfurtskom programu njemačke socijaldemokratije, koji će kasnije usvojiti i ostale partije (među njima i KPJ), kao osnovu za regulisanje odnosa između države i crkve.³

Nakon oslobođenja 1945. sve društvene aktivnosti (ili barem većina) u Crnoj Gori bile su pod partijskom kontrolom sa jako izraženom ideološkom obojenošću. Pored „nove religije“ proleterskog internacionalizma nije bilo mjesta za staru religiju. Poslijeratni period je karakterističan udaljavanjem stanovništva od crkve, religije i vjerovanja u nju. Udaljavanje je naročito bilo primjetno kod pravoslavnog stanovništva, iako je država donijela zakone koji su jednako važili za sve tri konfesije.

Više je razloga koji su doveli do sunovrata pravoslavne crkve u Crnoj Gori (Crnogorsko-primorske mitropolije) i smanjenja interesovanja stanovništva za vjerski život. Pravoslavno sveštenstvo u Crnoj Gori teško je stradalo u Drugom svjetskom ratu; podjele nijesu mimoišle ni njihove redove – bilo ih je na obje strane. Od 77 sveštenika, sveštenomonaških lica, teologa i bogoslova Srpske pravoslavne crkve preživjela su samo trojica ili 3,94%.⁴ Istina, Crnogorci ni prije socijalističkog perioda nijesu bili poznati kao vjerski fanatici, pa ni naročito veliki vjernici. U situaciji kada je najveći dio crnogorske istorije karakterisala borba za goli život na „ljutom kamenu“, nije ostajalo mnogo vremena, volje i materijalnih sredstava za druge aktivnosti. I pored toga, poštovali su se običaji naslijeđeni od predaka: slavio se badnji dan, Božić i krsne slave. Sveštenstvo u predratnoj Crnoj Gori nije bilo jako ni brojem ni strukturom, a teški gubici u Drugom svjetskom ratu samo su još više istakli tu činjenicu, pa je sveštenstvo nakon rata došlo u još težu situaciju. Značajan dio sveštenstva je odstupio iz Crne Gore i doživio teške gubitke kod

² B. Kovačević, *Komunistička partija Crne Gore 1945–1952. godine*, Titograd 1982, 274–275.

³ U Erfurtskom programu između ostalog piše: „Proglašenje religije za privatnu stvar. Ukidanje svih rashoda iz javnih sredstava u crkvene i religiozne svrhe. Crkvene i religiozne zajednice treba da se smatraju kao privatna udruženja koja uređuju svoje stvari potpuno samostalno.“ B. Kovačević, n. d, 275–276.

⁴ O njihovoj tragičnoj sudbini prilikom odstupanja iz Crne Gore vidi opširnije: B. Kovačević, *Od Vezirovog do Zidanog mosta. Tragična sudbina crnogorskih četnika u završnoj fazi rata 1944–1945*, Beograd 1993, 132–138.

Zidanog mosta. Sveštenstvo je time bilo obezglavljeno, a ono što je ostalo da vrši službu u većini slučajeva nije bilo doraslo zadatku u nesporno teškom vremenu za njih. Nijesu samo preduzećima, školstvu i državnoj administraciji u Crnoj Gori nedostajali stručni kadrovi, ista situacija bila je i kod crkve.

Materijalna situacija Crnogorsko-primorske mitropolije je naročito pogoršana kada je agrarnom reformom ostala bez 30 posjeda sa oko 3.829 hektara zemljišta. Država je manastirima i crkvama ostavila zakonski maksimum, a vjerskim ustanovama koje su imale karakter istorijsko-nacionalnih spomenika ostavljeno je do 30 hektara obradive površine i do 30 hektara šume. Nezadovoljstvo crkve prema državnoj vlasti povećano je aktom nacionalizacije iz 1946, kada su neke crkvene zgrade bile nacionalizovane, a nije im bila nadoknađena ni ratna šteta.⁵

Ustavom iz 1946. država se precizno odredila prema crkvi. U Ustavu FNRJ piše: „Građanima je zajemčena sloboda savesti i sloboda veroispovesti. Crkva je odvojena od države. Verske zajednice, čije se učenje ne protivi Ustavu, slobodne su u svojim vjerskim poslovima i u vršenju vjerskih obreda. Verske škole za spremanje sveštenika slobodne su, a stoje pod opštim nadzorom države. Zabranjena je zloupotreba crkve i vere u političke svrhe i postojanje političkih organizacija na vjerskoj osnovi. Država može materijalno pomagati verske zajednice.“⁶ U članu 38 Ustava FNRJ stoji: „Škola je odvojena od crkve.“⁷

Na osnovu ustavnih rješenja određen je odnos prema vjerskoj nastavi u školama u Crnoj Gori. Vjerska nastava u školama u Crnoj Gori u početku je izvođena na fakultativnoj osnovi, i kao takva skoro da nije ni izvođena.⁸ Već u školskoj 1945/46. godini vjerska nastava nije bila predviđena u nastavnim planovima i programima.⁹ Na Četvrtoj sjednici Ministarskog savjeta NR Crne Gore (16. III 1946) odlučeno je da se ukine vjerska nastava u Crnoj Gori.¹⁰ Na traženje pojedinih uprava škola, sreskih narodnih odbora i vjerskih organizacija da se dobiju uputstva po pitanju vjerske nastave u školama i vjeroučitelja, Ministarstvo prosvjete NR Crne Gore poslalo je 21. III 1946. Uputstva Sreskim Narodnim odborima i Upravama škola sljedeće sadržine:¹¹

⁵ B. Kovačević, *Komunistička ...*, 276–278.

⁶ *Ustav FNRJ*, Beograd 1946, čl. 25:

⁷ Isto. Član 25 i 38 Ustava FNRJ je identičan članu 25 i 38 Ustava NRCG. *Ustav NRCG*, Cetinje 1948, čl. 25 i 38.

⁸ Državni arhiv Crne Gore Cetinje (dalje: DACG), f. Ministarstvo prosvjete Narodne Republike Crne Gore (dalje: MPNRCG), fasc. 5, dok. br. 253; 2/1945.

⁹ DACG, f. MPNRCG, fasc. 5, dok. br. 747; 1/1945.

¹⁰ J. R. Bojović, *Zapisnici sjednica Vlade Narodne Republike Crne Gore 1945–1951*, Podgorica 1994. Zapisnik IV redovne sjednice Ministarskog savjeta NR Crne Gore – 16. III 1946, 93.

¹¹ Arhiv Srbije i Crne Gore (dalje: ASCG), f. 317–49–72, Ministarstvo prosvjete NRCG – Svima, 21. III 1946; dok. br. 5/1.

„1) Po članu 38 Ustava FNRJ, škola je odvojena od crkve. Prema tome, vjerske nastave neće se više izvoditi u školama, niti je Ministarstvo prosvjete nadležno za rješavanje pitanja izvođenja vjerske nastave. To pitanje urediće vjerska organizacija sa nadležnim državnim vlastima.

2) Vjeroučitelje – katihete, koje je postavilo Ministarstvo prosvjete, treba razriješiti dužnosti u školi i staviti na raspoloženje Sreskom narodnom odboru.“

Ubrzo nakon ovih odluka tadašnji ministar prosvjete Niko Pavić uputio je 23. III 1946. svim školama raspis u kome se zahtijeva ukidanje vjerske nastave u Crnoj Gori.¹²

Rješenjem Savezne kontrolne komisije od 13. VIII 1947. „obrazovana je masovna kontrola za proveravanje podataka kojima raspolažu ministarstva prosvete o broju učenika koji pohađaju religijsku nastavu, odnosno onih koji su se izjasnili da će pohađati tu nastavu.“ Zadatak kontrole bio je da utvrdi koliko učenika pohađa vjeronauku, a tamo gdje nema vjeroučitelja koliko se učenika prijavilo za pohađanje vjerske nastave; ko vodi evidenciju o pohađanju vjeronauke (vjeroučitelj ili uprava škole) i gdje se održava vjeronauka, u koje vrijeme i u koliko časova.¹³

Obilaskom pojedinih srezova i mjesta u FNRJ i NR Crnoj Gori Kontrolna komisija je ustanovila da se skoro ni u jednom pregledanom srezu, gradu i selu nijesu mogli naći podaci o pohađanju vjerske nastave, osim statističkih podataka dobijenih od uprava škola na kraju školske godine o broju onih đaka koji pohađaju vjersku nastavu van škola (razne kapele, crkve, župski stanovi i dr.), kao i onim koji bi željeli da pohađaju vjersku nastavu. Karakteristično je za sve republike da se podaci ministarstava prosvjete kao i sreskih narodnih odbora ne podudaraju sa podacima koje je ustanovila kontrola. Podaci koje su imali republička ministarstva prosvjete skoro nigdje nijesu uzimani sa terena, već su ti podaci proizvoljno dostavljani od strane bivših opštinskih narodnih odbora i ministarstva prosvjete. To je posebno bilo izraženo u Hrvatskoj, ali je i u ostalim republikama uočeno da su upravnici škola na traženje ministarstva prosvjete dostavljali netačne podatke zato što škole nijesu vodile skoro nikakvu evidenciju o pohađanju vjerske nastave.

Tako je, na primjer, niža gimnazija u Skoplju prijavila u izvještaju da vjersku nastavu posjećuju 483 učenika, a posjećivalo je svega $\frac{1}{3}$ od toga. U Hrvatskoj se, međutim, desilo obratno: Ministarstvo prosvjete je izvjestilo da broj đaka koji pohađaju vjersku nastavu naglo opada, a kontrola je utvrdila da je opadanje neznatno. Velika većina vjeroučitelja u kotaru Dubrovnika nema odobrenje da predaje vjeronauku i zbog toga u podacima Ministarstva stoji da u gradu i kotaru vjeronauku pohađa svega 20% đaka osnovnih škola, a

¹² DACG, f. MPNRCC, fasc. 5, dok. br. 382; 4/1946.

¹³ ASCG, f. 315–3–8, Izveštaj o verskoj nastavi, dok. br. 3–63.

kontrola je utvrdila da u školama vjeronauku uči 66% đaka i još 12% đaka van škola. I kotar Ogulin „ima malo sveštenika i još manje onih koji imaju odobrenje za predavanje vjeronauke“, pa prema tome ni Narodni odbor ni Ministarstvo prosvjete nijesu u svom izvještaju zabilježili nijednog đaka koji pohađa vjeronauku, a kontrola je utvrdila da vjeronauku redovno pohađa 24% đaka, a 8% đaka se izjasnilo da želi da je pohađa. U sedmoljetki 65% đaka je pohađalo vjersku nastavu.¹⁴

Podaci koje je dostavilo Ministarstvo prosvjete NR Crne Gore o broju đaka koji pohađaju vjersku nastavu bili su četiri i po puta manji od onih koje je utvrdila kontrola sprovedena na terenu. Evidenciju o broju đaka koji pohađaju vjersku nastavu vodili su jedino sveštenici od kojih su podaci i dobijeni.

Prema podacima koje je dostavilo Ministarstvo prosvjete NR Bosne i Hercegovine u osnovnim školama na području sreza Travnik vjeronauka se uopšte ne uči, ali je kontrolom utvrđeno da se vjeronauka pohađa u 19 osnovnih škola i da od 2.930 učenika u pregledanim školama njih 550 uči vjeronauku. U 15 osnovnih škola travničkog sreza (po nalazu kontrole) i u Duvanjskom srezu niko nije pohađao vjersku nastavu.

Slovenija je bila jedini izuzetak po pitanju razlike u podacima koje je dostavilo Ministarstvo prosvjete i podacima koje je ustanovila kontrola. Razlike su bile neznatne: po podacima Ministarstva prosvjete vjeronauku u osnovnim školama pohađalo je 94,63% đaka, a kontrola je utvrdila 93,99% đaka; u 43 srednje škole Ministarstvo prosvjete je izvjestilo da vjeronauku pohađa 69,32% đaka, a kontrola je utvrdila da se radi o 68,32% đaka.

Jasno je da su podaci republičkih ministarstava prosvjete bili netačni, izuzev podataka dobijenih od slovenačkog ministarstva prosvjete.

Poređenja radi pohađanje vjerske nastave u republikama FNRJ na osnovu obrađenih raspoloživih podataka je bilo sljedeće:¹⁵

NR BOSNA I HERCEGOVINA	
Ukupan broj đaka u pregledanim školama	42.871
Pohađa vjersku nastavu	11.727
U procentima	27,35

¹⁴ Isto.

¹⁵ Nadležne prosvjetne službe i republička ministarstva prosvjete po republikama FNRJ nijesu na isti način shvatile kako treba dostaviti tražene podatke tako da su podaci različito obrađeni i predstavljeni: jedni su dali ukupan broj đaka u svim školama, a drugi samo u pregledanim, tako da je nemoguće dati tačan procenat pohađanja vjeronauke na cijeloj teritoriji FNRJ. Isto.

NR CRNA GORA	
Ukupan broj đaka u svim osnovnim školama	53.261
U srednjim školama	10.088
Pohađa vjersku nastavu	1.032
U procentima	1,6

NR HRVATSKA	
Ukupan broj đaka u pregledanim školama	62.306
Pohađa vjersku nastavu	26.498
U procentima	41

NR MAKEDONIJA	
Ukupan broj đaka u pregledanim školama	10.486
Pohađa vjersku nastavu	5.248
U procentima	50

NR SRBIJA	
Ukupan broj đaka u svim školama	640.616
Obuhvaćeno kontrolom: uža Srbija	104.694
Pohađa vjersku nastavu	11.722
U procentima	11,18
Vojvodina	37.775
Pohađa vjersku nastavu	9.012
U procentima	23,85

NR SLOVENIJA	
Ukupan broj đaka u pregledanim osnovnim školama	162.229
Pohađa vjersku nastavu	142.949
U procentima	88
U srednjim školama	24.471
Pohađa vjersku nastavu	13.288
U procentima	54,30

Iz ovih podataka vidi se da je u Crnoj Gori bio najmanji procenat đaka koji su pohađali vjersku nastavu, mada treba istaći činjenicu da nijesu sve republike računale ukupan broj đaka u osnovnim i srednjim školama i iz tog broja izvlačile procenat đaka koji pohađaju vjersku nastavu, već su samo dale procenat od ukupnog broja đaka iz pregledanih škola.

Ovi podaci su sakupljeni sa terena prilikom kontrole, a korišćeni su i podaci Ministarstva prosvjete, tako da se ovom kontrolom nije mogao dobiti tačan pregled o broju prijavljenih đaka za pohađanje vjerske nastave. Isto tako, nije se moglo tačno utvrditi koliko đaka nije pohađalo vjersku nastavu usljed raznih okolnosti ili koliko đaka pohađa vjersku nastavu van škola u crkvama i privatnim stanovima zato što je kontrola vršena baš u vrijeme školskog odmora kada u školama nije bilo ni đaka ni nastavnika. Zbog toga su se organi kontrole opet oslanjali na podatke odsjeka sreskih narodnih odbora i republičkih ministarstava prosvjete. Sprovedenom kontrolom je ustanovljeno da u svim republikama pretežnu većinu od ukupnog broja polaznika vjeronauke čine djeca rimokatoličke vjeroispovijesti.¹⁶

Prateći problem vjeronauke u školama savezna vlast je nešto kasnije napravila jednu analizu o tome kako je to pitanje bilo riješeno u pojedinim zapadnoevropskim državama i SAD.¹⁷

Prema dostavljenom izvještaju u Belgiji je vjerska nastava postojala u onim školama u kojima se najmanje 20 porodica izjasni da njihova djeca žele takvu nastavu. Konfesionalne škole su bile privatne sa pravom svih konfesija da ih otvore i obavezom da finansiranje ide na njihov teret. Postojao je i Teološki fakultet. Škole su izdržavane od opštinskog budžeta, a postojala je pomoć i od strane države. U Švajcarskoj je postojala vjerska nastava i većinom su djeca zajedno pohađala nastavu, a časove vjeronauke posebno. U Velikoj Britaniji je po zakonu od 1944. dopuštena vjerska nastava u državnim školama, ali ne i vjerska konfesionalna nastava. Za tu svrhu osnovane su posebne konfesionalne škole, pa prema tome i katoličke konfesionalne škole. Konfesionalne škole bile su privatne. Njihov plan i program, izuzev vjerske nastave, identičan je opštem državnom školskom programu. Teološki fakultet je sastavni dio oksfordskog univerziteta a sve konfesionalne škole su se finansirale iz sopstvenih sredstava. Osnovne škole u Francuskoj nijesu imale vjersku nastavu i vjerska nastava nije bila dozvoljena da se uopšte održava u školskoj zgradi. Vjerska nastava bila je dopuštena u srednjim školama, ali samo ako to roditelji učenika zahtijevaju i samo u vanškolskim časovima i van državnog nastavnog programa. Katolička vjeronauka se predavala samo u katoličkim konfesionalnim školama. Konfesionalne škole bile su privatne i bile su pod nadzorom države samo u nekim spoljnim pitanjima. Teološki

¹⁶ Isto.

¹⁷ ASCG, f. 317–49–72, 3. II 1952.

fakulteti bili su na katoličkim univerzitetima u Parizu, Lilu, Anžeru, Lionu i Tuluzu. Sve konfesionalne škole nijesu primale finansijsku pomoć od države. U SAD vjerska nastava nije postojala u državnim školama, a data je olakšica đacima svih škola da mogu posjećivati vjersku nastavu u školama svoje vjeroispovijesti, što je podrazumijevalo i djecu katolike. Broj katolika u SAD (1950) iznosio je 26.728.343. Dopuštene su konfesionalne škole, a bogoslovski fakultet bio je u Vašingtonu pod kontrolom katoličkih biskupa.¹⁸

Borba KPJ u FNRJ da crkvu definitivno odvoji od države ogledala se i u želji da se ukine vjerska nastava u školama. Odluka da se vjerska nastava ukine u školama bila je motivisana željom da se radi na prosvjećivanju naroda i suzbijanju „vjerskog fanatizma“ koji je bio označen kao jedan od glavnih prepreka tog procesa. I pored toga što je u Crnoj Gori bilo relativno malo sveštenih lica pravoslavne, rimokatoličke i islamske crkve, Partija je njihov rad redovno pratila ukazivajući, prije svega, na moguće političke posljedice koje može imati njihovo neprijateljsko djelovanje. Takva aktivnost crkve bila je samo lokalnog uticaja kada se sveštenstvo u prvim poratnim godinama okretalo reakcionarnim i nezadovoljnim pojedincima. Već od 1946. niže sveštenstvo se za razliku od visokog sveštenstva sve više okretalo saradnji sa Narodnim frontom.¹⁹ Na Drugom plenumu Centralnog komiteta KP Crne Gore (27. II 1949), Blažo Jovanović²⁰ je govoreći o političkoj situaciji u Crnoj Gori, istakao žilavost katoličkog sveštenstva, ali i to da njihov uticaj koji postoji na katoličko stanovništvo nije u porastu već u slabljenju. Za uticaj pravoslavnog sveštenstva je rekao da je „skoro nikakav.“ Ipak, i u 1948. priličan broj članova Partije je slavio krsnu slavu i Božić, što nije dovedeno u vezi sa nekim pretjerano velikim uticajem crkve i popova, već činjenicom da ti članovi Partije nijesu još bili raskinuli „sa raznim štetnim običajima i tradicijama, a ni partijske organizacije nijesu odlučno udarile po ovim pojavama koje ne samo da su nepravilne nego su i politički štetne.“

Od 1948. do 1952. osnovne partijske organizacije zaoštrile su pitanje religioznosti svojih članova, i to najčešće na administrativan i kampanjski način.²¹ U Crnoj Gori predstavnici narodne vlasti često su se netaktičnim postupcima suprotstavljali „vjerskom fanatizmu“: nijesu izdavali članske karte Narodnog fronta onima koji pjevaju u crkvi, ili primjer gdje sekretar

¹⁸ Isto.

¹⁹ B. Kovačević, *Komunistička...*, 278–279.

²⁰ Blažo Jovanović (1907–1977) rođen u Veljem Brdu, Podgorica, bio je poznati predratni član KPJ i učesnik NOR-a. Poslije rata obavljao je više istaknutih dužnosti: sekretar CK SK Crne Gore, predsjednik Vlade i predsjednik Skupštine Crne Gore, član Politbiroa i Izvršnog komiteta CK SKJ i predsjednik Ustavnog suda Jugoslavije. Za narodnog heroja proglašen je 1952.

²¹ B. Kovačević, n. d, 280.

jednog mjesnog narodnog odbora zabranjuje stanovništvu odlazak u crkvu.²² Suzbijajući uticaj crkve na omladinu često se i pretjerivalo u tome, pa je bilo slučajeva da đaci nekih škola u Crnoj Gori podlegnu atmosferi pritisaka na crkvu vrijeđajuću sveštena lica ili ometajući njihovu službu. Na primjer, Hram Sv. Đorđa ispod Gorice predstavljao je pojedinim učenicima Titogradske gimnazije i Trgovačke škole „dobrodošlo ispaštalo“ za njihove krajnje neprimjerene postupke. Okupljajući se u porti ovog hrama, učenici ovih škola su pjesmom i igrom ometali bogoslužjenja i vrlo često su se „posluživali“ njegovim zvonima.²³

I pored propusta u ovakvom načinu rada Partija je u Crnoj Gori postigla značajne rezultate u suzbijanju religioznosti ne samo članova Partije već i čitavog stanovništva. U cilju prosvjećivanja omladine odluka da se ukine vjerska nastava u školama 1946. bila je veoma značajna, kao što će biti i značajna odluka donijeta nešto kasnije (novembra 1950) o zabrani nošenja zara i feredže za žene muslimanske vjeroispovjesti. Ovim odlukama vlast u Crnoj Gori je snažno pokazala da će se boriti protiv uticaja vjerskih institucija na život omladine i stanovništva uopšte a sve u cilju ostvarenja jasno zacrtanog plana o prosvjećivanju stanovništva.

Nenad PEROŠEVIĆ

THE ABOLISHMENT OF TEACHING RELIGION IN THE SCHOOLS OF MONTENEGRO

Abstract

The post-war period in Montenegro is characterized by the strong presence of the Communist Party of Yugoslavia (KPJ) in all the spheres of socio-political life. In the spirit of proclaimed fight and enlightenment of the nation, the People's Government and KPJ strove to separate people from religious issues and respect of religious customs. To achieve such goal abolishment of the religion teaching in schools was executed and realized by 1946. This issue should be regarded within the context of the endeavours People's Government aimed at the enlightenment of the nation and also as a tool against spreading the „religious fanaticism“ in Montenegro.

Key words: Montenegro, Communist Party of Yugoslavia (KPJ), Federal People's Republic of Yugoslavia (FNRJ), Metropolitanate of Montenegro and the Littoral, religion teaching, Ministry of Education of the People's Republic of Montenegro

²² ASCG, f. 315–3–8, Izveštaj o verskoj nastavi, dok. br. 3–63.

²³ Z. Folić, *Vjerske zajednice u Crnoj Gori 1918–1953*, Podgorica 2001, 153.

PRIKAZI

Jovanka VUKANOVIĆ

ETIČKI KOLIKO I MEDICINSKI FENOMEN
(*Dragutin P. Vukotić: Vremenska nepodudarnost biološkog i hronološkog starenja u Crnoj Gori*“, CANU, 2009)

Današnji stepen razvoja nauke pretpostavlja usko specijalizovane pristupe mnogim društvenim fenomenima. Posebno se to odnosi na medicinu, čiji je zadatak, pojednostavljeno rečeno, briga o čovjekovom biološkom i sveukupnom zdravlju. Međutim, da bi se sveukupno stanje njegovog zdravlja moglo pratiti, unapređivati i usavršavati, sve su neophodnija timska istraživanja, odnosno interdisciplinarni pristupi. To pogotovo iziskuju kompleksne teme koje, same po sebi, zahtijevaju različite zahvate i tretmane. Svjestan djelotvornosti takvog koncepta, akademik Dragutin P. Vukotić se i ovoga puta, slično onom iz 2006. godine, kada je objavio hrestomatiju „Asocijalnosti u medicinskoj nauci i praksi – jatrogene greške i previdi“, prihvatio veoma odgovornog i zahtjevnog zadatka, kako u stručno-naučnom, tako i u etičkom smislu: studioznog, analitičkog sagledavanja starosti kao medicinskog, sociološkog, filozofskog, psihološkog i etičkog fenomena. Riječ je o studiji „Vremenska nepodudarnost biološkog i hronološkog starenja u Crnoj Gori“ koja, pored akademika Vukotića, sadrži i naučne radove još 19 eminentnih medicinskih stručnjaka, kao i onih iz domena socijalnih i demografskih nauka iz Crne Gore i Srbije. Studija je, zapravo, projekat, pokrenut u Crnogorskoj akademiji nauka i umjetnosti, a koji je, pod rukovodstvom i kordinacijom akademika Vukotića, rezultirao sveobuhvatnom monografijom o fenomenu starenja, *kakva se rijetko susreće i u svjetskoj literaturi*, kako tim povodom u svojoj recenziji naglašava prof. dr Sava Mičić.

Ova kompleksna građa sistematizovana je u tri dijela: u prvom su tekstovi akademika Vukotića (ukupno ih je 21), u kojima on iz više uglova iznosi svoja razmatranja o starosti u kontekstu biološke nužnosti, kulturološkog miljea, socijalnog nivoa, istorijsko-etničkih, odnosno tradicijskih naslaga i, iznad svega, etičkih izazova današnjeg društva i civilizacijskih stremljenja. Tom segmentu pripada i tekst akademika Dušana Kosovića koji iz svog poznatog psiho-sociološkog kursa sagledava primarne karakteristike ljudskog starosnog doba, uz očevidnu optimističku naklonost prema svakoj vrsti dinamizma i kreativnosti, kao protuteži čovjekovoj redukcionoj silaznoj putanji u procesu starenja. Drugi dio čine radovi akademika Zorana Kovačevića i Svetomira Ivanovića, i prof. dr. Vujadina Mujovića koji fenomen starenja sagledavaju kroz molekularne i neuroendokrine promjene. U trećem dijelu date su cjeline sa kliničkim presjecima osnovnih karakteristika starosti i bolesti koje je prate (14 eminentnih medicinskih stručnjaka). Završni segment knjige obilježen je statističkim podacima o biološkom starenju i ranom umiranju stanovništva u Crnoj Gori autora prof. dr. Neđeljka Kecojevića.

Šta je to što uslovljava da se starost, koja je postala podjednako izazovna meta kako za medicinu i prirodne, tako i društvene nauke, sve intenzivnije prati i izučava? Na to pitanje nastoji da odgovori svih 20 autora, svaki iz ugla svoje struke i nauke.

Prije svega, nauka pokušava da definiše sam fenomen starenja: kakav je to proces, koji su njegovi uzroci i na koji način ga situirati, odnosno relacijski postaviti u odnosu na ostale aspekte čovjekovog života.

Ako danas, prema pisanju akademika Radoja Čolovića, inače recenzenta ove knjige, postoji više od 350 teorija o starenju, to znači da nauka još nije došla do jedinstvenog odgovora na to pitanje. Definicije se kreću od one prema kojoj je starost rezultat degeneracije i gubljenja nervnih ćelija, o čemu pišu prof. dr. sc. Jovan Bukelić i dr. sc. V. Majkić, preko druge koju zagovaraju akademik Sv. Ivanović i prof. dr. V. Mujović, da sve zavisi od mentalne aktivnosti mozga, do teorije, prema mišljenju akademika Zorana Kovačevića, da su geni starenja produkti evolucije, odnosno rezultat oštećenja gena i oksidativnog oštećenja DNK, i još mnoge druge.

Bez obzira na različita polazišta o uzrocima starenja, svaki od 20 autora u knjizi (od gastroenterologa, urologa, pulmologa, endokrinologa, preko kardiologa, ginekologa, do psihologa, onkologa, neurologa, dermatologa i drugih) dajući, iz ugla svoje uže specijalnosti, „prikaz“ starosti kao nužne i neminovne faze u životu čovjeka, pokušava odgovoriti na pitanje: koje su to promjene koje ona uzrokuje u njegovom psihološkom, emotivnom i biološkom sklopu; kakvi degenerativni procesi i bolesti i kojim tempom utiču na redukciju čovjekovog mentalnog, zdravstvenog i uopšte kulturološkog habitusa; da li se i na koji način starost može usporiti – prevenirati; u kojoj

se mjeri podudaraju i mimoilaze satovi čovjekovog biološkog i hronološkog starenja; koliko je ono, sa sociološkog aspekta, problem današnjeg društva, i zbog čega se starost, na današnjem stadijumu naučnog i civilizacijskog razvoja, postavlja prvenstveno kao etičko pitanje.

Svaki od prethodno navedenih temata prati, u osnovi, dosta usaglašena statistička skala autora, koja nam omogućuje uvid u određene parametre, a to su: životni vijek čovjeka danas u svim sredinama se produžava, tj. povećava se broj ljudi starijeg doba. Taj trend rasta odvija se u kontinuitetu. Sada je oko 12,5 odsto u svijetu u životnoj dobi preko 65 godina, dok će ih sredinom 21. vijeka biti, kako se predviđa, preko 20 odsto; nema preciznog početka starosti, jer se ona na individualnom planu različito manifestuje; sve je veća nepodudarnost biološkog i hronološkog starenja, na šta posebno utiču socio-kulturološki i geokološki faktori savremene civilizacije; i pored savremenih medicinskih dostignuća koji, u principu, mogu da uspore neke bolesti ili eliminišu njene uzroke, sve je više malignih i kardiovaskularnih oboljenja koja prate ovu populaciju, i to počev od njenog ranog stadijuma.

Očigledno je da proces starenja i problemi koji ga prate, sagledani kroz multidisciplinarni naučnoistraživački spektar, kakav je upravo ponudila najnovija Vukotićeva knjiga, predstavljaju veliki izazov, prije svega za stručnu, ali i opštu intelektualnu i širu laičku javnost. Izazov iz razloga što pitanje starosti, samo po sebi, postaje sve „fleksibilnije“ i u biološkom smislu; što, shodno tome, postaje koliko bazični, egzistencijalni, toliko i filozofski fenomen jer zadire u suštinu življenja, a to znači – u njegov kvalitet i smisao. Čak i u najnezahvalnijim (najtežim) situacijama – kada se, na primjer, bolesniku sa najtežim oblikom karcinoma treba krajnje selektivno saopštiti „složenost njegovog slučaja“, kako to u svom tekstu ističe prof. dr Goran Nikolić, pitanje smisla, ma koliko na prvi pogled zvučalo iluzorno, zahtijeva izvjesnu neutralizaciju njegovog stanja i otklon od svake sumnje, straha i osjećanja bezizlaza koje se u takvim situacijama bezuslovno javlja.

„U savremenoj civilizaciji starost je životno doba koje se potcjenjuje, zanemaruje ili čak ponižava“, reći će akademik Vukotić. Sljedstveno tome, njene su odlike: usamljenost, rezignacija, i fatalizam. Ako je suditi prema ovim parametrima, onda i ne iznenađuje što se gotovo kod svih autora u knjizi „daje na znanje“ da je starost sa svim svojim performansama više uslovljena psihosocijalnim nego biološkim časovnikom. Po istom modelu, prema navodima akademika Ivanovića, kao i ostalih autora, mogu se tumačiti i mnoge bolesti (kardiovaskularne, a naročito hipertenzija) koje su više posljedica spoljašnjih faktora (psihički stres, način ishrane – gojaznost i fizička neaktivnost) „nego što tome doprinose endogeni faktori nastali samo tokom procesa“.

Iako je starost, sama po sebi, jedan vid većeg ili manje redukovanog vitalizma kod čovjeka, te stoga, prema tumačenju akademika Vučine Šćekića,

predstavlja *prirodno 'trošenje' s vremenom*, ona je isto tako izraz individualnog stanja i osjećanja. Stepennost starosti čovjeka najbolje se može predočiti njegovim odnosom prema životu i životnim vrijednostima: onoliko koliko pojedinac svojom intelektualnom radoznalošću i sveukupnom duhovnošću učestvuje u životu, u traženju kvaliteta i svrsishodnosti svog bitisanja, toliko će i u tzv. trećem dobu biti blizu, odnosno daleko od starosti. U suštini, okosnica autorskih stavova u ovoj knjizi jeste u tome da je vrednosni parametar fenomena starosti u *funkcionalnom statusu ličnosti*, a ne u hronološkim godinama. Uostalom, istorija ljudske civilizacije pokazala je toliko puta da su najveća svjetska djela u nauci i umjetnosti stvorili umovi upravo u svojim poznijim godinama.

Misao da „život izmiče ako ga se plašiš“, apostrofirana gotovo u svim radovima (čiju esenciju pogotovo prepoznajemo u razmišljanjima akademika Dragutina Vukotića), inauguriše svojevrsni optimizam, a koji je itekako neophodan u balansiranju čovjekovog odnosa prema sopstvenoj hrono-biološkoj poziciji. To znači da kvalitet života treba da nadmašuje značaj njegove dužine, što bi, zapravo, bila i ključna stavka u rasvjetljavanju fenomena starenja i to na najširem – medicinskom, psihološkom, biološkom i socio-filozofskom fonu, kakav je ponuđen u ovoj jedinstvenoj studiji. Međutim, da bi se dosegnuo kvalitet, i da bi sopstvenu neumitnu izloženost starenju pravovremeno „iskoristili“, nužno je okrenuti se prevenciji. Prema sve zahtjevnijim medicinskim uzusima, prevencija, počev od najranije mladosti, predstavlja jednu od najvažnijih komponenti terapijskog „doziranja“, a odnosi se podjednako na sve biomedicinske aspekte starenja, kao i na bolesti koje ga, shodno njegovoj redukcionoj putanji, prate.

Misao profesora Frensis Hejligena, kako navodi akademik Dušan Kosović, da su ljudi srećni „kad imaju osjećaj kontrole nad svojim životom“, ovom prilikom slobodno se može „konvertovati“ na plan prevencije. Jer, upravo je prevencija (bilo da su u pitanju kardiovaskularni, gastrološki ili, pak, urološki i drugi problemi) najizvjesniji strateški vizir za sve čovjekove životne faze, pogotovo starosnu koja, sama po sebi, zahtijeva dodatni oprez u zdravstvenom, emotivnom, ali i u čistom egzistencijalnom vidu.

Na višestruku ranjivost starosne populacije ukazao je i prof. dr Mirko Peković u svojoj studiji o samoubistvima u Crnoj Gori u posljednjih 35 godina. Mnoge navedene indikacije u tom, kao i u radovima ostalih autora, ukazuju na proces starenja kao na jedan veoma složen, koliko medicinski, toliko i sociološki fenomen. Složen, iz razloga što pojam *zdrav i osmišljen život* istovremeno podrazumijeva zdravu i osmišljenu starost, a koja, opet, pretpostavlja određene i materijalne i kulturološke uslove koje današnje društvo često nije u stanju da ispuni. „Čovjek je sve više pritisnut životom, te je radost življenja često zamijenjena rezignacijom i očajem“, navodi dr

Peković. Otuda i ne iznenađuje da je suicid, prema njegovom mišljenju, jedna od formi „izrazite vremenske nepodudarnosti biološkog i hronološkog starenja“.

Kompleks pitanja koja tretiraju akademik Dragutin Vukotić i saradnici upotpunio je, svakako, i prof. dr Neđeljko Kecojević svojom sociološkom studijom o biološkom starenju i ranom umiranju u Crnoj Gori. On ukazuje na veoma ozbiljne posljedice demografskog starenja crnogorskog društva, koje je započelo nakon 1971. a intenzivnije se nastavilo poslije 1991. godine. Kao glavni uzrok naveden je pad stope fertiliteta. Ukoliko bi se taj trend nastavio, upozorava Kecojević, moglo bi doći do alarmantne situacije u kojoj, zbog spore obnove stanovništva, zamjena generacija ne bi bila moguća.

Jasno je da knjiga akademika Vukotića „Vremenska nepodudarnost biološkog i hronološkog starenja u Crnoj Gori“, po aktuelnosti teme, njene interdisciplinarnе obrade i široke primjenjivosti i u uskostručnom i u širem obrazovnom i kulturološkom kontekstu, spada u red publikacija sa posebnom „dijagnostičkom“ težinom. Rijetko se na kojem mjestu kao u njoj može naći tako visoko sofisticirana materija koja je, u svojoj istraživačkoj viziji fenomena starosti, sublimirala najaktuelnija teoretska i životna pitanja – psiho-biološka, medicinska, etička, sociološka, filozofska...

Jer, nije riječ samo o tome kako od strane medicinske struke prepoznati bolest (ukazati na simptome i posljedice koje sobom nosi, a što je naglašeno gotovo u svakom tekstu ove knjige) koja je, priznali to ili ne, najčešće, prateća sjenka starije populacije, i kako, shodno njoj, preporučiti način liječenja. Riječ je i o činjenici da je i sama medicinska nauka danas sve manje imuna na nalete golog dnevnog pragmatizma i sve tanjih i nemoćnijih etičkih principa u sveopštoj komunikaciji među ljudima. Otuda su i sami medicinski stručnjaci, odnosno autori u ovoj knjizi, svjesni da ***olaki pristup bilo čemu – ne vodi ničemu***. A kad je starost u pitanju, onda se i odgovornost multiplicira bar onoliko koliko ona (starost) sama sobom predstavlja dodatnu psihosomatsku ranjivost i nestabilnost.

Kako autori u Vukotićevoj monografiji s pravom apostrofiraju stav da „pacijenti zaista imaju razloga da strahuju od stručnjaka koji se ne usavršavaju“, oni se, dosljedni tom načelu, u svojim analizama manje-više otvoreno naslanjaju na edukativno-etička načela kroz koja: informišu, upoređuju, akcentuju praksu različitih kultura, promišljaju i uzimaju u obzir, oprezno i s mjerom, mnoga naučna predviđanja, osluškuju životne damare i dileme starosti. Sve to iznoseći, koliko jezikom struke, toliko i njegovom dnevnom znakovitošću. Ponekad je to u formi savjeta, opomene ili gnomskog nauka o tome kako podići svijest, informisanost i znanje ljudi o starenju da bi mogli preuzeti kontrolu nad njim. I kako ***ne pomjerati samo granicu ljudskog vijeka, već ga učiniti kvalitetnijim*** (Kosović). Slične eksplicitne stavove

iskazuju i akademici D. Vukotić, V. Šćekić, prof. dr G. Nikolić, B. Čolaković i drugi.

Otuda, ovu studiju čitamo i kao svojevrsni udžbenik o podizanju odgovornosti prema sopstvenom životu. A u životu, kako apostrofiraju akademik S. Ivanović i prof. dr V. Mujović, ***ništa nema vrijednost bez svoje suprotnosti***. U ovom slučaju, suprotnost bi značila – smrt. A ako je kod čovjeka, pogotovo onog koji se približava svom starosnom dobu, ili je već u njemu, ***strah od gubljenja intelektualne snage i memorije veći nego strah od smrti*** (kako se navodi u ovoj knjizi), onda bi, bez sumnje, zdrava starost bila njegov najjači adut.

Prof. dr Slavka GVOZDENOVIĆ

**DOPRINOS PEDAGOŠKOJ TEORIJI I PRAKSI
(Prof. dr Rade Delibašić: „Istorija pedagoške misli u
Crnoj Gori“ CID, Podgorica, 2009, str. 459.)**

Da saradnja mišljenja u razvoju i isprepletanost različitih oblasti duhovnog i kulturnog stvaralaštva ne podliježu vremenskim i prostornim okvirima, na poseban način pokazuje knjiga „Istorija pedagoške misli u Crnoj Gori“ profesora Rada Delibašića. Time se ne ukida, već, prije svega, potvrđuje značaj istorijske dimenzije i različitih aspekata u proučavanju pedagoške misli u Crnoj Gori. Utoliko se razvoj pedagoške nauke na najcjelishodniji način može sagledati u kontekstu razvoja crnogorske duhovnosti, istorije i kulture. Pedagoška misao je vjekovima egzistirala kao dio ukupnog duhovnog stvaralaštva, a posebno filosofije, društvenih nauka, književnosti, likovne i muzičke umjetnosti.

Autor je, kao što piše u predgovoru, proučavanju fenomena razvoja pedagoške misli pristupio interdisciplinarno i multikulturalno, jer je samo na taj način bilo moguće sagledati problem sa različitih aspekata i proniknuti u njegovu suštinu. Profesor Delibašić na istom mjestu ističe da mu nije bio cilj da napiše istoriju pedagogije u pravom smislu te riječi, već da vrijedno pedagoško nasljeđe učini dostupnim najširoj javnosti. Polazeći od činjenice da su pedagoška teorija i pedagoška praksa dva nerazdvojna procesa, autor je veću pažnju posvetio pedagoškim idejama, „jer su one imale snažan uticaj na kreatore prosvjetne politike, stvaraoce nastavnih planova i programa i prosvjetne normative.“ (Delibašić, 2009: 13). Pedagoška misao je razmatrana u svim vremenskim periodima, od prvobitne zajednice do najnovijih dana.

Autor istovremeno prezentuje i misli najumnijih ljudi koji svjedoče, ne samo pedagoško nasljeđe, već i duhovnu situaciju vremena u kome su živjeli. U cjelini je nedvosmisleno dokazano da je pedagogija uspjela da se razvije u funkcionalnu naučnu disciplinu koja, *u saradnji sa drugim srodnim naukama, može uspješno da ostvaruje svoje zadatke u uslovima neprekidne društvene transformacije vaspitanja i obrazovanja na svim nivoima.*

Knjiga, pored predgovora i zaključaka, sadrži devet djelova: I dio - *Od iskona do XVIII vijeka*; II dio - *Pedagogija po narodu*; III dio - *Pedagoška misao dinasta Petrovića*; IV dio - *Pedagoška misao Marka Miljanova, Stefana Mitrova Ljubiše, Sule Radova, Jovana Pavlovića i Andrije Jovičevića*; V dio - *Pedagoška misao u drugoj polovini XIX i prvim decenijama XX vijeka*; VI dio - *Period između dva svjetska rata*; VII dio - *Razvoj pedagoške misli poslije Drugog svjetskog rata*; VIII dio - *Razvoj pedagogije kao nauke*; i IX dio - *Sistem pedagoških nauka*. Svaki od tih djelova sadrži određen broj poglavlja u kojima se kroz umješnu sintezu istorijskog i problemskog pristupa iznosi, objašnjava i tumači pedagoško nasljeđe u Crnoj Gori.

Čitanje knjige „Istorija pedagoške misli u Crnoj Gori“ podsjeća i pokazuje kako su krhke granice između različitih oblasti duhovnosti, i istovremeno svjedoči i promovise duhovne vrijednosti kao trajne i neprolazne. Za jedan broj čitalaca ova knjiga može imati informativnu funkciju, za druge može biti podsticaj za preispitivanje sopstvenih stanovišta i proširivanje postojećih znanja. Knjiga pokreće i na čitanje sopstvenog iskustva, ona omogućuje upoznavanje sa stvaralaštvom i iskustvima drugih, i samim tim značajno doprinosi pomjeranju granica saznanja.

U zaključnim razmatranjima profesor Delibašić iznosi sintezu onoga što čini suštinu ove knjige:

Pedagoška misao u Crnoj Gori nije imala nacionalni karakter, jer nije bila *omeđena* državnim, niti nekim drugim granicama. Iako su sve kulture od praistorije do interneta ostavile tragove na nacionalnu kulturu, a samim tim i na nacionalnu pedagošku misao, njihov razvoj je potvrdio poznatu sentencu da nauka ne može imati nacionalne, državne, ni bilo koje granice. „Sve što se zbivalo u pedagoškoj misli potvrđuje da su nauka i misao bez granica.“ (Delibašić, 2009: 436).

Pedagoške ideje su imale svoju razvojnu dimenziju, jer su posredno i neposredno *djelovale na svijest pojedinaca, grupa, naroda kao cjeline i tako odigrale svoju značajnu vaspitnu ulogu*. Aktualizaciji pedagoških pitanja prilazilo se selektivno, *odabirana su ona koja su u datom trenutku mogla najviše koristiti*. Pedagoška misao u Crnoj Gori je bila sadržana u mislima narodnih mudraca i imala je motivacioni karakter, ona je snažno djelovala na oblikovanje individualne i kolektivne svijesti i savjesti. Duhovna i svjetovna kultura i vaspitanje razvijali su se uporedo i međusobno se uslovljavali.

Iako ne postoji historiografija o razvoju pedagoške misli kao posebne oblasti, pedagoške ideje su, sticajem okolnosti, sadržane u historiografiji drugih duhovnih oblasti. To ne umanjuje njihovu vrijednost u funkcionalnom smislu, jer je jedinstvo *raznorodnih ideja* podsticajno djelovalo na generacije koje su se nalazile u razvoju.

Osamostaljivanje pedagoške misli u Crnoj Gori, kao posebne duhovne vrijednosti, kretalo se u skladu sa razvojem pedagoške nauke u svijetu i na širim jugoslovenskim prostorima, ali prema riječima autora, nikad nije dostiglo punu zrelost. „Ne zbog toga što to nijesu željeli nosioci pedagoške misli već zbog toga što to nije obezbjeđivao razvoj same pedagoške nauke i što ta dostignuća nijesu tako brzo dolazila do naših duhovnih prostora.“ (Delibašić, 2009: 439). U prvoj polovini XIX i prvim decenijama XX vijeka najviše je bila prisutna ruska pedagogija. Najjači uticaj na crnogorsku pedagošku misao imali su Tolstoj, Jelincki, Ušinski i drugi.

Pedagoška misao u Crnoj Gori sve do našeg vremena nije se znatnije razvijala kao teorijska nauka, već više kao primijenjena, praktična, smatra autor. Pedagoška praksa je dostigla zapažen uspjeh i nalazila se na nivou jugoslovenske i šire evropske misli. O tome svjedoče zapaženi prilozi u stručnim listovima i časopisima, priručnici, metodike pojedinih nastavnih predmeta, udžbenici, radne sveske i slično. Pedagogija je kao primijenjena nauka dala značajan doprinos razvoju vaspitno-obrazovne prakse na svim nivoima obrazovanja i vaspitanja. Sve to upućuje na konstataciju autora da su stvoreni svi preduslovi (materijalni, kadrovski, naučni, institucionalni) da se pedagoška nauka u Crnoj Gori razvija ubrzanijim tempom, da se osposobi da uspješno prati vaspitno-obrazovnu praksu (proučava je, istražuje, analizira, uopštava dostignuto) i doprinosi njenom unapređivanju.

Otvaranjem studija za pedagogiju i naučnih instituta stvoreni su optimalni uslovi za povezivanje naučne i nastavne djelatnosti. Na toj osnovi sve više dobija na značaju trajna usmjerenost prema afirmaciji jedinstva i prožimanja obrazovne, nastavne i naučno-istraživačke djelatnosti. Savremena uloga i značaj visokog obrazovanja upravo se dokazuju njegovom sposobnošću da stalno unapređuje naučna istraživanja, osavremenjava način rada i poboljšava kvalitet i efikasnost obrazovanja i nastave. Kritičkim promišljanjem sistema vrijednosti u društvu i obrazovanju, kao i interdisciplinarnim istraživanjima različitih aspekata teorije i prakse obrazovanja i nastave, stvaraju se pretpostavke za potpunije i objektivnije vrednovanje uloge i značaja obrazovanja u razvoju društva i pojedinca, a samim tim i za sagledavanje položaja i anticipiranje perspektive pojedinca u užoj i široj zajednici.

Ivan TEPAVČEVIĆ

VRIJEDAN PRILOG ISTORIOGRAFIJI CRNE GORE
(Prikaz Zbornika radova sa naučnog skupa „Noviji istoriografski
prilozi o Petru I Petroviću Njegošu”)

Zbornik radova sa naučnog skupa „Noviji istoriografski prilozi o Petru I Petroviću Njegošu”, koji je održan oktobra 2009. godine na Cetinju u organizaciji fondacije „Sveti Petar Cetinjski”, bavi se problematikom nastanka novovjekovne crnogorske države pod Petrom I, i iz raznih uglova sagledava ličnost državnika, vojskovođe, mitropolita, koji je četrdeset šest godina upravljao Crnom Gorom. Za ovaj naučni skup vladalo je veliko interesovanje u naučnoj javnosti. U program skupa je uvršteno šesnaest saopštenja, tako da su naučnici iz oblasti istorije, prava, sociologije, medicine, lingvistike i istorije umjetnosti – prezentovali najnovija saznanja o jednom od najvećih crnogorskih vladara i vremenu u kojem je živio. Ovakav sastav učesnika, raznih profila i sa različitih aspekata, omogućio je da se sa istorijske distance sagledaju brojne osobenosti i specifičnosti ličnosti i djela Petra I Petrovića Njegoša, kao i vremena u kome je živio. Moramo naglasiti i da je bilo i učesnika koji su izabrali teme koje se nijesu direktno odnosile na rad i život Petra I.

U zborniku se nalazi dosta interesantnih informacija o ovome periodu istorije Crne Gore. Prilozi koji su dati osvjetljavaju istorijski razvoj Crne Gore za vrijeme Petra I. Pored istorijskih, etnoloških, socioloških, kulturnih i drugih refleksija, u zborniku su dati i procesi preobražaja svijesti tadašnjeg crnogorskog društva. Za vrijeme Petra I napušta se čisto plemenska svijest, i ide se u pravcu jednog kolektiviteta, stvaranja države. U tom smislu može se

reći da najveće zasluge pripadaju upravo mitropolitu Petru I, koji je čitavog života nastojao da Crnogorce nauči da žive zajedno, i da ne budu otuđeni jedni od drugih.

Zbornik sadrži šesnaest radova, koji zavređuju pažnju ne samo naučne već i šire čitalačke javnosti. Rezultate svojih istraživanja predstavili su stručnjaci različitih profila: Prof. dr Živko Andrijašević, Petar I Petrović Njegoš; Dr Antun Sbutega, Djelo Petra I Petrovića Njegoša u kontekstu epohalnih promjena u Evropi njegovog doba; Akademik Mijat Šuković, Petar Prvi Petrović Njegoš stvoritelj znamenite Stege – crnogorskog monumenta i manifesta; Dr Zvezdan Folić, Vladika Petar Prvi i brdska plemena; Akademik dr Danilo Radojević, Primjeri falsifikata oko Petra I Petrovića Njegoša; Dr Radovan Radonjić, Crnogorska historiografija o Petru I Petroviću – mit i stvarnost –; Nikola Racković, Moralni postulati u djelu Petra I; Akademik Radoslav Rotković, Herceg-Novi i Petar I 1795–1814. godine; Prof. dr Jovan Belčovski, Kulturno – prosvjetni i crkveni život u Makedoniji u XIX stoljeću; Dr Čedomir Bogićević, Zakonotvorni rad Petra I Petrovića Njegoša; Prof. dr Božidar Šekularac, Sindelije Petra I Petrovića Njegoša; Novak Adžić, Crnogorska pravoslavna crkva u vrijeme vladike Petra Prvog Petrovića Njegoša (1784–1830); Stevo Vučinić, Sveti Petar Cetinjski – vojskovođa i duhovnik; Prim. dr Slobodan Nikčević, Zdravstveno stanje stanovništva Crne Gore za vrijeme vladavine Petra I Petrovića Njegoša i podaci o bolestima svetog Vladike; Sreten Zeković, Etnički pojmovnik svetoga Petra crnogorskoga; Akad. Sreten Perović, Aktualnost poruka Petra Prvog.

Primjećujemo da je zbornik bogat inspirativnim radovima, koji na jedan moderan i savremen način multidisciplinarno prezentuju različite poglede na život i rad mitropolita Petra I i svojom tematikom drže čitaočevu pažnju i „tjeraju” na razmišljanje. Za ovu priliku ograničeni prostorom osvrnućemo se kratko samo na neke od navedenih radova.

Zbornik počinje radom „Petar I Petrović Njegoš” profesora Živka Andrijaševića, koji u prepoznatljivom kritičkom maniru osvjetljava ovaj period naše istorije, čime omogućava bolje razumijevanje odnosa Petra I prema spoljnim i unutrašnjim problemima. Čitaoca ne opterećuje suvišnim i sporednim podacima, već nastoji da sublimira najvažnije činjenice i kritički ih obradi. Autor ističe dva najznačajnija obilježja, a to su borba za političku nezavisnost i stvaranje države, koji sudbinski determinišu novovjekovnu istoriju Crne Gore. Ova obilježja su neodvojiva od dinastije Petrović Njegoš, koja Crnom Gorom vlada 221 godinu, a jedan od najznačajnijih vladara ove dinastije je svakako bio Petar I. U njegovo vrijeme počinje proces vraćanja oblasti, koje su bile otete osmanskom okupacijom, dok se politički uticaj širi daleko od oblasti koje kontroliše Petar I. Autor naglašava da je u ovom periodu došlo do uspostavljanja prvih organa centralne vlasti, zatim se

stvaraju temelji državnim institucijama i dolazi do uspostavljanja pravnog sistema u Crnoj Gori. Prof. Andrijašević kritički sagledava burne događaje, koji su se dešavali na prelomu vjekova, i uticaj velikih sila na pitanja koja su bila od vitalnog interesa za život Crne Gore. Tu prije svega mislimo na poraz Mletačke Republike od strane Napoleonove vojske i dolazak Austrije u neposredno susjedstvo Crne Gore, zatim na epizodu sa Napoleonom, pa ponovo na Austriju i zategnute odnose oko Boke. Sve to nije moglo proći bez učešća Rusije. Poseban naglasak se stavlja na ustrojstvo crkve u Crnoj Gori u ovome periodu i konstatuje se da je ona bila tvrđava pravoslavne vjere koja je imala neposredan uticaj na susjedne oblasti. Na kraju prof. Andrijašević zaključuje da Petar I Petrović Njegoš, uprkos tome što mu spoljnopolitičke okolnosti često nijesu bile naklonjene, iako ne baš uvijek uspješan i bezgrešan, nesumnjivo predstavlja jednog od od najznačajnijih crnogorskih državnika i vladara.

Predmet interesovanja rada „Vladika Petar Prvi i brdska plemena” autora profesora Zvezdana Folića jeste istorijat nastanka novovjekovne crnogorske države, njen otpor uspostavljanju osmanske vlasti, i odnos sa brdskim plemenima. Autor ističe da su crnogorske pobjede iz 1796. godine imale velike političke implikacije. Ove pobjede su imale značaj i za rješavanje Istočnog pitanja. U radu se analitički objašnjavaju uzroci i posljedice bitaka iz 1796. godine i posebno daje osvrt na posljedice prema brđanskim plemenima, te se konstatuje da su Brđani dobili nove izvore energije i opstanka. Ističe se i da je Petar I preko svojih poslanica afirmisao duh zajedništva kod Crnogoraca i Brđana. I pored niza teškoća, gladnih godina, plemenske isključivosti, pojave turkofilije u određenim plemenima, mitropolit Petar I je mogao biti zadovoljan funkcionisanjem natplemenskih organa vlasti u Brdima, smatra autor. Vrijeme i sredina u kojoj je živio vladika Petar I odredili su i njegova gledišta da se svaki pa i ekonomski kontakt brdskih plemena sa turskim vlastima proglasi kao put u izdajstvo. Međutim, pri tome se zaboravlja na geografski položaj tih plemena, njihovu blizinu turskim pazarima, i egzistencijalni motiv samih Brđana. Na kraju autor naglašava da je i pored svih navedenih činjenica, Petar I bio prvi crnogorski vladika koji je sudbonosno vezao brdska plemena za Crnu Goru, i učvrstio svijest o važnosti i potrebi njihovog političkog jedinstva.

Na kraju da zaključimo. Širok dijapazon tema kojima se autori bave ima zajednički cilj: osvijetliti sa različitih aspekata ulogu, značaj i mjesto Petra I u istoriji Crne Gore, a i šire. Ovaj informativan i dragocjen zbornik radova predstavlja doprinos naučnom proučavanju ove izuzetne ličnosti crnogorske istorije, i omogućava svestranije i obuhvatnije sagledavanje uloge i djela vladara koji je gotovo pola vijeka uticao ne samo na sudbinu Crne Gore nego i na istorijska zbivanja na mnogo širem prostoru. Zbornik će biti od koristi svima onima koji se na bilo koji način bave životom i djelom ovog

znamenitog crnogorskog vladara, bez obzira da li je riječ o onima iz naučne, političke, opštekulturne djelatnosti. Nesumljivo da će čitalac pred sobom imati zanimljivu, a istorijski stručnjaci, uz sve ovo, i korisnu knjigu.

IN MEMORIAM

DRAGAN V. KUJOVIĆ
(1948-2010)

U osvit ovogodišnjeg prvomajskog jutra u Podgorici preselio se u vječnost Dragan Kujović, profesor, poslanik Skupštine Crne Gore. Nije uspio savladati bolest i pored sve pružene medicinske pomoći i pažnje.

Rođen je u Mioskoj, Kolašin, 4 novembra 1948. godine; otac Vujo, majka Bosiljka, rođena Dulović. Studije filozofije završio je na Filozofskom fakultetu u Sarajevu 1972. godine.

Tokom života obavljao je niz odgovornih dužnosti. Bio je profesor Gimnazije u Kolašinu, potpredsjednik Izvršnog odbora Skupštine opštine Kolašin i predsjednik Opštinskog komiteta Saveza komunista u Kolašinu.

U više mandata biran je za poslanika u Skupštini Republike Crne Gore, poslanik u Vijeću republika i pokrajina Skupštine SFRJ i poslanik u Vijeću republika Skupštine SRJ. Bio je predsjednik Odbora za obrazovanje, kulturu, nauku i fizičku kulturu Skupštine Crne Gore.

Na funkciji ministra prosvjete i nauke u Vladi Republike Crne Gore bio je od decembra 1996. do jula 2001. godine.

U 22. sazivu Skupštine Republike Crne Gore obavljao je dužnost potpredsjednika, a bio je i član Komisije za izradu teksta Ustavne povelje državne zajednice Srbija i Crna Gora.

Smrt ga je zatekla na mjestu predsjednika Odbora za bezbjednost i odbranu Skupštine Crne Gore.

Oženjen i otac dvoje djece.

Ko je god bliže poznao Dragana Kujovića kao druga, profesora, rukovodioca, političkog sagovornika ne može se oteti utisku da u njemu nije prepoznao čovjeka bogatog mentalnog i moralnog sklada, ličnost vedrog i kritičkog duha, realistu sa iznijansiranim smislom za moguće, nesebičnog zagovornika velikih ljudskih ideala, a naročito slobode, demokratije i pravde. Govorio je: „Moramo pokazati da možemo pratiti standarde demokratskog, razvijenog svijeta, bez bojazni da ćemo ugroziti bilo koje ljudsko pravo, kao i pravo manjinskih naroda i građanskih sloboda.”

Sudbinski je bio upućen na svoju Crnu Goru za koju je sa posebnim zanosom i stvaralačkom energijom mislio, zborio i radio. Sav svoj intelektualni i radni potencijal usmjerio je na vaspostavljanju slobodne, nezavisne i demokratske Crne Gore. Borio se za očuvanje njene tradicionalne, kulturne i moralne baštine. Zalagao se i dao značajan doprinos odbrani nacionalnih identitetskih obilježja Crne Gore. Bio je jedan od najupornijih da se pitanja vjerskih sloboda, jezika, državnih simbola riješe u skladu sa istorijom i tradicijom crnogorskog i drugih naroda na području države Crne Gore. Ovako je govorio Dragan Kujović: “Pitanje jezika je jedno od bitnih pitanja i ono stoji u centru svake ozbiljne priče o državi, narodu i naciji, jer je jezik najdublji izraz bića jednog naroda. To je ontološki i gnoseološki izraz postojanja jednog naroda. U jeziku je sabrano pamćenje naroda i on nas štiti od svega što može da dovede u pitanje jednu organizovanu i stabilnu državu. Jezik je nastajao uporedo sa nastajanjem crnogorske države i crnogorske nacije. On je etnokulturna i sociolingvistička kategorija, pa i politička, i zato mu u ustavu treba dati ime po državi, odnosno naciji. Inače, ime jezika je prije svega pitanje konvencije, a ne lingvistike. To je stvar dogovora.” Ili: “Ja smatram da je temeljni identitet Crne Gore njeno građansko biće koje izražava multietnički i multivjerski karakter i stvarnost našeg društva. Od posebne važnosti su osim tog građanskog bića i jezik, crkva i simboli. Ja sam ostao usamljen u Ustavnom odboru u zahtjevu da se navedu crkve, recimo, ovim redom: Crnogorska pravoslavna, Srpska pravoslavna, Rimokatolička i Islamska zajednica.“

Kao ministar prosvjete i nauke, od 1997. do sredine 2001. godine, ostavio je neizbrisiv trag. Za vrijeme nešto malo više od jednog mandata pokrenuo je i sa podrškom eksperata iz zemlje i inostranstva trasirao koncepciju budućeg razvoja obrazovnog sistema u Crnoj Gori. *Knjiga promjena* je koncipirana u tom vremenu. Kompletna nova zakonska regulativa je osmišljena u ovom periodu. No, ima nešto po čemu se snažnije i dublje pamti rad Dragana Kujovića kao ministra. Smisao za saradnjom, uvažavanje i razumijevanje drugog, jasnost i neposrednost, otvorenost i vedrina duha, spremnost da se pomogne, prisutan realni optimizam i u teškim situacijama, inteligentnost i otmenost učinili su da je ostao omiljen i veoma cijenjen od prosvjetne javnosti Crne Gore. To su,

na dan sahrane, pokazali i brojni poštovaoci njegove ličnosti iz svih sredina Crne Gore, prolazeći pored njegovog odra i klanjajući se njegovim sjenima. „Ako ne možeš da ocijeniš karakter čovjeka pogledaj mu drugove i prijatelje i biće ti jasno“.

O liku Dragana Kujovića izrečene su na komemorativnoj sjednici i posljednjem ispraćaju riječi za nezaborav. Predsjednik Skupštine Crne Gore Ranko Krivokapić je, između ostalog, rekao:

“Odlazak dragih, vrijednih ljudi uvijek nas zatekne nespremljene. Ma kako bili svjesni prolaznosti i neumitnosti kraja, odlazak onih do kojih nam je stalo, uvijek iz temelja potrese našu dušu.

Ima ljudi koji čine sve što mogu da djelom mijenjaju svoj narod i svoju domovinu. Ljudi, koji se ne štede da bi bolje bilo vazda jače. Zato je trag njihovog zemaljskog trajanja dubok i neizbrisiv. Takav je čovek bio poslanik, ministar, profesor, otac, drug Dragan Kujović.

Sudbina je Dragana Kujoviću namijenila da živi u istorijom bremenitom vremenu. U drugoj polovini devedesetih je uzeo ministarsko breme Prosvete i nauke, da vrati Crnu Goru svojim korijenima. Duši koja joj je bila iščupana. Da vrati dostojanstvo crnogorske prosvete i nauke i da Crnogorsko ime se zbori i u slovu i u broju, sa ponosom, a ne bojažljivošću. Dokazao je da onaj koji vjeruje i stvara. Otvorio je vrata stvaraocima koji grade građansku-multietničku Crnu Goru a zatvorio ih za one čije zbornje nije bilo naše.

Učestvuje naš Dragan u donošenju odluka presudnih za Crnu Goru. Bio je među odabranim koji je najveću političku snagu Crne Gore vraćao Crnoj Gori. Istorija je ono što Crnogorci hrlje i pokazuje da smo na muči junaci. Što su ti izazovi opasniji i sudbonosniji, to ćemo ih se radije prihvatiti. Bio je dostojan tih izazova i mudrošću filozofa po obrazovanju svemu je davao prepoznatljiv lični doprinos.

Nova Crna Gora, vjerna sopstvenom nasljeđu, vođena tim mudrostima nije, kao nekada, stvarana na bojnopolju. Ona je stvarana demokratskom voljom naroda i utemeljena u novi Ustav. Dragan je kao potpredsjednik davao snagu naporu dolaska i do odluke o referendumu i utemeljenju u novom Ustavu - vječne Crne Gore. Znao je da ako ne vrnemo snagu državnim institucijama i ne ispravimo nepravdu prema Crnogorskoj pravoslavnoj crkvi, najveće djelo vijeka nam može biti ugroženo. Istorija mora visoko vrjednovati takvo visokocivilizovano, visokoevropsko utemeljenje nove Crne Gore.

Dame i gospodo, imao sam tu sreću da blisko saradujem sa Dragonom Kujovićem. Njega je, kao političkog čovjeka, u najboljem smislu te odrednice, odlikovala demokratičnost i posvećenost dijalogu, strpljenje da sasluša i odlučnost da ubijedi, tolerancija prema drugačijem mišljenju te dosljednost i postojanost u vlastitom. On je prije svega bio čovjek duboke emocije ali je zborio mirom. Pokazivao je uvijek dobronamjernost, koristeći snažne argumente da bi utišao one koji povišenim glasom kriju slabost.

Slabašne su moje riječi da iskažu djelo i emociju koju je Dragan Kujović ugradio u našu domovinu. Njegovo odsustvo će nam nažalost najviše pokazati koliko je tiho činio puno dobra. Hvala ti za sve naš Dragane Kujoviću i nek ti bude laka Crnogorska zemlja za kojom si sagorio.«

Akademik Dragan K. Vukčević, opraštajući se od Dragana Kujovića, nad samrtnim odrom reče:

“Posljednja volja mog prijatelja ukazala mi je čast da priložim svoju riječ uz njegov odar.

Izbrojao je svoje korake, na stazi života, jedan od časnijih Crnogoraca svog vremena. Ispisao se iz knjige živih Dragan Vujov Kujović.

A ta ista knjiga kazuje da se prestupne 1948. godine, na jednoj časnoj crnogorskoj lozi, pojavilo njegovo ime.

U svojoj kući sticao je ono što se ni na jednom drugom mjestu ne stiče – svijest i savjest da je život poziv da budemo Neko. Tom pozivu Dragan je posvetio svoje postojanje.

Učio se da uči, obrazovao se da obrazuje, ali, prije i poslije svega, živio je da bude Čovjek. I bio je to.

Pripadao je onima koje vrijeme strpljivo priprema, na koje porodice dugo čekaju, i koji se, i u jednoj državi, ne tako često rađaju.

Uskladio je u sebi umnost i postojanost, učenost i dobrotu. Nosio je otmenost duha i vedrinu srca.

Nekadašnji student filozofije, pa profesor i direktor gimnazije, postaće jedna od prepoznatljivih ličnosti savremene crnogorske politike.

Shvatio je da suština tog surovog poziva nije u tome da se uzme, već da se dâ. Da smisao nije u ličnoj koristi, već opštem dobru. Da je preča domovina, nego imovina.

Razumio je da je poslije koraka kojim prekoračimo kućni prag, najveći onaj kojim zakoračimo u svoju državu.

Toj državi – Crnoj Gori, njenoj ideji i zastavi, posvetio je riječ i djelo. U njene temelje založio je sebe.

Taj put je izabrao i umom i srcem. Sa osjećanjem časti i dostojanstva koračao je njime. On je znao cijenu uspravnog hoda na toj stazi.

Kada buduće doba bude pisalo istoriju našeg vremena, ime Dragana Kujovića biće ispisano kao jedno od najčasnijih.

Zato njegovu porodicu, koja ga je do posljednjeg trena pratila ljudski, vjerno i brižno, treba da ispuni ponos što im on danas ostavlja ono što je u Crnoj Gori bilo oduvijek najvrednije – Ime.”

Priradio
Radovan Damjanović

POZIV NA SARADNJU

SUGESTIJE SARADNICIMA

Poštovani saradnici,

Vaspitanje i obrazovanje, Časopis za pedagošku teoriju i praksu, objavljuje tekstove u skladu sa zahtjevima međunarodnih standarda razvrstane u sljedeće kategorije: originalni (izvorni) naučni radovi, pregledne naučne i stručne radove. Časopis, pored ovih radova, objavljuje priloge: prevode, analize, portrete, prikaze, aktuelne informacije, ocjene, bibliografije i slično iz oblasti vaspitanja i obrazovanja. Pozivamo na saradnju sa željom da nam šaljete teorijske radove, rezultate sprovedenih eksperimentalnih istraživanja, priloge koji govore o inoviranom nastavnom i vaspitnom radu u školi i ostale stručne radove svih nivoa obrazovanja.

Objavljuju se samo prethodno neobjavljeni radovi, osim prevoda sa stranih jezika i preuzetih radova, po prethodno pribavljenom odobrenju.

Molimo autore da se prilikom pripreme rukopisa pridržavaju sljedećih standarda izloženih u ovom uputstvu:

a) Obim teorijskih i istraživačkih radova je najviše do jednog autorskog tabaka, odnosno 16 stranica, normalnog proreda (30 redova na stranici), izuzimajući prostor za rezime (abstract) i popis korišćene literature. Drugi radovi (portreti, prikazi, informacije, osvrti, ocjene, kritičke opservacije, bibliografije i sl.) mogu biti opseg od 2 do 5 stranica.

b) Svi tekstovi treba da budu pisani u tekst procesoru Microsoft Word, fontom Times New Roman, veličine slova 11.5 tačaka, širina sloga 126 mm, visina sloga 197 mm, prored 1,5.

c) Rad se piše po sopstvenom izboru latinicom ili ćirilicom, a biće objavljen u pismu koje odredi autor.

d) Naslov rada treba da bude precizan, sažet i jasan. Iznad naslova rada piše se ime i prezime autora, ili više njih, a uz ime treba staviti fusnotu koja sadrži

zvanje autora i podatke o radu: izvod iz doktorske ili magistarske teze, izvod iz istraživačkog projekta i njegov naziv, kao i druge bitne podatke o autoru i radu.

e) Na početku rada se nalazi koncizan i informativan rezime na crnogorskom (srpskom, bošnjačkom, hrvatskom) jeziku do 15 redova koji sadrži cilj rada i saopštene osnovne rezultate u radu. Na kraju rezimea navesti do 6 ključnih riječi koje su stručno i naučno relevantne za prezentirani sadržaj.

f) Imena stranih autora u tekstu se navode u originalu ili transkribovano, fonetskim pisanjem prezimena, poslije čega se ime navodi izvorno uz godinu objavljivanja rada, npr. Pijaže (Piaget, 1990). Ako se u radu koristi članak iz nekog časopisa navod treba da sadrži: ime autora, godina izdanja (u zagradi), naslov članka, puno ime časopisa istaknuto kurzivom, mjesto izdanja, broj i broj stranice. Ako se navodi njen dokument on sadrži: ime autora, godina, naziv dokumenta (kurziv), datum kad je sajt posjećen i internet adresa. Na kraju rada se prilaže spisak literature gdje bibliografska jedinica treba da sadrži prezime i inicijale imena autora, godina izdanja (u zagradi), naslov knjige pisan kurzivom, mjesto izdanja i izdavača.

g) Autor rada uz svoje ime dostavlja Redakciji časopisa kontakt adresu, e-mail adresu i telefon, kao i osnovne podatke o radnoj angažovanosti.

Rad koji nije pripremljen po ovim standardima neće biti uključen u proceduru recenziranja o čemu se autor obavještava.

Svi radovi se anonimno recenziraju od strane najmanje dva recenzenta. Radovi se ijekaviziraju. Redakcija donosi odluku o objavljivanju rada o čemu obavještava autora u roku od tri mjeseca. Uredništvo objavljuje radove nezavisno od redosljeda prispjeća. Rukopisi se ne vraćaju.

Radove i priloge dostaviti elektronskom poštom, odnosno na CD-u ili disketi, uz koje se može priložiti i štampani tekst.

Radove slati na adresu:

Ministarstvo prosvjete i nauke - sektor za nauku - za Časopis „**Vaspitanje i obrazovanje**” Podgorica, Cetinjski put bb

E-mail: casopisvio@mn.yu

Redakcija